Udruge učiteljica u prvoj polovici 20. stoljeća u Zagrebu

Škrobar, Melani

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:083417

Rights / Prava: Attribution 4.0 International/Imenovanje 4.0 međunarodna

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-24**

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

Repository / Repozitorij:

ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences

zir.nsk.hr

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

Melani Škrobar

Udruge učiteljica u prvoj polovici 20. stoljeća u Zagrebu

Diplomski rad

Mentorica: dr. sc. Ida Ograjšek Gorenjak, prof.

Zagreb, rujan 2022.

Zahvale

Najprije zahvaljujem svojoj mentorici, profesorici Idi Ograjšek Gorenjak, na stručnom vodstvu tijekom ovog rada, usmjeravanju i na velikom strpljenju i razumijevanju te na svakom savjetu, kritici i pomoći prilikom pisanja ovog diplomskog rada. Također, hvala profesorici i na zanimljivim i poučnim kolegijima koji su mi stvorili interes za ovu temu i otvorili put njenom istraživanju. Mentorici zahvaljujem i za poticaje te za sve lijepe riječi i riječi ohrabrenja.

Zahvale upućujem i profesorici Silviji Pisk iz Knjižnice Filozofskog fakulteta, u kojoj sam provela velik dio pisanja i dio istraživanja, za maksimalnu susretljivost oko literature koja mi je bila potrebna iz Knjižnice. Zahvaljujem i profesoricama Štefki Batinić i Sonji Gaćina Škalamera iz Hrvatskog školskog muzeja za pomoć i pripremu potrebne mi građe Arhiva Muzeja te za ugodnu atmosferu rada u prostoru Muzeja. Također, zahvaljujem i Državnom arhivu u Zagrebu i njihovim djelatnicima u kojem sam provela velik dio vremena svog istraživanja.

Zahvaljujem i ostalim profesorima Odsjeka za povijest od kojih sam mogla naučiti širok spektar znanja i vještina.

Ipak, najviše zahvaljujem obitelji koja mi je svih ovih godina bila najveća podrška i pomoć u raznim situacijama koje su se događale. Zahvaljujem i prijateljima i kolegama na Fakultetu i izvan njega koji su pokazali mnogo strpljenja tijekom mog studiranja i uvijek bili velika moralna i sva druga pomoć.

Sadržaj

1. Sažetak 3
2. Summary 3
3. Uvod – kako i zašto istraživati udruge učiteljica 5
4. Okolnosti nastanka i šarolikost udruga učiteljica u prvoj polovici 20. stoljeća 8
5. Sustav funkcioniranja udruga – usporedba pravila udruga učiteljica 22
6. Profesionalna djelatnost udruga učiteljica 35
7. Socijalni aspekt udruga učiteljica 48
8. „Zagrebačke Marije Montessori“ – humanitarni rad udruga učiteljica …58
9. Zaključak 71
10. Bibliografija 75

1. Sažetak

Od sredine 19. stoljeća buja broj novoškolovanih učiteljica koje traže jednako zaposlenje i prava kao i njihovi muški kolege. Ipak, to nije bilo tako te su naišle na razne oblike diskriminacije. Sukladno tome, udružuju se kako bi se borile za svoj prava. U prvoj polovici 20. stoljeća nastaje velik broj udruga učiteljica u kojima su ponekad iste članice kao što imaju i slična pravila i djelatnosti. Sve su sačuvale svoj pravila koja nam pokazuju zadani ustroj i funkcioniranje udruga koji je sličio mnogim drugim udrugama. Na temelju arhivske građe Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije iz 1904. i Udruženja učiteljica gradskih dječjih skloništa u Zagrebu nastale 1933. godine, saznaje se nešto više o njihovu profesionalnom, humanitarnom i socijalnom radu. Unutar udruge, učiteljice su se profesionalno usavršavale, borile za bolji položaj poput sindikata i povezivale se s drugim udrugama za opću dobrobit. Humanitaran rad ostao je najbolje upamćen i dokumentiran budući da su veći dio rada posvetile brizi i edukciji djece. Udruga učiteljica pokrenula je institucije za socijalnu skrb djece u Zagrebu poput kolijevke, azila, skloništa i dječjeg doma, a učiteljice iz Udruženja nastavile njihov rad u skloništima.

Ključne riječi: udruge učiteljica, prva polovica 20. stoljeća, pravila, stručno usavršavanje, skloništa, sindikati

2. Summary

Since the middle of the 19th century, the number of newly educated women teachers seeking the same employment and rights as their male counterparts has been rising. However, this was not the case and they encountered various forms of discrimination. Accordingly, they join forces to fight for their rights. In the first half of the 20th century, a large number of women teacher associations were formed, in which they are sometimes the same members as they have similar rules and activities. They all preserved their rules that show us the set structure and functioning of associations. Based on the material of the Association of Women Teachers of the Kingdoms of Croatia and Slavonia from 1904 and the Association of Women Teachers of City Children's Shelters in Zagreb created in 1933, something more is learned about their professional, humanitarian and social work. Within the association, teachers trained professionally, fought for a better position like trade unions and liaised with other associations for general wellbeing. Humanitarian work remained best remembered and documented since they devoted most of their work to the care and education of children. The Women Teachers'

Association launched child welfare institutions in Zagreb such as cradle, asylum, shelter and children's home, and women teachers from the Association continued their work in shelters.

Key words: women teacher associations, first half of the 20th century, rules, professional training, shelders, trade unions

3. Uvod – kako i zašto istraživati udruge učiteljica

Slušajući kolegij „Rod kao sudbina“ o specifičnim pitanjima iz života žena u 19. i 20. stoljeću na prvoj godini diplomskog studija, otvorilo se i pitanje ženskih udruga tijekom 20. stoljeća. Na jednom smo predavanju saznali mnogo više nego je bilo poznato o udruženom djelovanju žena na polju politike, mira i humanitarne pomoći prije druge polovice 20. stoljeća. Postalo je jasno kako je život žena tog doba bio puno više od brige za kućanstvo i modu kao što se na prvu čini. Među značajne žene tog doba pripadale su i učiteljice koje su me oduvijek fascinirale; još od svoje prve učiteljice iz osnovne škole. Već prije je bilo poznato da je postojala neka udruga učiteljica i tada je odlučeno da će ovaj rad tematizirati upravo rad onih udruga učiteljica koje se mogu pronaći.

Istraživanje povijesti žena u hrvatsku i svjetsku historiografiju dolazi pojavom novih pravaca istraživanja povijesne znanosti. Velik su pomak napravili francuski analisti odmakom od politike, a nakon njih i zapadne teoretičarke baveći se pitanjem roda i žena u povijesti krajem 20. stoljeća. U hrvatskoj historiografiji početak bavljenja poviješću žena bilo je istraživanje žena u sklopu Narodnooslobodilačke borbe i Komunističke partije. Nadalje, kasnija historiografija bavi se pitanjima obrazovanja žena kroz povijest, položaja u obitelji i društvu, djelovanja u raznim političkim strankama. Velik su doprinos dale povjesničarke i druge znanstvenice okupljene u zborniku radova *Žene u Hrvatskoj: ženska i kulturna povijest* Andree Feldman. U istraživanju ženskih organizacija značajno je ime Jovanke Kecman. Na njenom su tragu Lucija Benyovsky svojim istraživanjima ženskih organizacija prije Prvog svjetskog rata te Dubravka Peić Čaldarović detaljnom analizom u svom magistarskom radu i članku na temelju toga i popisom ženskih organizacija do 1941. godine na kojem se prvi put spominju i neke udruge učiteljica. Noviji tekst o tome jest onaj Sandre Prlende iz Centra za ženske studije u kojem tematizira upravo rad nekih udruga učiteljica u kontekstu humanitarnog djelovanja.

Glavni je cilj ovog rada identificirati koje su udruge učiteljica postojale u Hrvatskoj u promatranom razdoblju te koje su im sličnosti i razlike. Vodeće istraživačko pitanje bilo je koja je glavna djelatnost pronađenih udruga učiteljica? Zanimala nas je kakva im je unutarnja organizacija i hijerarhija? Tko su bila vodeća imena? Jesu li imale samo karitativni karakter kao većina dotadašnjih udruga žena? Što su sve radile van karitativnog djelovanja? Jesu li djelovale van škole? Kako su mogle utjecati na i poboljšati položaj učiteljica? Kako ih možemo smjestiti u kontekst ženskog pokreta?

Kako bi se pronašli odgovori na postavljena pitanja krenulo je istraživanje materijala. Pravila svih udruga učiteljica nalaze se u Hrvatskom državnom arhivu i poprilično su dostupna. Nadalje, velika je pomoć Arhiv Hrvatskog školskog muzeja (HŠM) u kojem se čuva čitava građa za Klub učiteljica, odnosno, Udrugu učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije u dvije kutije spisa i zapisnika. Za istraživanje ove udruge važan je i njihov časopis *Domaće ognjište* koji se može pronaći u Knjižnici Davorina Trstenjaka u sklopu HŠM-a ili Knjižnici Filozofskog fakulteta. Važan doprinos istraživanju ove udruge i školstva općenito daje publikacija sastavljenih izvora Antuna Cuvaja *Građa za povijest školstva* koja se sastoji od jedanaest svezaka, a upravo posljednji, jedanaesti, govori o Klubu i Udruzi. Kada je u pitanju Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, njihova je građa dokumentirana u jednoj kutiji spisa s dva zapisnika u Državnom arhivu u Zagrebu. Za ostale udruge učiteljica koje su u ovom radu istraživane imamo samo pravila iz HDA.

Što se tiče literature, ona je vrlo malo pisana sustavno o udrugama učiteljica. Najzastupljenija je Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije i to u publikacijama HŠM-a budući da on čuva svu građu. Udruženje učiteljica dječjih skloništa intenzivnije spominje samo spomenuta Sandra Prlenda. Pitanjima učiteljica generalno pa i počecima udruživanja bavio se najviše Dinko Župan u hrvatskoj historiografiji. Veliko djelo koje sustavno prati razvoj školstva i žena u njemu jest *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj* Dragutina Frankovića izdana 1950-ih, ali i dalje s mnoštvom važnih informacija. Od novijih publikacija koja obuhvaća razdoblje modernog školstva, odnosno, od sredine 19. do kraja 20. stoljeća, mora se spomenuti monografija *Učiteljice i učitelji u Hrvatskoj 1849.-2009.* u izdanju HŠM-a koji su sastavile profesorice iz Muzeja, Štefka Batinić i Sonja Gaćina Škalamera.

Nakon pregleda izvora i literature, odlučeno je da će se ovaj rad baviti razdobljem prve polovice 20. stoljeća, odnosno, od prvih godina 20. stoljeća do početka Drugog svjetskog rata. Početna je godina istraživanja upravo godina od kada možemo pratiti rad i nastajanje prvih udruga učiteljica, a kraj istraživačkog razdoblja, odnosno, Drugi svjetski rat označio je i kraj rada raznih udruga učiteljica, a ujedno i kraj jednog vremena i svjetonazora. Obuhvaćati udruge učiteljica i tijekom Socijalističke Jugoslavije bilo bi preopširno za jedan diplomski rad. Nadalje, odlučeno je da će se rad koncentrirati na prostoru grada Zagreba koji je i u međuraću predstavljao centar pa je tako u Zagrebu najveća koncentracija različitih udruga žena i učiteljica.

Uvidom u arhivsku građu i literaturu, postalo je evidentno da će se rad sastojati od pet glavnih poglavlja. Prvo nam donosi kontekst nastanka i temelji se na većinskoj literaturi o učiteljicama, ženama, međuraću i samim udrugama. Zanimalo nas je što je sve dovelo do potrebe i nastanka

različitih udruga učiteljica tijekom međuraća i na kraju „dugog devetnaestog stoljeća“ te koje su to udruge pronađene. Sljedeće poglavlje odnosi se na komparativnu analizu svih pronađenih pravila udruga kao jedinih svjedoka i dokaza njihova postojanja za poneke od njih (Matice hrvatskih učiteljica, Zajednice hrvatskih učiteljica, Društva hrvatskih katoličkih učiteljica, Udruženja učiteljica domaćinskih škola). Metodom komparacije pravila nastojalo se odrediti kako su udruge funkcionirale, odnosno, tko je činio upravu, s kojim ciljem su osnovane i kako su te ciljeve mislile ostvariti? Kako su se financirale, a tko su mogli biti članovi?

Preostala tri glavna poglavlja istraživana su po metodi *case study* i to upravo Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije s njenom sekcijom „za našu djecu“ i Udruženja učiteljica gradskih dječjih skloništa u Zagrebu zbog toga što samo one imaju sačuvanu detaljniju građu i evidentirano djelovanje osim pravila. U njihovu slučaju zanimala su nas tri aspekta njihova djelovanja koja su bila najbolje dokumentirana i razlike među njima budući da govorimo o 1910-ima i 1930-ima. Očekivani je humanitarni aspekt gdje smo se bavili njihovim institucijama i radu s ugroženom djecom; profesionalni u kojem nas je zanimalo kako su udruge pomagale članicama poboljšati svoj položaj i rad kao učiteljice te socijalni u kojem je bilo važno saznati kako su udruge utjecale na slobodno vrijeme članica učiteljica i što su im nudile kao djelovanje van škole i nastave?

4. Okolnosti nastanka i šarolikost udruga učiteljica prve polovice 20. stoljeća

Dominantna slika žene druge polovice 19. stoljeća prikazuje patrijarhalnu podjelu rodnih uloga. Javna sfera namijenjena je muškarcu koji predstavlja i hrani obitelj. Njegove su mogućnosti mnogobrojne i bez većih ograničenja u školovanju i zaposlenju. S druge strane, žene su smještane u kućnu, privatnu sferu. Od njih se očekivalo da postanu supruge majke i domaćice te da na taj način ne ruše autoritet i ugled muškarca u javnosti. Svrha obrazovanja djevojaka bila je osigurati poželjne karakteristike građanskih žena, odnosno, napraviti pokorne, odane i šutljive supruge; brižne, strpljive i blage majke te dobre i snalažljive, ali i štedljive kućanice. U to vrijeme nije bilo mogućnosti školovanja žena u klasičnim gimnazijama ili fakultetima, a ženskih gimnazija nije bilo. [1] Ipak, potaknuta industrijskom revolucijom i idejama prosvjetiteljstva, javljaju se mišljenja o redefiniranju položaja žena u obiteljima i društvu, a pogotovo, ženskog obrazovanja. Možemo spomenuti britanskog filozof i ekonomista Johna Stuarta Milla poziva žene na borbu za pravo glasa i bolje obrazovanje naglašavajući kako su rodne uloge i podređenost žena isključivo kulturna i društvena zadanost, a ne prirodne i biološke činjenice te ih se može srušiti.[2]

Učiteljice su bile među prvim skupinama žena koje su pokušale izaći iz zadanih okvira građanskog društva. Prema nekim teoretičarima, učiteljice su zauzimale „međuprostor“ budući da nisu bile u potpunosti emancipirane, ali niti u potpunosti podređene. Također, kao žene bile su između obiteljskog dom koji im je bio društveno zadan, ali i posla u javnoj službi.[3] Prva institucija za obrazovanje učiteljica bila je Samostansko žensko učilište sestara milosrdnica otvoreno 1848. na poticaj biskupa Haulika. Pravo javnosti dobiva 1851. i tada dobiva naziv ženska preparandija te postaje jedina takva u Hrvatskoj.[4] Svojom školskom reformom i novim zakonom 1874., Mažuranić nastoji ujednačiti obrazovanje učitelja i učiteljica te se iz toga saznaje kako su svi morali učiti hrvatski jezik, povijest, zemljopis, matematiku, vjeronauk ili gimnastiku. Obuka je trajala tri godine, uz škole morale su biti i vježbaonice. Kako bi se smanjio utjecaj Crkve, vlada bana Mažuranića 1875. godine otvara prvu državnu preparandiju

[1] Dinko Župan, *Mentalni korzet. Spolna politika obrazovanja žena u Banskoj Hrvatskoj (1868-1918)*(Osijek, Slavonski Brod: Učiteljski fakultet Osijek, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2013.), 25.-101.
[2] Klementina Batina, *Aspekti ženskog autorstva u ranoj hrvatskoj etnologiji i folkloristici* (Zagreb: HAZU, 2018), 75.-76.
[3] Župan, *Mentalni korzet,* 141.-142.
[4] Štefka Batinić, Sonja Gaćina Škalamera, *Učiteljice i učitelji u Hrvatskoj 1849.-2009.* (Zagreb: Hrvatski školski muzej, 2010) , 52.

Zemaljsku žensku preparandiju u Zagrebu. No, ona ubrzo biva ukinuta pa samostanska preparandija sve do kraja 19. stoljeća postaje jedina škola za učiteljice u Zagrebu.[5] Godine 1892. otvoren je Privremeni ženski licej u Zagrebu. Uz zalaganje naprednih učiteljica poput Marije Jambrišaak koje su i predavale na Liceju te spletom sretnih političkih okolnosti otvoren je ova institucija. Licej je djevojkama nudio nekoliko smjerova među kojima je bio i pedagoški. Polaganjem završnog ispita iz pedagoškog smjera, stjecalo se zvanje učiteljice pa ne čudi kako je on bio najpopularniji. Na taj način, Licej je zamijenio Zemaljsku preparandiju.[6]

Otvaranjem ovih škola, povećao se i broj školovanih učiteljica te sam interes za ovo zanimanje. Još od samih početaka samostanske preparandije možemo pratiti povećanje broja učenica i budućih učiteljica. Tako u prvim godinama završavaju njih 24, a kroz nekoliko godina njih 37. U šezdesetim godinama broj završenih učiteljica popeo se na 145, a sedamdesetih ih je završilo 154. Do otvaranja državne preparandije, u Zagrebu je bilo školovanih više od 300 učiteljica.[7] Boom učiteljica pokazuju i podaci iz Ženskog liceja. Naime, preko 150 učenica položilo je završni ispit, a 80 posto tog broja činio je pedagoški smjer, odnosno, buduće učiteljice.[8] Ako gledamo regionalnu sliku, najveći postotak budućih učiteljica imalo je upravo zagrebačko područje.[9]

U svom radu, učiteljice su se susretale s mnoštvom problema i raznim oblicima diskriminacije u odnosu na svoje muške kolege. Najveći problem stvarale su plaće i celibat. Naime, prema sačuvanim podacima, učiteljice su obično imale z trećinu manju plaću od svojih muških kolega, a nisu dobivale ni pomoć oko stanarine ili drva za ogrjev što je kod učitelja bila standardna praksa. Tu je praksu nastojao promijeniti ban Mažuranić svojim zakonom iz 1874. kada je izjednačio plaće učiteljima i učiteljicama te propisao iznose za iste.[10] No, problem koji se dugo nije rješavao bio je, takozvani, celibat učiteljica. Novim školskim zakonom iz 1888. godine došlo je do promijene uvođenjem članka 152. koji je rekao kako će se smatrati da se učiteljice koje se udaju odriču službe, odnosno, učiteljice su morale birati između osnivanja vlastite obitelji i vlastitog rada i karijere. Odmah su se javili protivnici ove odredbe s brojnim istomišljenicima te su pisali svoja obrazloženja i argumente zašto je to pogrešno. Možemo spomenuti učitelja Davorina Trstenjaka. Ipak, nije bilo koristi jer je, i dalje vrlo konzervativna,

[5] Dragutin Franković, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj* (Zagreb: Pedagoško – književni zbor, 1958.), 165.; 170-173.
[6] Ida Ograjšek Gorenjak, „Otvaranje ženskog liceja u Zagrebu“, *Povijest u nastavi* 8 (2006), 157.-158.; 162.
[7] Župan, *Mentalni korzet,* 158.-159.
[8] Isto, 165.
[9] Isto, 159.
[10] Isto, 141.-146.

javnost prihvatila ovu odredbu i počela je primjenjivati. Njene su posljedice bile ubrzo vidljive budući da su vrlo brzo učiteljice počele napuštati službu u većim brojevima od onih koje su umirovljene ili umrle. U jednoj se godini brojka popela i na 26 što je u ono vrijeme bilo značajno. Postepeno ublažavanje ove mjere bilo je 1892. kada je dozvoljen rad udanoj učiteljici ako se ne može naći druga neudana.[11] Zbog posljedica ove odredbe, 1914. godine ona je ukinuta te je uvedena zamjenska po kojoj učiteljice moraju tražiti odobrene vlade ako se žele udati, osim ako se udaju za učitelja. Zbog toga su brakovi između učitelja u međuraću postali česta pojava. Koliko god se pojavila nestašica učitelja i učiteljica zbog ovakvih ograničenja i napuštanja službe, ova je odredba ostala na snazi i u međuraću te produbljivala nejednakosti između učiteljica i njihovih muških kolega.[12] Također, vrlo mali broj učiteljica nalazimo i među školskim odborima ili na vodećim pozicijama u školama poput nadzornika ili ravnateljica.[13] Uz to, ni mirovine nisu učiteljicama bile dovoljne za osnovne životne potrebe. Također, posao učiteljica bio je vrlo iscrpljujući te su mnoge učiteljice trebale oporavak, a za to nisu imale ni ustanove ni sredstava pa su se često mučile u školama jer u mirovinu nisu mogle ići.[14] Sve ovo nagnalo je učiteljice na udruživanje i nastajanje prvih organizacija i društava učiteljica kako bi se za poboljšanje svog položaja u kontekstu specifičnih problema borile zajedno.

Učiteljice su javno zastupale obranu svojih interesa i interesa struke i prije udruživanja. Tijekom druge polovice 19. stoljeća i početkom 20., javljaju se razne napredne učiteljice koje su se istaknule u svom pokretu. Upravo među učiteljicama vidimo začetnice ženskog pokreta u Hrvatskoj po pitanju odgoja i obrazovanja žena. Možemo spomenuti učiteljicu Dragojlu Jarnević koja je naglašavala važnost domoljubnog odgoja za žene kao sudionice narodnog preporoda te kritizirala ograničenja prema ženama kao pripadnicama „slabijeg“ spola. Nadalje Marija Jambrišak i Marija Fabković sudjelovale su na Prvoj općoj učiteljskoj skupštini 1871. godine u Zagrebu. Jambrišak se zalagala za bolje srednjoškolsko obrazovanje žena, zbog čega ju se i dovodi u vezu s otvaranjem Liceja, i otvaranjem sveučilišta ženama jer je smatrala obrazovanje korisnim i potrebnim ženama koje se od njega moraju financirati samostalno. Marija Fabković išla je korak dalje zagovarajući sudjelovanje žena u čitavom pedagoškom radu i školskim odborima. Imala je želju žene potaknuti na čitanje znanstvene literature osnivanjem svoje „Ženske biblioteke“, no to nije uspjelo, ali je postavilo temelje za dalje. Drugi val učiteljica u ovom pokretu činile su mlađe učiteljice poput Milke Pogačić, Jagode Truhelke,

[11] Isto, 146.-150.
[12] Batinić, *Učiteljice i učitelji,* 82.
[13] Župan, *Mentalni korzet,* 144.
[14] Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas,* sv.11. (Zagreb: Kraljevska Hrvatsko – dalmatinska zemaljska vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu, 1913.), 172.

Josipe Glembay, Marije Jurić Zagorke i drugih na samom prijelazu 19. i 20. stoljeća. One su nastojale poboljšati položaje žena i učiteljica baveći se odgojno-obrazovnim radom, ali i osobnim stvaralaštvom. Pisale su i objavljivale stručne članke i osvrte u učiteljskim glasilima, omladinskim listovima i ostalim važnijim časopisima tog vremena. Zato ne čudi što su bile okupljene upravo oko časopisa „Domaće ognjište". Zalagale su se za bračna prava, prava na udaju učiteljica ili prva na dostojanstven život neudanih žena.[15] Iz kruga ovakvih žena potekle su razne udruge učiteljica.

Prije govora o udrugama učiteljica, moramo se osvrnuti na početke ženskih udruženja i društava. Prva udruženja koja su obuhvaćala žene u Hrvatskoj nastaju u drugoj polovici i do kraja 19. stoljeća. Njihova većinska djelatnost bila je karitativna[16] što je značilo da će žene sudjelovati u društvenom životu zajednice, imati neku funkciju, ali opet ne izlaziti iz zadanih okvira tog vremena koje ženama i predviđa majčinsku brigu i pomoć, a manje profesiju. Najstarije takvo žensko društvo u Hrvatskoj bilo je „Dobrotvorno društvo" u Varaždinu osnovano 1830. godine. Hrvatski narodni preporod povećao je i poticao reprodukciju ženskih dobrotvornih društava te se tako sredinom 1830-ih osniva „Društvo domorotkinja" s jednim od ciljeva tiskanja edukativnih knjižica preporoda malenoj djeci.[17] Ipak, najznačajnije prvo društvo žena osnovano je 1855. u Zagrebu – Gospojinsko (žensko) društvo u Zagrebu koje je imalo jasno postavljenu svrhu. Osnovane su s ciljem brige za malenu i siromašnu djecu iz prvog zagrebačkog pjestovališta, odnosno, tadašnje verzije sirotišta, koje je osnovano nekoliko mjeseci prije društva. Obvezale su se da će djeci između 3 i 7 godina koja će doći u sirotište tijekom dana osigurati hranu, odjeću i obuću.[18] Ovo društvo djelovalo je kao tipično društvo iz vremena dugog 19. stoljeća iz nekoliko razloga. Ako gledamo članstva, gospojinska društva činile su žene iz visokog zagrebačkog društva. Možemo pronaći plemkinje poput grofice Jelačić, ugledne aristokratkinje kao što je Sidonija Rubido Erdody ili supruge poznatih građana Zagreba poput Kulmera i drugih.[19] Dakle, budući da su bile karitativno društvo, njihova profesija nije bila važna niti je bilo namijenjeno da bude već su ta društva bila popunjavanje njihova slobodnog vremena i izlazak iz kućanstva u humanitarne svrhe. Također, ako gledamo i načine sakupljanja pomoći i nalaženje na velikim sastancima kod gospođa na kojima su ujedno

[15] Batina, *Aspekti,* 78.-83.
[16] Lucija Benyovsky „Dobrotvorna gospojinska (ženska) društva u Hrvatskoj od osnivanja do Prvog svjetskog rata" *Časopis za suvremenu povijest* 1 (1998), 73.-74.
[17] Isto, 75.-76.
[18] Isto, 78.-79.
[19] Isto, 80.

prikupljane donacije i dogovoren raspored[20], ponovno, nas podsjeća na stara salonska druženja uz dašak modernosti žena. Na tragu Gospojinskog društva, osamdesetih godina 19. st. osniva se društvo „Dobrotvor" sa svojom ženskom sekcijom budući da u Zagrebu raste broj sirotinje i ljudi koji žive od milostinje, odnosno, prosjaka. I žene u ovoj udruzi radile su sličan posao budući da su se obvezle na pomoć u odjeći djeci siromašnih obitelji, a ako bude sredstava i siročadi. Dobrotvor je osnivao podružnice po cijelom prostoru današnje kontinentalne Hrvatske poput Požege, Bjelovara, Slavonskog Broda ili Karlovca, među članovima možemo naći i mnoštvo učiteljica budući da tada već radi i studira mnoštvo žena u tom području.[21] Natruhe promjena javile su se na samom početkom 20. stoljeća Zemaljskim gospojinskim društvom za naobrazbu zaradu ženskinja te Gospojinskim klubom koji su i dalje imali karitativni karakter, ali i natruhe feminizma s obzirom na to da su djelomično bile i fokusirane na žene iz siromašnijih krajeva kojima je bila potrebna financijska pomoć u obrazovanju.[22] Tijekom Prvog svjetskog rata, ženske su udruge bile većinski karitativne i djelovale kao podružnice Crvenog križa.[23]

Prema velikom djelu autora, veće promjene u životu žena dogodile su se tijekom i nakon Prvog svjetskog rata. Tijekom rata žene su preuzimale nove uloge, dotada rezervirane za muškarce, poput glava obitelji, radnica u tvornicama i proizvodnji oružja i sl. ove su aktivnosti ženama dale novu vrstu odgovornosti, učile ih raznim poslovima s kojima se do sada nisu snašle, ali i veću slobodu da rade van privatnosti doma i budu korisnije društvu i to ne samo u karitativnim djelatnostima.[24] Da se situacija po tom pitanju mijenjala govori nam i stanje na Zagrebačkom sveučilištu u međuratnom razdoblju. Najprije fakulteti poput Pravnog ili Medicinskog počinju otvarati svoja vrata ženama, koje su od nekoliko godina ranije mogle studirati na Filozofskom fakultetu ili farmaceutskom tečaju, a samim time počinje i rasti broj studentica na različitim studijima.[25] Pa tako tijekom međuraća većinski „ženski" fakulteti postali su Filozofski i Farmaceutski, a u ponekim desetljećima se događalo i da su fakulteti poput Medicinskog ili Tehničkog upisivali više žena. Popularno je bio i Pravni fakultet. Generalno, žene su birale zvanja kojima su mogle raditi u državnim službama.[26] Ipak, ne treba zaboraviti da je i dalje bilo problema. Studiranje je bilo skupo pa su siromašne obitelji češće slale sinove na školovanje

[20] Isto.
[21] Isto, 82.-84.
[22] Isto, 88.-89.
[23] Isto, 90.
[24] Georges Duby, Michelle Perrot, ur., *History of women in the West*, sv.5. (London, Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 1994), 23.;39.
[25] Ida Ograjšek Gorenjak, „Ženska strana zagrebačkog sveučilišta u međuraću", *U Desničini susreti* 2018., 238.
[26] Isto, 247.

umjesto kćeri. Nadalje, ponovno je vršen pritisak na udane i zaposlene žene koje se, ponovno, htjelo otpuštati, a samo zaposlenje češće su dobile u državnoj službi nego u privatnom sektoru koji je ponekad izričito branio zaposlenje ženama.[27] Također, uz bolje obrazovanje, društvena očekivanja od žena počela su se pomalo mijenjati. Analizom ženskih glasila iz vremena međuraća, Ida Ograjšek Gorenjak došla je do zaključka kako se većina ženskih časopisa generalno slaže s tim kako bi nova, emancipirana žena trebala biti društveno aktivna i svestrana. Časopisi *Slovenka, Ženska misao i Naša žena* naglašavaju kako žene moraju biti dio šireg društvenog angažmana za dobrobit nje same i njene obitelji kako ne bi ona i njena djeca postale uskogrudne. *Ženska misao* potvrđuje potrebu sudjelovanja žene u javnoj sferi i raznim udrugama. Naravno, njihovi argumenti čestu su vezani uz ulogu majke koja će biti poboljšana dodatnim aktivnostima žene, ali predstavljaju pomak.[28] Uz to, žene međuraća svojim imidžom pokazuju spremnost na veću aktivnost van kuće i starih okvira. To vidimo po novom imidžu koji više ne poznaje korzete i haljine do poda, ni punđe s velikim šeširima. Sada su „u modi" kraće frizure i haljine, naslovnice časopisa koje prikazuju žene sportašice. „Žene budoara" sada su prikazivane kao neaktivne žene koje nemaju društveni angažman, krivo prikazuju život i obaveze domaćica budući da su im fokus čajanke i toalete te su shvaćane beskorisnima.[29] Ovaj novi zahtjev za većim društvenim angažmanom žena i povećana profesionalizacija, odnosno, povećanje broja visokoobrazovanih žena u raznim profesijama utjecali su i na udruge žena i učiteljica u međuraću. Sada kreću više profesionalne udruge žena i učiteljica koje, uz karitativnu ulogu kod ranijih udruga, imaju i zadatak profesionalnog usavršavanja i poboljšanja položaja članica te struke. Profesionalizaciju vidimo i u nazivima udruga koji više nisu generalni ženski već specifični s obzirom na ženska zanimanja i djelatnost. Upravo zato u međuraću počinje buktjeti broj različitih i specifičnih udruga učiteljica čije korijene nalazimo i u vremenu dugog devetnaestog stoljeća.

Dubravka Peić Čaldarović započela je istraživanje udruga žena u međuraću i konstatirala kako se upravo u tom razdoblju počinju javljati brojne, ali različite udruge žena povezane s različitim profesijama. Zanimljivo je kako se radi najčešće o udruživanjima visokoobrazovnih žena, iako su mnoge žene međuraća radile u slabo plaćenim poslovima za koje visoko obrazovanje nije bilo potrebno poput tekstilne industrije. Kao početke profesionalnog udruženja stavlja rane 1900-e godine kada nastaju Gospojinska udruga za naobrazbu ženskinja i Klub učiteljica.

[27] Isto, 235.-255.
[28] Ida Ograjšek Gorenjak, *Opasne iluzije. Rodni stereotipi u Kraljevini Jugoslaviji* (Zagreb: Srednja Europa, 2014), 141.-144.
[29] Isto.

Kriterij po kojem one to mogu biti jest činjenica kako, uz karitativan rad, počinju baviti i edukacijskim i stručnim pitanjima poput tečaja, predavanja, ali i izdavaštvom. One su time poluprofesionalne jer zadržavaju tipičan humanitarni rad, ali polako počinju brinuti i o potrebama svojih članica u odnosu na struku. Dobar primjer mogu biti Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije sa njihovom sekcijom „za našu djecu" ili Društvo diplomiranih sestara pomoćnica. Sljedeća su skupina udruge nastale dvadesetih i ranih tridesetih godina koje su poticale stručnu i profesionalnu ambiciju kod žena. Neke koje možemo spomenuti su Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Udruženje učiteljica domaćinskih škola, Klub domaćica, Klub likovnih umjetnica, Udruženje univerzitetski obrazovanih žena i sl. one sve više gube humanitarni karakter i orijentiraju se na profesije žena, ali i dalje ostaju djelomično u okvirima rada s djecom, u domaćinstvu i sl.[30]

Temelje prvim udruživanjima učiteljica dale su zagrebačke učiteljice Marija Jambrišak i Jagoda Truhelka svojim proglasom u svibnju 1896. godine. U tom proglasu sažele su sve probleme s kojima su se učiteljice do tada susretale te pozvale učiteljice na zajedničko djelovanje u obliku udruženja kako bi poboljšale svoj položaj. Tom prilikom su ukazale na važnost staleških udruženja iz prošlosti i time nastojale nagovoriti svoje kolegice na prihvaćanje njihove ideje. Zacrtale su i glavne ideje i ciljeve svom djelovanja poput pomoći za umirovljene ili bolesne učiteljice te one mlađe koje su tek u nastajanju. Ove će se ideje provlačiti kod većine kasnijih udruga učiteljica u različitim oblicima, a direktna posljedica jest osnivanje Zajednice učiteljica o kojoj će biti riječi malo kasnije.[31] No, neka udruženja nastala su na poticaj i podršku muških učitelj i pedagoga poput Antuna Cuvaja, tadašnjeg predsjednika Hrvatskog pedagoško – književnog zbora kao najsnažnije tadašnje udruge učitelja, koji je na sjednici Zbora 1900. godine pozvao na „zastupanje staleških interesa učiteljica". Već iste godine na tim temeljima nastaje u krugu učiteljske čitaonice udruženje isključivo zagrebačkih učiteljica „Gospojinski klub učiteljske čitaonice" koji će prerasti u Klub učiteljica. Prvi upravni odbor sastojao je od predsjednice Milke Pogačić i ostalih odbornica – Anke Tkalec, Vere Cuvaj, Katarine Plemić i doktorice Vere plemenite Filipović.[32] Klub je bio pod pokroviteljstvom Hrvatskog pedagoško – književnog zbora što pokazuje činjenica da je Zbor donio pravilnik za Klub učiteljica u kojem je jasno pisalo kako učiteljice koriste prostorije čitaonice Zbora, moraju se držati pravilnika tih

[30] Usp. Dubravka Peić Čaldarović, „Osnovne karakteristike profesionalne djelatnosti žena u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova (1918.1941)", *Časopis za suvremenu povijest* 3 (1997): 491.-503.
[31] Cuvaj, *Građa*, 171.-172.
[32] Isto,174.

učionica i sl.[33] Istovremeno se počelo sastajati drugo udruženje učiteljica – Zajednica učiteljica čije temelje smo već spomenuli u proglasu Marije Jambrišak i Jagode Truhelke. U svojim ciljevima nastoje pomoći svom staležu, odnosno, svim učiteljicama u borbi za veća prava, dostojanstven život od rada i sl. Među značajnijim članicama ovog udruženja, možemo uočiti Mariju Jambrišak pa možemo reći kako je Zajednica učiteljica sa svojim ciljevima trebala biti ostvarenje njene ideje i proglasa s kraja 19. stoljeća koji je ranije spomenut.[34] Za predsjednicu odabrana je učiteljica Klotilda Cvetišić dok su ostale odbornice bile zagrebačke učiteljice Katarina Fritz, Anka Kovačić, Franjka Matasović, Matilda Bahlin. Razlika između Kluba i Zajednice jest što je među odbornicama Zajednice bilo i učiteljica van Zagreba poput Lidvine Mahulke iz Osijeka i Ljube Pacel iz Karlovca.[35] Zanimljivo je pitanje zašto se istovremeno javljaju dva slična udruženja učiteljica. Peić Čaldarović pretpostavila je da se radilo o svojevrsnom generacijskom sukobu, odnosno, neslaganju Marije Jambrišak i njenih pristaša kao pripadnica starije generacije učiteljica s modernim idejama Milke Pogačić i učiteljica okupljenih oko nje u Klubu učiteljica.[36] Zajednica učiteljica djelovala je vrlo kratko te postoji zapis iz 1902. godine, no budući da je Klub bio pod pokroviteljstvom Zbora i dobro se razvijao, od Zajednice učiteljica se odustalo, odnosno, ona nije zaživjela u punoj snazi.[37] Sljedećih nekoliko godina, Klub učiteljica se solidno razvijao i postao vrlo aktivan. Godine 1903. sastale su se zagrebačke učiteljice Kluba zajedno s vanjskim učiteljicama za „opću stalešku korist" s prijedlogom da se zagrebačke učiteljice iz Kluba ujedine sa ostalim učiteljicama iz kraljevina Hrvatske i Slavonije u „Maticu hrvatskih učiteljica" te odredile privremeni odbor koji je trebao sastaviti nova, drugačija pravila društva.[38] Matica je egzistirala vrlo kratko; samo godinu dana. Matica učiteljica zapravo je bila početak rada Udruge učiteljica pa su i članice bile iste poput Julke Patriarch, Vere Filipović, Julke Brozović, Anke Tkalec, Eme Cuvaj, Josipa Živković, Katarina Plemić, Milke Šimunović, Marije Kolar, Marije Vidale i drugih.[39] Nova su pravila potvrđena 1904. godine i time započinje rad Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije s Milkom Pogačić kao predsjednicom, Herminom Kurschner kao tajnicom i Ankom Tkalec u funkciji blagajnice.[40] Možemo reći da je ova udruga bila jedna od najbrojnijih ako uzmemo u

[33] Isto, 177.
[34] Isto, 176.
[35] Dubravka Peić Čaldarović, *Ženska profesionalna udruženja u Hrvatskoj 1918 – 1941 godine.* Zagreb, 1996., Magistarski rad, Filozofski fakultet, 98.
[36] Isto.
[37] Cuvaj, *Građa,* 176.
[38] HDA - UOZV SP 1290/1904 *Pravila Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije*
[39] Isto.
[40] Štefka Batinić, *Kao Hlapi i Gita: siročad u Hrvatskoj krajem 19. i početkom 20. st*. (Zagreb: Hrvatski školski muzej, 2013), 61.

obzir kako je imala oko 145 članova. Također, uključivala je i učiteljice van Zagreba koje su činile i poveći postotak odbora udruge. Vanjske učiteljice dolazile su iz raznih gradova poput Bjelovara, Siska, Osijeka, Varaždin, Sušaka, Klanjca, Mitrovice, Križevaca, Kostajnice. Razlog tome možemo vidjeti u cilju ovog udruženja jer ono sada djeluje samostalno i nastoji poboljšati obrazovanje žena općenito te položaj svih učiteljica u zemlji radeći na njihovoj naobrazbi i posebnim institucijama samo za njih poput Dom učiteljica i sl.[41] Njihovim zalaganjem izgrađena je zgrada Više djevojačke škole za praktično obrazovanje djevojaka, a u Pušći je uređen Dom za umirovljene učiteljice te u Lipiku sanatorij.[42] Također, Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije bila je i najdugovječnija od svih udruga učiteljica u međuraću. Njen je rad bio najaktivniji u prva dva desetljeća dvadesetog stoljeća. Prvi svjetski rat stvorio je financijske poteškoće kao i nesuglasice između starih i novih članica unutar nove države – Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca pa dolazi do određene stagnacije.[43] Ipak, Udruga nije propala što nam pokazuju i nova pravila potvrđena 1921. Tada udruženje mijenja naziv u „Udruga hrvatskih učiteljica" i postaje vrlo razgranato društvo koje se odnosilo i na učiteljice i na društvo općenito, a to pokazuje i njenih novonastalih šest odsjeka. Staleški odsjek s ciljem poboljšanja položaja i prava učiteljica te odsjek „za našu djecu" za pružanje moralne i materijalne pomoći svoj djeci kojoj je to potrebno dio su klasičnog djelovanja ove udruge od samih početaka. Novost iz dvadesetih godina su literarni i pedagoški odsjek koji su se bavili pitanjima omladinske i pedagoške literature te školske reforme. Također, dodani su i privredni i odsjek za narodno zdravlje unutar kojih su učiteljice proučavale narodnu privredu, odnosno, kućne obrte i umjetnost te unapređivale narodno zdravlje i kućnu vještinu pučanki. Posljednji spomeni rada ove Udruge hrvatskih učiteljica sežu do prvih godina Drugog svjetskog rata nakon gotovo 40 godina djelovanja pod različitim nazivima.[44]

Kako se Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije u svojim počecima bavila većinski staleškim pitanjima učiteljica i uređivanjem vlastitog časopisa *Domaće ognjište,* na 4. glavnoj skupštini u kolovozu 1907. godine podržan je prijedlog Milke Pogačić o osnivanju zasebnog dijela Udruge koji bi djelovao na socijalnom polju. Tako je 1908. osnovana Sekcija „Za našu djecu" unutar Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije s ciljem pružanja materijalne i moralne pomoći svoj djeci kojoj je to potrebno poput siročadi bez imetka i rođaka, djece koju roditelji ne mogu uzdržavati zbog prevelikog siromaštva, bolježljiva djeca kojoj roditelji ne

[41] Peić Čaldarović, *Ženska profesionalna udruženja,* 99. – 100.
[42] Batinić, *Učiteljice i učitelji,* 72.-73.
[43] Batinić, *Kao Hlapić i Gita*, 73.
[44] Peić Čaldarović, *Ženska profesionalna udruženja,* 107.-108.

mogu priuštiti liječenje ili ljetovanje za oporavak, zlostavljena, slaboumna i zapostavljena djeca te djeca koja kod kuće imaju smo loš i nemoralan primjer ponašanja roditelja i skrbnika ili su već kažnjena za neki prekršaj. Ova je sekcija bila novost u svom djelovanju jer je priređivala niz akcija i osnivala mnoštvo ustanova za spomenutu djecu te time pružala stvarnu pomoć za razliku od dosadašnjih simboličnih darivanja siromašne djece i djece u potrebi koju su provodila gospojinska društva.[45] Iako je sekcija djelovala unutar Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije, imala je zaseban Centralni odbor koji su činile 64 članice i to razne učiteljice, ali i ugledne zagrebačke gospođe.[46] Opet se neka imena ponavljaju pa tko najaktivnije učiteljice Sekcije čini sama predsjednica Milka Pogačić, Julka Patriarch, Katarina Fritz, Josipa Glembay, Josipa Žitković, Vera i Anka Tkalec, Olga Prelog i druge. Podršku i pomoć davale su i dame iz zagrebačkog društvenog života poput Danica plemenita Bedeković, Olga Gavella, grofica Anka Jelačić, barunica Ivka Ožegović te književnice Marija Jurić Zagorka i Zovka Kveder-Jelovšek.[47] Učiteljice ove sekcije kroz čitavo postojanje organizirale su akcije za djecu poput Dječjeg dana, gradile institucije za djecu i radile u njima poput kolijevke, skloništa, čuvališta i, kao kruna rada, dječjeg doma. Također, otvarale su i ferijalne kolonije za odmor i liječenje djece u raznim krajevima Hrvatske i Slavonije.[48] Podaci o djelovanju ovih institucija sežu sve do 1942. godine. Iako je Sekcija bila samo dio Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije u svojim počecima, s vremenom je njen humanitarni karakter i rad prevladao u čitavoj udruzi. Tako, većina dokumentacije Udruge hrvatskih učiteljica iz međuraća obuhvaća podatke o brojnim učiteljicama koje su zaposlene u institucijama za djecu koja djeluju u sklopu Sekcije „za našu djecu“ i time sekcija postaje glavna djelatnost Udruge u dvadesetim i tridesetim godinama. Da je bila dominantna u spomenutom razdoblju i nastojala se nametnuti govori i podatak kako se 1933. pojavljuju pravila „Udruge za našu djecu“ čime preuzimaju rad čitave Udruge hrvatskih učiteljica na sebe. Ipak, do početka Drugog svjetskog rata egzistiraju i Sekcija „za našu djecu“ i Udruga hrvatskih učiteljica.[49] O veličini i dugotrajnosti ove udruge svjedoči i činjenica kako većina pregleda povijesti školstva ili povijesti žena u školstvu spominje upravo njih i to često kao jedinu udrugu učiteljica, odnosno, najznačajniju.

Druga udruženja učiteljica možemo naći i unutar katoličkog pokreta. Tijekom gotovo cijelog 19. stoljeća Katolička crkva borila se protiv liberalnih ideja nastalih pod utjecajem

[45] Batinić, *Kao Hlapić i Gita*, 61.
[46] Peić Čaldarović, *Ženska profesionalna udruženja*, 103.
[47] Batinić, *Kao Hlapić i Gita*, 71.
[48] Peić Čaldarović, *Ženska profesionalna udruženja*, 104.
[49] Isto, 106.-108.

prosvjetiteljstva i drugih fenomena. Gubitak primata crkve u odgoju, obrazovanju i društvenoj zajednici generalno, crkvenom vrhu teško je pao.[50] Početkom 20. stoljeća, na inicijativu krčkog nadbiskupa Antuna Mahnića ,pokrenut je Hrvatski katolički pokret. Glavni mu je cilj bio upravo borba protiv liberalnih ideja sa Zapada te širenje katoličkih ideala i vrijednosti. Već 1903. godine pokrenuli su svoje glasilo *Hrvatska straža.* Većinski je fokus bio na intelektualcima i njihovu obrazovanju u katoličkom duhu. Sukladno tome, tijekom međuraća djeluje i najznačajnije društvo „Hrvatski katolički akademski klub *Domagoj*", osnovan 1906. u Zagrebu. Najprije je bio središte učeničkog i studentskog kruga, a potom i cjelokupnog katoličkog pokreta u Hrvatskoj.[51] Manje je poznato da je ovaj pokret uključio i ženske organizacije pa i „Katoličku žensku svezu" osnovanu 1918. godine kao glavnu organizaciju katoličkih žena unutar koje možemo sresti i poznata nam imena nekih učiteljica poput Marije Jambrišak. S vremenom mijenja naziv u „Hrvatska katolička ženska sveza" te postaje središnja prosvjetna organizacija katolkinja u Hrvatskoj. Ubrzo nezadovoljna propagiranjem modernih mislilaca u Udruženju jugoslavenskog učiteljstva smatrajući njihov rad politiziranjem i kulturnom borbom protiv katolicizma i kršćanskih vrijednosti i institucija, pokreće vlastite organizacije katoličkih učitelja koje su trebale zaštiti slobodu vjere učiteljstva i širiti katolički nauk i odgoj.[52] Upravo u tome možemo pronaći korijene nastanka još jedne udruge učiteljica – „Društva hrvatskih katoličkih učiteljica" za koja imamo sačuvana pravila iz 1918. godine i koje samo naglašava kako će raditi na širenju katoličkog odgoja, primati u svoje redove i brinuti se za katoličke učiteljice te biti pod nadzorom klera.[53] No, jedini zapis o njima su nam upravo ta pravila iz jedne godine, a postojanje možemo opravdati Hrvatskim katoličkim pokretom postavlja se pitanje je li ovo društvo zaživjelo. Odgovor na pitanje kratkotrajnosti ovog društva možda leži u odredbi iz vremena Šestosječanjske diktature kojom se ukidaju sve nerežimske stranke u Kraljevini SHS. Budući da je tada obustavljen rad cjelokupnog Hrvatskog katoličkog pokreta pa i gore spomenute Sveze, logično je pretpostaviti da je slična sudbina zadesila i Društvo hrvatskih katoličkih učiteljica.[54] Istovremeno s generalni katoličkim pokretom, u nastajanju je i razvija se i ženski katolički pokret s svojim glasilom *Za vjeru i dom*. U sklopu njega osnivane su mnoge ženske katoličke udruge s istim ciljem borbe protiv liberalnih ideja i poganstva. Tako se već 1902. godine spominje Kongregacija učiteljskih pripravnica kao nagovještaj ovog pokreta. Kasnije 1913., kada je katolički ženski pokret već u zamahu,

[50] Mario Strecha, *Katoličko hrvatstvo* (Zagreb: Barbat, 1997), 1.-4.
[51] Ivica Šute, *Hrvatska povijest 1918. – 1941.* (Zagreb: Leykm international, 2019), 211.
[52] Peić Čaldarović, *Ženska profesionalna udruženja,* 72.; 75.
[53] HDA – UOZC SP 2304/1918, *Pravila Društva hrvatskih katoličkih učiteljica*
[54] Peić Čaldarović, *Ženska profesionalan udruženja*, 73.

spominju razne Marijine kongregacije pa i Marijina kongregacija učiteljica.[55] O njoj ne znamo mnogo, ali znamo da je postojao *Vjesnik Marijinih kongregacija* koji je izlazio od 1925. do 1944.[56] pa možemo pretpostaviti da je njen katolički karakter odgovarao vlasti u vrijeme Drugog svjetskog rata, odnosno, nije bila zabranjena, ali je ubrzo novom vlašću i ideologijom prestala postojati.

Dio udruga učiteljica nastao je kao reakcija na socijalne i ekonomske trendove. Kasne dvadesete i tridesete godine 20. stoljeća u Zapadnom svijetu, pa i u Hrvatskoj i Kraljevini SHS, bile su obilježene velikom gospodarskom krizom. Od najteže pogođenih seljaka nije odstupalo ni gradsko stanovništvo. U gradovima, pa i Zagrebu, počinju se javljati vrlo siromašni slojevi građana koji žive na rubnim dijelovima grada. Normalna svakodnevica počela je obuhvaćati prosjačenje, skitnice i izuzetno siromašne ljude po ulicama velikoga grada. Među njima bilo je, naravno, i djece. Ovakvo je stanje nagnalo razne umjetnike na reakciju i bilježenje ljudske bijede poput Toše Dapca ili Franje Martina Fuisa.[57] No, nisu reagirali smo umjetnici već i gradske vlasti, točnije Socijalni odsjek Gradskog poglavarstva, pa tako povećavaju broj gradskih skloništa za djecu. Ona su postojala još od Prvog svjetskog rata i prije kao mjesta za zbrinjavanje siročadi i siromašne djece tijekom dana građena na raznim, većinom siromašnim, lokacijama u Zagrebu. Prema popisu iz 1930-ih godina, zagrebačka skloništa bila su u Krajiškoj, Supilovoj, Harambašićevoj ulici, Selskoj i Novoj cesti, na Kaptolu i Jordanovcu te u Horvatima i Zavratnici. U skloništa su primana isključivo siromašna djeca, djeca bolesnih majki ili zaposlenih roditelja i to u školskoj dobi do četvrtog razreda. Uz socijalni element pružanja jednog toplog obrok dnevno korisnicima, skloništa su imala i pedagoški element budući da su u njima radile školovane učiteljice pa su djeci mogle pružiti i pomoć u savladavanju školskog gradiva ili poduku, igru i razgovor.[58] Upravo od 1933. godine možemo pratiti rad jedne udruge učiteljica iz takvih skloništa – Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa u Zagrebu. Udruženje je okupljalo odgajateljice i učiteljice iz desetak zagrebačkih dječjih skloništa. Sastajale su se redovno u prostorijama svojih skloništa i brinule o poboljšanju svojeg položaja i unapređenju kvalitete rada u skloništima. Prva je predsjednica bila Hermina Kerdić, a ostale odbornice bile su Mara Klemen, Zora Dreissinger, Marija Ramljak, Ankica Žuk. Kasnije još možemo vidjeti spominjanje Stanke Fučkar ili Reil Vere.[59] Svoje su djelovanje vješto bilježile

[55] Rebeka Anić, *Više od zadanog. Žene u Crkvi u Hrvatskoj u 20. stoljeću* (Split: Franjevački institut za kulturu mira, 2003), 126.-128.
[56] Isto, 469.
[57] Šute, *Hrvatska*, 114.-116.
[58] Peić Čaldarović, *Ženska profesionalna udruženja,* 159.-160.
[59] Isto, 159.

u zapisnike sjednica, a rad Udruženja prestajemo pratiti 1941. i dolaskom Nezavisne Države Hrvatske na vlast. Naime, u studenom 1941. prijedlog učiteljice Marije Klemen, inače zadužene za skloništa i društva u novoj državi, o raspuštanju Udruženja prihvaća se i time Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa prestaje postojati.[60]

Tijekom međuraća u Kraljevini SHS počinje biti popularno osnivanje domaćinskih škola o čemu svjedoči i Odredba o osnivanju domaćinskih škola od strne same vlasti. Zagreb je svoju domaćinsku školu dobio 1927. godine zahvaljujući udruzi „Kolo domaćica" i njihovoj predsjednici Berti Heinzel. Ravnateljica nove škole bila ja Mira Vučetić. Škola je obuhvaćala Stručnu višu domaćinsku školu za promicanje turizma, Stručnu nižu domaćinsku škola za promicanje turizma, Stručnu školu za domaćice, razne tečajeve, ali i Stručnu učiteljsku domaćinsku školu koja je obrazovala buduće učiteljice u takvim domaćinskim školama. Buduće učiteljice domaćinskih škola imale su obuku od 4 godine koja je obuhvaćala povijest, zemljopis, hrvatski i strani jezik, ručni rad, higijenu, kućanstvo, gospodarstvo, računstvo, kemiju i fiziku.[61] Svrha ovakvih škola bila je potreba svakoga za stvaranjem ugodnog doma što je postalo nemoguće jer su žene odgajane kao muškarci, odnosno, žudjele su za karijerom, a ne kućnim radom. Ovakve škole nastojale su to promijeniti i vratiti ženu u njeno prirodno obitavalište, obiteljski dom, i ulogu majke, supruge i domaćice kako je to bilo nekada. Smatralo se kako žene koje se obrazuju smo za zvanje i karijeru nisu u konačnici sretne jer ostaju same, budući da ne mogu stvoriti ugodan dom i usrećiti bilo kojeg muškarca kao svog supruga. Ove škole predlagale su da se žene najprije obrazuju za domaćinstvo, „za život", a kasnije za neko zvanje i karijeru ako baš žele.[62] Zapravo, nastojale su vratiti stare rodne uloge koje su se tridesetih počele mijenjati. U tom duhu školovane su i učiteljice domaćinskih škola koje 1936. godine osnivaju Udruženje učiteljica domaćinskih škola za Savsku banovinu. Osnivačice bile su učiteljice Paula Hampel, Štefanija Bernady i Heda Nemeček. Svojim su djelovanjem nastojale unaprijediti i svoj položaj i samu poduku domaćinstva, a Peić Čaldarović ih smatra primjerom prave profesionalne organizacije i specijaliziranog udruženja unutar učiteljske struke.[63] Njihova posljednja pravila potvrđena su 1939. godine pa su vjerojatno i one prestale postojati nakon Drugog svjetskog rata.

Prva polovica 20. stoljeća obilježena je nastankom mnoštva različitih ženskih udruga, a pogotovo, udruga učiteljica. Krajem 19. stoljeća došlo je do velikog broja školovanih učiteljica,

[60] Isto, 166.
[61] *Zagrebačka domaćinska škola* (Zagreb: Kolo domaćica, s.a.), 1.-5.
[62] Isto, 67.-69.
[63] Peić Čaldarović, *Ženska profesionalna udruženja,* 88.-89.

ali i problema u njihovu neravnopravnom statusu u odnosu na muške kolege i raznih oblika diskriminacije poput nejednake plaće, premalene mirovine i primanja koja nisu dovoljna za dostojanstven život i liječenje bilo koje vrste te zabrane udaje, odnosno, uvjetovanja udaje za učitelja ako se želi zadržati posao. Svi su ovi razlozi bili dovoljni da se učiteljice počinju organizirati u većem broju i koncentrirati u razne udruge. Među najpoznatijima je, svakako, Udruga učiteljica kraljevina hrvatske i Slavonije osnovana 1904. koja je okupljala vjerojatno najveći broj članica iz međusobno najudaljenijih krajeva te ostala najdugovječnija. Njeno glavno djelovanje bilo je na tromeđi između karitativne djelatnosti i pomoći djeci, poboljšanja položaja učiteljica i pomoći generalnoj naobrazbi žena. Najviše ju je proslavio rad sekcije „za našu djecu“ s nizom institucija za pomoć ugroženoj i siromašnoj djeci koji je jedno vrijeme bio i dominantan dio Udruge. Tridesetih godina nastaju udruge učiteljica s većinskim ciljem pomoći svojim članicama i eventualno učiteljicama kao struci poput Udruženja učiteljica gradskih dječjih skloništa ili Udruženja učiteljica domaćinskih škola za Savsku banovinu. Neke od udruga učiteljica imale su i vjerski karakter i činile dio šireg vjerskog pokreta poput onog katoličkog u sklopu kojeg nastaju Društvo hrvatskih katoličkih učiteljica i Marijina kongregacija učiteljica 1910-ih. Iako su im vremena nastanka različita, sve dijele jednaku sudbinu kada je u pitanju njihov kraj. Za sve možemo reći da su djelovale najduže do Drugog svjetskog rata. To je i logično budući da novom vlašću dolazi do nove ideologije i drugačijeg društvenog poretka pa one koje su vezane uz crkvu ili teritorijalnu podjelu Kraljevine Jugoslavije (učiteljice domaćinskih škola) više nemaju svoju svrhu. Slično se dogodilo i ostalima ako uzmemo u obzir da dolaze na političku i društvenu scenu nova udruženja s novim ljudima sukladno komunističkom pokretu.

5. Sustav funkcioniranja udruga - usporedba pravila udruga učiteljica

Pravila društava vrlo su često jedini svjedoci o njihovom postojanju ili djelatnostima. S udrugama učiteljica imamo isti slučaj. Tako u hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu možemo pronaći sva pravila raznih udruga učiteljica od početka 20. st. pa sve do 1930-ih godina. Riječ je o pravilima Matice hrvatskih učiteljica, Zajednice hrvatskih učiteljica, Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije i njene kasnije verzije Udruge hrvatskih učiteljica, sekcije „Za našu djecu" iste udruge, Udruženja učiteljica gradskih dječjih skloništa u Zagrebu, Društva hrvatskih katoličkih učiteljica i Udruženja učiteljica domaćinskih škola za Savsku banovinu. Ona će se u ovom poglavlju uspoređivati s ciljem otkrivanja sličnosti i razlika između različitih udruga učiteljica iz različitog vremena te s ciljem upoznavanja osnovnog načina funkcioniranja spomenutih udruga.

Pravila udruga odražavala su kontekst vremena u kojem su nastala te su oblikovana u skladu sa zakonicima i pravilnicima o radu udruga. Prvi veliki propis koji je vrijedio na ovom prostoru za udruge i njihova pravila bio je Carski patent iz 1852. godine. Već je tamo definirano da društva moraju slati svoja pravila vlasti koja ih moraju odobriti, a samim time odobriti i djelovanje udruge.[64] Sljedeći veći propis bio je Vidovdanski ustav 1921. godine koji je puno strože dozvoljavao udruživanja, pogotovo, ako ih je smatrao opasnima za državu. Kasnije je uslijedio propis Oktroirani ustav i Zakon o udruženjima, zborovima i dogovorima iz 1931. godine. Prema njima, vlast je imala prvo uvida u sjednice i aktivnosti udruga koje je odobrila. Kod nekih promatranih udruga to će biti vrlo jasno dokumentirano.[65] Svi spomenuti propisi imali su određene kategorije koje su pravila morala imati. Carski patent iz 1852., koji je bio na snazi do 1918., zahtjeva da pravila imaju svrhu društva i sredstva kojima će se to ostvariti, način sastavljanja, poslovanje i upravljanje, prava i dužnosti članova, zastupanje društava trećim osobama te ustanove u slučaju razvrgnuća društva i ime ustanove kojoj ide imetak u tom slučaju. Sljedeća je odredba bila 1931. kada su tražene kategorije vrlo slično. Dodano je samo ime, sjedište i područje djelovanja kao prvi dio pravila te se zahtijevalo da su definirani načini ulaska i istupa iz društva. Na kraju, traže stavak o društvenom pečatu, znakovima, odjeći i sličnim specifičnostima.[66] Ako pogledamo pravila koja će se uspoređivati, možemo uočiti kako su se udruge učiteljica vodile ovim propisima jer su im kategorije u pravilima vrlo slične te

[64] Slavica Pleše, *Pravila društava,* tematski vodič, predgovor Josip Kolanović (Zagreb: HDA, 2000), 10.
[65] Isto, 12.-13.
[66] Isto, 14.-15.

zadovoljavaju sve gore navedene kriterije. Sva imaju ime i sjedište, svrhu, članstvo, upravu i sastanke, sredstva te rješenje ako dođe do razvrgnuća društava.

Uz spomenuti pravni utjecaj, pravila udruga bila su podložna i međusobnim utjecajima te utjecaju vremena. Tako, udruženja, sukladno njihovim pravilima, možemo podijeliti na ona starija koja nastaju na samom početku i u prvom desetljeću 20. st. poput Zajednice hrvatskih učiteljica, Matice hrvatskih učiteljica te Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije (kasnije, u novoj državi zvana Udruga hrvatskih učiteljica) sa njihovom sekcijom „za našu djecu“. Udruge ove skupine vrlo često imaju preklapanja u pravilima, a to može značiti i da su međusobno utjecale jedna na drugu zahvaljujući zajedničkim, a ponekad i istim članicama koje možemo naći u tim udrugama te šablonski prepisivale pravila što je vrlo očito čitajući ista. Druga su skupina pravila udruga nastalih kasnije u Kraljevini SHS, odnosno, Kraljevini Jugoslaviji s puno više različitosti. Ovdje bi spadale Društvo hrvatskih katoličkih učiteljica, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa i Udruženje učiteljica domaćinskih škola za Savsku banovinu. Također, pravila nam mogu reći nešto i o dinamici unutar udruga budući da za neke udruge poput Udruženja učiteljica gradskih dječjih skloništa ili Udruženja učiteljica domaćinskih škola možemo pronaći nekoliko verzija pravila koja su se mijenjala u nekim sitnicama tijekom vremena pa imamo pravila iz 1936., pa ona iz 1939. i sl. Pravila su bila mijenjana kod najmanje promjene poput dodavanja nove funkcije u upravi društva ili promjena iznosa članarine.

Uspoređujući pravila različitih udruga učiteljica u ovom razdoblju, njihove svrhe postojanja možemo podijeliti u opće i specifične. Udruge nastale u prvim godinama 20. st. imaju poprilično opće i jednostavno definirane, u kratkim točkama, svrhe, odnosno, ciljeve postojanja i njihova rada. Već kasnije nastale udruge, koje i u svojim nazivima nose predznak specifične djelatnosti poput Udruženja učiteljica gradskih dječjih skloništa u Zagrebu ili Udruženja učiteljica domaćinskih škola te Društva hrvatskih katoličkih učiteljica, imaju vrlo specifično definirane ciljeve svog postojanja i to svaka zasebno za sebe. Ako pogledamo prve udruge učiteljica nastale na samom početku 20. st. poput Zajednice hrvatskih učiteljica iz 1902., Matice hrvatskih učiteljica iz 1903. te, naposljetku, Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije iz 1904. godine, u njihovim pravilima uočit ćemo vrlo konkretne, a opet šture ideje oko toga što im je glavna svrha, odnosno, zašto postoje. Pa tako, one će nastojati promicati staleške interese općenito, a pogotovo, raditi na pitanjima koja se tiču učiteljica; unaprjeđivati njihovu stručnu i opću naobrazbu kao i naobrazbu žena u društvu; raditi na otvaranju Doma učiteljica i učiteljskog konvikta za kćeri učiteljica koje će tamo moći boraviti ako će morati se obrazovati

u Zagrebu te osnovati zakladu koja će njima i samim učiteljicama davati miraz prilikom udaje; otvarati učiteljskih sanatorija u Primorju, Gleichenbergu, Karlovim Varima, Rogaču, Lipiku i sl.[67] Ovakvi općenit ciljevi koji obuhvaćaju sve učiteljice kao i same udruge o kojima govorimo mogu se objasniti vremenom u kojem nastaju kada su učiteljice u vrlo lošem položaju. Njihovo obrazovanje nije bilo jednako muškarcima, nisu mogle napredovati u potpunosti, odnosno, predavati svima, plaće su im bile poprilično malene, a mirovina nedovoljna za dostojan život. U vrijeme njihova nastanka i dalje je na snazi agenda druge polovice 19. st. koja ženu smjesta u kućanstvo pa to utječe i na razna prava i položaj učiteljica.[68]

No, u kasnijem razdoblju kod Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije – sekcije „Za našu djecu“, nastale 1912.g, kao posebnog odjeljka Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije vidimo prijelaz s obzirom na to da ona zagovara ciljeve opisane u pravilima gore spomenutih udruga pa i Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije, ali i vrlo specifične ciljeve koje ona, ako uzmemo u obzir njenu djelatnost i sam naziv, želi postići. Pa tako ona kao posebno odjeljenje spomenute Udruge učiteljica nastoji pružati materijalnu i moralnu pomoć djeci koja ju trebaju. Ova pravila definiraju i koja su to djeca za koju društvo smatra da im je takva pomoć potrebna. Sukladno tome, ove su učiteljice htjele skrbiti o djeci bez roditelja, rođaka ili koje drugog mogućeg skrbnika; o djeci koju roditelji zbog velikog siromaštva ne mogu hraniti ni brinuti se o njoj; djeci koja su bolesna, ali siromašna te im roditelji ne mogu pružiti skrb i liječenje, a pogotovo, ne u vidu dolaska na more ili u kupelji koja su im potrebna; djeci koju roditelji zlostavljaju ili su od njihove strane zanemarena; djecu čiji su roditelji lošeg ponašanja pa samim time nemoralan i loš primjer; slaboumnu djecu te djecu koja su već napravila neki prekršaj pa su pod zakonskim nadzorom ili kaznom. Ova sekcija u svojim ciljevima naglašava i otvorenost svoje djelatnosti prema svima pa tako se obvezuje na rad s djecom iz svih krajeva u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji te s djecom svih vjeroispovijesti. Također, vidljivo je kako je njihov rad za djecu besplatan te će i platiti smještaj djece u zavode u krajevima u kojima sekcija još ne posjeduje svoje. Zato obećava izgraditi kolijevke, čuvališta, skloništa, utočišta i ferijalne kolonije na čitavom prostoru dviju kraljevina na kojima djeluje.[69]

Kasnije nastale stručne udruge učiteljica, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa iz 1933., Udruženje učiteljica domaćinskih škola iz 1936. te Društvo katoličkih učiteljica iz 1918.,

[67] Usp. HDA – UOZV 13-4 24731/1904 *Zajednica učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije i Matica hrvatskih učiteljica*, HDA – UOZV SP 1290/1904 *Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije*
[68] Dinko Župan, *Mentalni korzet* (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest- Podružnica za povijest Slavonije, Baranje i Srijema, 2013), 141.;152.;156.
[69] HDA – UOZV VIII-10 48892/1912 *Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije sekcija „za našu djecu“*

također, dijele zajedničke elemente u svojim svrhama. Za razliku od ranijih udruga i njihovih ciljeva opisanih u gornjim odlomcima, ove udruge su fokusirane isključivo n svoje članice, učiteljice, te sve obećaju biti podrška svojim članicama i pružati im materijalnu pomoć te osigurati dobro zaposlenje i uvjete rada. Također, sve nastoje osigurati i stručno usavršavanje članicama. Ono što je možda specifično jest jedan stavak kod Udruženja učiteljica domaćinskih škola koje su, uz stručno usavršavanje, htjele osnovati i dom za svoje učiteljice što jako podsjeća na pravila i ciljeve učiteljica iz ranijih razdoblja 20. st., a u ovom se razdoblju sredine stoljeća javlja samo kod njih. Sve tri udruge nastoje unaprijediti djelovanje svog resora pa tako sklonišne žele surađivati s vlastima kako bi poboljšale uvjete u dječjim skloništima u Zagrebu, učiteljice domaćinskih škola žele unaprijediti samo domaćinsko i žensko obrazovanje o ovoj temi, a Društvo hrvatskih katoličkih učiteljica naglasak stavlja na vjerske ciljeve. Tako one nastoje sudjelovati u katoličkom ženskom pokretu te im je važna zadaća promicanje katoličkog odgoja.[70] Ovakva odredba u skladu je s Hrvatskim katoličkim pokretom koji se javlja na početku 20. st. jer Crkva nastoji spriječiti prodor novih, liberalnih ideja i gubitka vlastitog utjecaja na školstvo.[71]

Svaki pravilnik daje specifičan plan na koji način društvo planira ostvariti i financirati zadane ciljeve. Pri tome se mogu uočiti sličnosti u strategijama. Tako, sve udruge nastoje održavati stručna predavanja i tečajeve za svoje članice. Mlađe, stručne udruge, nadalje spominju i društvene knjižnice sa stručnom literaturom dostupnom svojim članicama što se ne spominje kod starijih udruga poput Udruge učiteljica kraljevina ili Zajednice učiteljica. Ista skupina učiteljica spominje i stručne ekskurzije kao usavršavanje. Slično Domu učiteljica u pravilima prvih društava s početka 20. st., učiteljice domaćinskih škola žele osnovati i fond za unapređenje društva, a najviše za podizanje doma svog udruženja, a uz to i jedine spominju vlastiti časopis.

Svi pravilnici, naravno, donose jasne odredbe o načinu učlanjivanja, pravima i obavezama svake članice ili člana. Sve udruge razlikuju, i eventualno drugačije nazivaju, nekoliko vrsta članstava. U udrugama učiteljica članstvo se dijelilo na prave/redovne članice, utemeljitelje društva, začasne/počasne član ove, dobrotvore društva, podupiratelje i izvanredne članove. Zanimljivo je kako se u svima članovi nalaze u muškom i ženskom rodu čime naznačuju kako

[70] Usp. HDA – SBUO Pov II. 1543/1934 Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa
HDA – SBUO Pov II. 2677/1939 Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa
HDA – UOZV SP 2304/1918 Društvo hrvatskih katoličkih učiteljica
HDA – SBUO Pov II. 1074/1936 Udruženje učiteljica domaćinskih škola za Savsku banovinu
HDA – SBUO Pov II. 3315/1938 Udruženje učiteljica domaćinskih škola za Savsku banovinu
[71] Ivica Šute, *Hrvatska povijest 1918.-1945.* (Zagreb: Leykam Interntional, 2019), 211.

određene vrste članova ne ovise o spolu već o dobroj volji i želji za učlanjenjem. Definiranjem ovih tipova članova zapravo uviđamo tko sve i kako može postati članom raznih udruga učiteljica. Prave ili redovne članice jedine su napisane isključivo u ženskom radu zato što prave članice mogu biti samo učiteljice. Kod starijih udruga poput Zajednice, Matice i Udruge učiteljica kraljevina u obzir dolaze sve učiteljice nižih i viših pučkih škola, zabavišta, stručnih i privatnih škola te svaka žena koja je stekla učiteljsku kvalifikaciju bez obzira radi li ili ne. Stručne udruge učiteljica u ovo članstvo primaju samo učiteljice i to one koje rade njihovu struku, odnosno, rade u skloništu na području grada Zagreba, domaćinskoj školi ili šire katolički odgoj. Uz spol i samu učiteljsku struku, najveću razliku među članovima čine novčani prilozi. Njihova visina varira pa time varira i status člana.[72]

Na taj je način utemeljiteljima, dobrotvorima ili podupirateljima svih udruga zajedničko da ako žele kao takva vrsta članstva ući u sve spomenute udruge učiteljica, moraju platiti određenu svotu udruzi. Najveća je svota navedena za utemeljitelje te se ona najviše i varira. Tako najstarije udruge, s početka 20. stoljeća, traže najmanji iznos u odnosu n ostale udruge i to 50 kruna. Najveći iznos tražila je Udruga hrvatskih učiteljica 1920-ih 500 kruna što se opet može objasniti inflacijom ranije rečenom. Najoptimalniji i srednji iznos tražile su Udruženje učiteljica domaćinskih škola i Društvo hrvatskih katoličkih učiteljica i to 100, odnosno, 200 kruna.[73] Ovakvi iznosi ne trebaju čuditi ako znamo da je svrha ovakvih članova bila upravo pomoć da društva djeluju i održe se. Jedino članstvo koje nije ništa moralo plaćati bili su začasni ili počasni članovi. Uvjet kojim su oni ušli u udruge bilo je da se radi o pojedincima koji su svojim djelima i postignućima značajno pridonijeli radu udruga i samim učiteljicama svih vrsta i struka.[74]

[72] Usp. HDA – UOZV 13-4 24731/1904 Zajednica učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije i Matica hrvatskih učiteljica, HDA – UOZV SP 1290/1904 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije, HDA – UOZV SP 48892/1920 Udruga hrvatskih učiteljica, HDA – UOZV VIII-10 48892/1912 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije sekcija „za našu djecu“, HDA – SBUO Pov II. 1543/1934 Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, HDA – UOZV SP 2304/1918 Društvo hrvatskih katoličkih učiteljica, HDA – SBUO Pov II. 1074/1936 Udruženje učiteljica domaćinskih škola za Savsku banovinu

[73] Usp. HDA – UOZV SP 2304/1918 Društvo hrvatskih katoličkih učiteljica, HDA – SBUO Pov II. 1074/1936 Udruženje učiteljica domaćinskih škola za Savsku banovinu, HDA – SBUO Pov II. 3315/1938 Udruženje učiteljica domaćinskih škola za Savsku banovinu, HDA – UOZV 13-4 24731/1904 Zajednica učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije i Matica hrvatskih učiteljica, HDA – UOZV SP 1290/1904 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije, HDA – UOZV SP 48892/1920 Udruga hrvatskih učiteljica, HDA – UOZV VIII-10 48892/1912 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije sekcija „za našu djecu“

[74] Usp. HDA – UOZV 13-4 24731/1904 Zajednica učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije i Matica hrvatskih učiteljica, HDA – UOZV SP 1290/1904 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije, HDA – UOZV SP 48892/1920 Udruga hrvatskih učiteljica, HDA – UOZV VIII-10 48892/1912 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije sekcija „za našu djecu“, HDA – SBUO Pov II. 1543/1934 Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, HDA – UOZV SP 2304/1918 Društvo hrvatskih katoličkih učiteljica, HDA – SBUO Pov II. 1074/1936 Udruženje učiteljica domaćinskih škola za Savsku banovinu

I prave članice plaćale su za svoj ulazak u udruge. Naime, kod svih udruga nailazimo na članarine, a kod većine i na upisnine. Upisnina se plaćala jednom prilikom upisa u udrugu. Njena visina nije fiksna pa kod starijih udruga (Zajednice učiteljica, Udruge učiteljica kraljevina) ona iznosi 1 krunu. S vremenom ovaj iznos se povećava na 4 krune, a tijekom Prvog svjetskog rata i na 100 kruna kod Društva hrvatskih katoličkih učiteljica. U Kraljevini Jugoslaviji učiteljice domaćinskih škola traže upisninu u novoj valuti od 20 dinara.[75] Kao i kod upisnina, različite su visine članarina. One su se uvijek plaćale jednom godišnje. Kod gotovo svih udruga koje ju spominju ona je iznosila 4 krune.[76] Samo je 1920-ih Udruga hrvatskih učiteljica zahtijevala 20 kruna godišnje[77] dok su učiteljice domaćinskih škola tražile, ponovno u novoj valuti i novoj državi, 70 dinara godišnje od svojih pravih članica.[78] Ovu razliku može objasniti činjenica kako tijekom 1920-ih na prostoru Hrvatske dolazi do inflacije što dovodi do ovakvih oscilacija u iznosima članarina. Također, sve do 1923. godine, iako je Hrvatska u sastavu Kraljevine Jugoslavije, u opticaju su i krune kao ostatak Austro-Ugarske i novi srpski dinari pa i dalje možemo pronaći sve u krunama do tad. Od tog vremena nadalje, pogotovo, tridesetih u opticaju je samo dinar te se sve izražava njime.[79] Kao što su plaćanje određene svote novca uz dobru volju i poneku posebnu zaslugu bili uvjeti za ulazak u članstva udruga učiteljica, tako sve udruge učiteljica imaju jednake odredbe oko uvjeta izlaska iz istih. Razlog izlaska iz društva može biti upravo neplaćanje članarine od nekoliko mjeseci i nereagiranje na opomene, zatim, rušenje ugleda udruge svojim ponašanjem. Nadalje, smrtni slučaj u obitelji može biti dobar razlog. Izaći se moglo i na vlastiti zahtjev koji je trebalo najaviti tri mjeseca prije upravi.[80]

Pravila nam donose i popis prava i dužnosti koje članice udruga imaju. Ako uspoređujemo sve udruge, možemo vidjeti kako se prava i dužnosti većinom ponavljaju te variraju s obzirom na

[75] Usp. HDA – UOZV 13-4 24731/1904 Zajednica učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije i Matica hrvatskih učiteljica, HDA – UOZV SP 1290/1904 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije, HDA – UOZV SP 2304/1918 Društvo hrvatskih katoličkih učiteljica, HDA – SBUO Pov II. 1074/1936 Udruženje učiteljica domaćinskih škola za Savsku banovinu

[76] Usp. HDA – UOZV 13-4 24731/1904 Zajednica učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije i Matica hrvatskih učiteljica, HDA – UOZV SP 1290/1904 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije, HDA – UOZV VIII-10 48892/1912 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije sekcija „za našu djecu“, HDA – SBUO Pov II. 1543/1934 Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, HDA – UOZV SP 2304/1918 Društvo hrvatskih katoličkih učiteljica

[77] HDA – UOZV SP 48892/1920 Udruga hrvatskih učiteljica

[78] HDA – SBUO Pov II. 1074/1936 Udruženje učiteljica domaćinskih škola za Savsku banovinu

[79] Mira Kolar Dimitrijević, *Povijest novca u Hrvatskoj od 1527. do 1941. g.* (Zagreb: Hrvatska narodna banka, 2013), 138.-139.

[80] Usp. HDA – UOZV 13-4 24731/1904 Zajednica učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije i Matica hrvatskih učiteljica, HDA – UOZV SP 1290/1904 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije, HDA – UOZV SP 48892/1920 Udruga hrvatskih učiteljica, HDA – UOZV VIII-10 48892/1912 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije sekcija „za našu djecu“, HDA – SBUO Pov II. 1543/1934 Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, HDA – UOZV SP 2304/1918 Društvo hrvatskih katoličkih učiteljica, HDA – SBUO Pov II. 1074/1936 Udruženje učiteljica domaćinskih škola za Savsku banovinu

to radi li se o pravoj članici ili utemeljitelju, začasnom članu i svim ostalim. Dakle, svi članovi koji nisu prave članice imaju pravo polaziti zabave i događanja društva te plaćati članarinu tom društvu. Prave članice imaju puno više pogodnosti i dužnosti. One mogu biti birane u odbor i skupštinu te birati i glasati u njima. Zato moraju redovno dolaziti na sastanke, društvena predavanja, ankete, zabave i drugo. Smiju koristiti sve prostorije udruga, čitati knjige i novine koje društvo posjeduje ako posjeduje te sudjelovati u ekskurzijama i putovanjima koje će društvo organizirati. Zanimljivo je kako smiju dovesti i goste, ali moraju najaviti predsjednici tri mjeseca ranije takav slučaj. Specifičnost možemo naći kod Društva hrvatskih katoličkih učiteljica koje prva svojih članica definiraju vrlo široko-društveno te naglašavaju kako njihove članice moraju širiti i aktivno živjeti katoličku vjeru te odgajati mladež u katoličkom duhu što i odgovara samom nazivu društva.[81]

Među članicama i članovima postojala je jasna struktura. Najveći dio svih pravila zauzima detaljan opis strukture vlasti unutar udruga i najvažnijih pozicija. Ipak, bez obzira na vrijeme nastanka i radi li se o općenitoj udruzi učiteljica ili nekoj od stručnih udruga učiteljica, možemo donijeti generalne zaključke i prikaz strukture upravljanja u svima njima. Svim udrugama upravljao je upravni odbor. Njegove su glavne ovlasti bile upravljati društvenom imovinom, prihvaćati članove, priređivati društvena predavanja, tečajeve i priredbe te znati sve o financijskom stanju udruge i odlučivati o godišnjim troškovima. Njega uvijek čine predsjednica, tajnica i blagajnica udruge.[82] Kod kasnijih udruga javljaju se i pozicije potpredsjednice ili druge tajnice i druge blagajnice kao zamjene za gore spomenute u njihovoj odsutnosti s istim ovlastima. Sastav odbora uvijek mora činiti dio pravih članica, a brojke i veličina variraju ovisno o udruzi. Zanimljivo je što kod onih najranijih poput Zajednice i Matice hrvatskih učiteljica te Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije imamo odredbu da dio članica mora biti s područja Zagreba, a ostale mogu biti izvan što i odgovara širokom krugu djelovanja van Zagreba ovih udruga[83]. No, kasnije udruge koje djeluju samo u Zagrebu pokazale su se manje otvorene za učiteljice van Zagreba pa tako učiteljice domaćinskih škola ne žele članice van Zagreba ili zagrebačke okolice, i to iz financijskih razloga. Naime, ne mogu im plaćati kartu za dolazak na sjednice.[84]

[81] Isto.
[82] Isto.
[83] Usp. HDA – UOZV 13-4 24731/1904 Zajednica učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije i Matica hrvatskih učiteljica, HDA – UOZV SP 1290/1904 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije
[84] HDA – SBUO Pov II. 1074/1936 Udruženje učiteljica domaćinskih škola za Savsku banovinu

Svaki član odbora ima određene ovlasti pravilima. Tako kod svih udruga predsjednica zastupa društvo/udrugu pred vlastima i trećim osobama; saziva glavnu skupštinu kojom i presjeda te odlučuje svojim glasom o nekoj odluci ako dolazi do izjednačenja glasova ostalih članica. Također, nju se pita kada su u pitanju odobrenja za financijske izdatke. Tajnica surađuje s predsjednicom po pitanju važnih spisa koje reguliraju i potpisuju zajedno. Nadalje, samostalno vodi zapisnike sjednica i skupština, imenik članica i inventara te se brine o pošti, odnosno, odgovara na poslana pisma. Blagajnica, također, nije u potpunosti samostalna. Kada su u pitanju isplaćivanja izdataka iz društvene blagajne, potrebno joj je odobrenje predsjednice. Ona može samostalno voditi knjige primitaka članarina i drugih darova udruzi, paziti da se svi izdaci redovno isplaćuju ili uplaćuju, odnosno, voditi blagajničke knjige. Mora obavijestiti odbor i članice o stanju u blagajni i imovini te izraditi i priložiti godišnji račun udruge. Ona je najviše nadzirano tijelo. U svim udrugama nalazimo kako njen rad nadzire nadzorni odbor.[85] Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa pomalo je specifično jer jedino od svih kao zasebnu funkciju navodi knjižničarku te ju bira na sjednicama kada i ostatak odbora. Knjižničarka je imala zadatak brinuti se o knjigama i inventaru te posuđivati knjige članicama uz vođenje bilježaka o tome.[86] Možda najzanimljivije tijelo jest nadzorni odbor. On se pojavljuje kod svih kasnijih, stručnih udruga, odnosno, Udruženja učitelja gradskih dječjih skloništa, Društva hrvatskih katoličkih učiteljica i Udruženja učiteljica domaćinskih škola, no može ga se pronaći i kod sekcije „za našu djecu“, ako je riječ o udruzi s početka 20. stoljeća. Ovo je tijelo promijenilo najviše naziva pa ga tako možemo naći kao revizijski odbor, oblik u kojem je riječ samo o jednoj članici preglednici i na kraju nadzorni odbor. Najprije ga uvodi sekcija „za našu djecu“ kao revizijski odbor s ciljem kontroliranja cjelokupnog rada sekcije s posebnim osvrtom na njene institucije za zbrinjavanje djece i samu djecu u njima – dojenčad, siročad, zlostavljanu djecu.[87] Kod kasnijih udruga ovo je nadzorni odbor sa sličnim ovlastima. Mora nadzirati cjelokupni rad uprave društva, pogotovo, blagajnicu i posebno nadzirati financije, odnosno, prihode i rashode te imovinu udruga. Sve nepravilnosti dužan je kao izvještaj sastaviti i objasniti upravi na sjednici. Kod nekih se taj izvještaj predaje jednom godišnje.[88] Nešto drugačiju praksu

[85] Usp. HDA – UOZV 13-4 24731/1904 Zajednica učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije i Matica hrvatskih učiteljica, HDA – UOZV SP 1290/1904 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije, HDA – UOZV SP 48892/1920 Udruga hrvatskih učiteljica, HDA – UOZV VIII-10 48892/1912 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije sekcija „za našu djecu“, HDA – SBUO Pov II. 1543/1934 Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, HDA – UOZV SP 2304/1918 Društvo hrvatskih katoličkih učiteljica, HDA – SBUO Pov II. 1074/1936 Udruženje učiteljica domaćinskih škola za Savsku banovinu

[86] HDA – SBUO Pov II. 1543/1934 Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa

[87] HDA – UOZV VIII-10 48892/1912 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije sekcija „za našu djecu“

[88] Usp. HDA – SBUO Pov II. 2677/1939 Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, HDA – SBUO Pov II. 3315/1938 Udruženje učiteljica domaćinskih škola za Savsku banovinu, HDA – UOZV SP 48892/1920 Udruga hrvatskih učiteljica

imalo je Društvo hrvatskih katoličkih učiteljicau kojem ulogu nadzornog odbora vrši jedan katolički svećenik kojeg za ovo bira i potvrđuje biskup, a zadaća mu je promatrati i brinuti se da društvo djeluje u katoličkom duhu. Upravo zbog toga je napisano kako ga upravni odbor mora slušati kada nešto odluči u tim pitanjima.[89]

Prema pravilima, sve su udruge imale tri glavna društven sastanka – godišnja skupština, izvanredna sjednica i redovna sjednica. Sve glavne skupštine morale su biti najavljene barem 10 do 14, a kod nekih 30 dana ranije. Pozivi su slani ponaosob svakoj članici ili objavljivani u glasilima udruge. Ranije udruge imale su kvotu koliko članica je trebalo bit prisutno na skupštini kako bi ona bila valjana. Većinom se radilo o 15-ak pravih, odnosno, redovnih članica koje su imale sva prava u udruzi. Ako gledamo zadaće glavne skupštine, one su slične u svim pravilima, odnosno, udrugama. U svim udrugama, ova je skupština bila jedna od organa s najviše moći. Pa tako na skupštini se birao novi upravni odbor, odnosno, uprava, a birao se i revizijski odbor, u kasnijim pravilima nazvan nadzorni odbor. Upravo na toj skupštini tajnica udruge morala je podnijeti izvještaj o radu udruge u protekloj godini, a jednako tako i blagajnica objašnjavajući prihode koje je udruga ostvarila. Po pitanju financija može se najbolje uočiti kako glavna skupština imala najveće ovlasti. Naime, na njoj se odlučivalo u što će se utrošiti prihod koji je udruga ostvarila. Također, glavna godišnja skupština donosila je odluke koje je trebalo potvrditi nekoliko prvih članica, najčešće njih 5, u nekoliko dana nakon skupštine kako bi one bile valjane. Ovdje su se birale i začasne članice te pokroviteljice, odnosno, pokrovitelji i to bez ikakve debate o predloženim imenima. Kod kasnijih udruga poput Udruženja učiteljica gradskih dječjih skloništa ili Udruženja učiteljica domaćinskih škola imamo nekoliko dodatnih odredbi o kojima se brine glavna skupština poput donošenja plana i proračuna za sljedeću godinu te upravo glavna skupština ima pravo odlučivanja o prestanku rada udruge i o donošenju eventualnih novih pravila udruge ako ih bude.[90]

Uz glavnu skupštinu, u svim pravilima udruga, možemo vidjeti i održavanje izvanrednih skupština te redovnih sjednica. Izvanredne sjednice mogle su biti sazvane samo ako je određeni broj članica to tražio. Također, očekivalo se da bude specificirano zašto se ona održavaju. Redovne su sjednice održavane svaki mjesec. Kada se govori o sjednicama i njihovoj valjanosti,

[89] HDA – UOZV SP 2304/1918 Društvo hrvatskih katoličkih učiteljica

[90] Usp. HDA – UOZV 13-4 24731/1904 Zajednica učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije i Matica hrvatskih učiteljica, HDA – UOZV SP 1290/1904 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije, HDA – UOZV SP 48892/1920 Udruga hrvatskih učiteljica, HDA – UOZV VIII-10 48892/1912 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije sekcija „za našu djecu“, HDA – SBUO Pov II. 1543/1934 Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, HDA – UOZV SP 2304/1918 Društvo hrvatskih katoličkih učiteljica, HDA – SBUO Pov II. 1074/1936 Udruženje učiteljica domaćinskih škola za Savsku banovinu

sva pravila spominju nekoliko odrednica koje to određuju. Najprije, na sjednicama mora prisustvovati određeni broj pravih članica koje imaju potpuno pravo glasa. Nadalje, sve se udruge slažu kako je potrebno da je glasanje usmeno i javno. Koliko je broj članica važan potvrđuje i odredba po kojoj se sjednica mora ponovno sastati barem osam, a najviše mjesec dana kasnije ako se ne pojavi dovoljan broj članica. Posebno je zanimljivo kako se sva pravila slažu u tome da sjednice moraju biti javne, odnosno, prijavljene gradskim vlastima.[91] Udruženje učiteljica domaćinskih škola čak je odredilo u pravilima kako zaključci sa glavnih skupština moraju biti objavljeni u njihovu listu.[92] Ovakvu praksu možemo naći i ranije pa tako list Udruge hrvatskih učiteljica, *Domaće ognjište,* donosi izvještaje s redovnih sjednica njihove udruge.

Pravila nekoliko udruga učiteljica sadržava i stavak oko društvene imovine, odnosno, koji su to prihodi koje je društvo moglo imati i na koji način su do njega došli. No, ne sadrže sva pravila ovaj stavak te ovaj put nije u pitanju vrijeme nastanka. Pa tako, ni Zajednica hrvatskih učiteljica nastala na samom početku 20. st, a ni Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa u Zagrebu u pravilima iz 1930-ih ne sadržavaju stavak o društvenoj imovini. Ponovno, možemo uočiti kako sve udruge koje sadrže ovaj stavak, neovisno o vremenu nastanka, imaju gotovo identične izvore prihoda, odnosno, društvene imovine. Sve se najprije referiraju na prihod od članarina koje uzimaju svake godine. Nadalje, važni su i darovi i nasljedstva koje dobivaju od građana ili drugih udruga. Potom, dio prihoda koji same zarađuju odnosi se na razna stručna predavanja, tečajeve i priredbe koje same udruge organiziraju za članice i javnost. Posebnu stavku čine i prihodi od tiska časopisa.[93] Kod svih udruga glavnu riječ oko imovine ima glavna skupština.[94] Dio udruga nastoji sačuvati barem dio prihoda pa tako Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije ostavlja 10 posto prihoda kao glavnicu i na nju idu kamate[95] dok učiteljice domaćinskih škola sve svote veće od 1000 dinara polažu u Poštansku štedionicu te pristup prihodima nema nijedna članica udruge. Samo se one referiraju i jasno naglašavaju pomoć vlasti u financiranju i prihodima.[96] Manja je razlika kod sekcije „za našu djecu“ koja ne polaže novac

[91] Isto.
[92] HDA – SBUO Pov II. 1074/1936 Udruženje učiteljica domaćinskih škola za Savsku banovinu
[93] Usp. HDA – UOZV SP 1290/1904 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije, HDA – UOZV SP 48892/1920 Udruga hrvatskih učiteljica, HDA – UOZV VIII-10 48892/1912 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije sekcija „za našu djecu“, HDA – UOZV SP 2304/1918 Društvo hrvatskih katoličkih učiteljica, HDA – SBUO Pov II. 1074/1936 Udruženje učiteljica domaćinskih škola za Savsku banovinu
[94] Isto.
[95] HDA – UOZV SP 1290/1904 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije
[96] HDA – SBUO Pov II. 1074/1936 Udruženje učiteljica domaćinskih škola za Savsku banovinu

nigdje nego ga troši za potrebe svojih institucija i održavanje svojih priredbi poput dječjeg dna i sl. koje i navodi kao izvore svojih prihod uz sve ostale već navedene.[97]

Možemo pretpostaviti da je i u ovim udrugama bilo razmirica među članovima kao i u bilo kojem drugom kolektivu. O tome nam svjedoči stavak Časni sud/Začasni sud/Obranički sud koji se javlja kao stavak u svim pravilima, osim u Zajednici hrvatskih učiteljica s najstarijim pravilima nema ovog stavka. Kod većine udruga ovaj stavak započinje objašnjenjem kako planira rješavati međusobne razmirice članica društava. Tako, svaka strana mora odabrati jednog do dva, ovisno o udruzi, odbornika/predstavnika u časni sud iz redova pravih članica, a potom se bira posljednji član koji ima glavnu riječ između predstavnika obiju strana i kod situacije izjednačenih glasova. Dakle, svi traže da sud ima tri do pet članica i to pravih. Nadalje, pazilo se na objektivnost pa zato postoji odredba po kojoj među članicama suda ne smije biti članica upravnog odbora ako je jedna od zavađenih strana članica istog odbora. Spomenuti upravni odbor bira članice suda ako jedna od zavađenih strana u roku od osam dana od prijedloga za suđenje ne nađe odbornike u svoje ime. Što isto dokazuje pokušaj poštenog suđenja. Važnost ovog suda vidljiva je u tome kako se odluke na sudu donose apsolutnom većinom te na njih nitko nema pravo žalbe, odnosno, one su nepromjenjive.[98] Ipak, najzanimljivije odstupanje nalazimo kod Društva hrvatskih katoličkih učiteljica gdje je peti član suda duhovni savjetnik koji ujedno vrši i dužnost predsjednika tog suda. Ni na njihove odluke nema priziva. Ovo ponovno pokazuje utjecaj klera te veliku religioznost ovih učiteljica što je u skladu s njihovim ciljevima i samim nazivom udruge.[99]

Posljednji stavak gotovo svih pravila jest pitanje razlaza društava i prijelazne ustanove oko imovine društva. Ako uspoređujemo Zajednicu hrvatskih učiteljica, Maticu hrvatskih učiteljica, Udrugu učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije, njihovu sekciju „Za našu djecu“ te Udrugu hrvatskih učiteljica možemo vidjeti kako se odluka o razlazu njihovih udruga donosi apsolutnim ili većinskim brojem glasova poput dvije trećine prisutnih pravih članica. Također, velik broj članica mora bit prisutan na takvoj sjednici poput jedne ili tri četvrtine članica.[100] Udruženje

[97] HDA – UOZV VIII-10 48892/1912 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije sekcija „za našu djecu“
[98] Usp. HDA – UOZV 13-4 24731/1904 Zajednica učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije i Matica hrvatskih učiteljica, HDA – UOZV SP 1290/1904 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije, HDA – UOZV SP 48892/1920 Udruga hrvatskih učiteljica, HDA – UOZV VIII-10 48892/1912 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije sekcija „za našu djecu“, HDA – SBUO Pov II. 1543/1934 Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, HDA – UOZV SP 2304/1918 Društvo hrvatskih katoličkih učiteljica, HDA – SBUO Pov II. 1074/1936 Udruženje učiteljica domaćinskih škola za Savsku banovinu
[99] HDA – UOZV SP 2304/1918 Društvo hrvatskih katoličkih učiteljica
[100] Usp. HDA – UOZV 13-4 24731/1904 Zajednica učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije i Matica hrvatskih učiteljica, HDA – UOZV SP 1290/1904 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije, HDA – UOZV SP

učiteljica gradskih dječjih skloništa i Društvo hrvatskih katoličkih učiteljica pokazuju veću ovisnost o vlasti. Pa tako, njihova pravila određuju da se te udruge raspuštaju ako to odredi glavna skupština ili vlast. Kada je u pitanju glavna skupština ona mora imati natpolovičan broj glasova za i prisutnost dvije trećine članica.[101] Gotovo sva pravila prema kraju spominju, takozvanu, prijelaznu instituciju kao društvo ili instituciju kojoj prelazi sva imovina udruge učiteljica ako i kada ona propadne pa ovdje nalazimo veće razlike. Gotovo sve određuju kome njihova imovina odlazi nakon razlaza te u koje svrhe. Tako, Zajednica i Matica učiteljica te Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije s njenom sekcijom „Za našu djecu" i kasnija Udruga hrvatskih učiteljica određuju kako njihova imovina najprije odlazi privremeno u ruke određenoj instituciji i to u svrhu pomoći siromašnim, umirovljenim i bolesnim učiteljicama. Također, predviđaju rok od 10 godina tijekom kojih bi se mogla osnovati, ponovno, takva udruga kakve su njihove pa se njihova imovina vraća tim novonastalim udrugama s jednakom svrhom. Ako se to ne dogodi, imovina trajno ostaje u prijelaznoj instituciji.[102] Ipak, one se razlikuju. Matica i Zajednica svoju imovinu ostavljaju Hrvatskom pedagoško-književnom zboru čime se vidi velika vezanost između ovih udruga i Zbora.[103] Udruga hrvatskih učiteljica i njena ranija verzija Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije svoju imovinu ostavljaju Hrvatskoj učiteljskoj pripomoćnoj i posmrtnoj zadruzi s istim uvjetima.[104] Zanimljiva je sekcija „Za našu djecu" koja predviđa kako u slučaju prestanka djelovanja Udruge učiteljica, unutar koje djeluje, sva njena imovina mora prijeći u novoosnovanu Zakladu za našu djecu koju mora potvrditi vlada i nastaviti njihov rad.[105] Za razliku od ostalih, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa u Zagrebu svoju imovinu ne ostavlja drugoj udruzi već vlastima, odnosno, socijalnom odsjeku zagrebačke gradske općine koja tu imovinu mora upotrijebiti u svrhu gradskih dječjih skloništa u Zagrebu, odnosno, nastaviti njihov posao.[106] Društvo hrvatskih katoličkih učiteljica i po ovom pitanju je specifična i dosljedna sebi. Ona imovinu ostavlja za podmirenje dugova, a ostatak zagrebačkom nadbiskupu s kojim je vezana što je vidljivo u

48892/1920 Udruga hrvatskih učiteljica, HDA – UOZV VIII-10 48892/1912 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije sekcija „za našu djecu"

[101] HDA – SBUO Pov II. 1543/1934 Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, HDA – UOZV SP 2304/1918 Društvo hrvatskih katoličkih učiteljica

[102] HDA – UOZV 13-4 24731/1904 Zajednica učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije i Matica hrvatskih učiteljica, HDA – UOZV SP 1290/1904 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije, HDA – UOZV SP 48892/1920 Udruga hrvatskih učiteljica, HDA – UOZV VIII-10 48892/1912 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije sekcija „za našu djecu"

[103] HDA – UOZV 13-4 24731/1904 Zajednica učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije i Matica hrvatskih učiteljica

[104] HDA – UOZV SP 1290/1904 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije, HDA – UOZV SP 48892/1920 Udruga hrvatskih učiteljica

[105] HDA – UOZV VIII-10 48892/1912 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije sekcija „za našu djecu"

[106] HDA – SBUO Pov II. 2677/1939 Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa

ranijim dijelovima pravila. Ove učiteljice predviđaju da biskup njihovu imovinu upotrijebi u pobožne društvene svrhe u čitavoj Hrvatskoj.[107] Udruženje učiteljica domaćinskih škola ima najsažetiju odredbu vezanu za ovo pitanje. U svojim pravilima, one samo spominju kako se imovina predaje Kraljevskoj banskoj upravi, ponovno, vlastima. Konkretno njihovu Poljoprivrednom odjeljenju za seoske domaćinske škole čime nastoje pomoći one škole u kojima su i same djelovale.[108]

Na kraju, može se reći kako su se udruge učiteljica prema svojim pravilima razlikovale u odnosu na vrijeme nastanka, ciljeve i djelatnosti i članicama. Tako, starije udruge nastale na samom početku 20. stoljeća imaju gotovo jednaka pravila što ne treba čuditi ako uzmemo u obzir da su ih gradile i činile jednake članice. Također, one su fokusirane na općenito poboljšanje položaja i obrazovanja žena što odgovara duhu vremena u kojem su živjele i izrazito su karitativnog karaktera u svom djelovanju s djecom poput Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije. S druge strane, učiteljice okupljene u udruge nastale u međuraću više su fokusirane na poboljšanje položaja svojih članica i samu profesiju u kojoj se nalaze poput učiteljica u gradskim skloništima ili domaćinskim školama kada se generalna situacija u obrazovanju i radu žena poboljšala. Gotovo sve imaju jednake članove i članice čiji je status reguliran redovnim i određenim iznosom članarina. Također, sličnosti nalazimo i kod važnosti redovnih održavanja društvenih sastanaka na kojima se bira strogo određeno vodstvo. Sve su udruge predstavljale predsjednice, zapisnike vodile tajnice, a državnu blagajnu blagajnice. Kod mlađih udruga nalazimo i posebnu vrstu kontrole poput nadzornog odbora kao neutralnog tijela. Ipak, sve su one slične po pitanju financija zbog kojih moraju organizirati predavanja, tečajeve ili izdavati časopise kako bi, s jedne strane, mogle financirati svoje projekte, a s druge strane, pružati svojim članicama usavršavanje za što bolji rad s djecom.

[107] HDA – UOZV SP 2304/1918 Društvo hrvatskih katoličkih učiteljica
[108] HDA – SBUO Pov II. 3315/1938 Udruženje učiteljica domaćinskih škola za Savsku banovinu

6. Profesionalna djelatnost udruga učiteljica

Sve su udruge učiteljica bile, prije svega, profesionalna udruženja te je njihova profesionalna djelatnost činila bazu njihova rada. U ovom poglavlju analizirat će se upravo taj aspekt rada učiteljskih udruga. Pritom će se usporediti rad dviju udruga - Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije i Udruženja učiteljica gradskih dječjih skloništa s obzirom na cilj, vrijeme i prostor djelovanja. Udruga učiteljica svoj je vrhunac doživjela u vremenu prije Prvog svjetskog rata te u nekoliko godina poraća, a Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa počinje se spominjati početkom tridesetih godina. Udruženje je okupljalo samo učiteljice koje su radile u skloništima na prostoru grada Zagreba dok je Udruga učiteljica imala sjedište u Zagrebu, ali okupljala članice iz svih krajeva što i samo ime sugerira. Iz njihovih je pravila vidljivo kako Udruga učiteljica nastoji poboljšati položaj učiteljica te je to njena motivacija dok su učiteljice iz Udruženja orijentirane na svoje specifične probleme i poboljšanje rada s djecom u skloništu. Upravo te motivacije će utjecati na profesionalnu djelatnost ovih udruga, a onda i na karitativnu i socijalnu o kojima će biti više riječi u kasnijim poglavljima.

Rad obiju udruga odvijao se i regulirao u kroz redovno održavanje sastanaka. Stoga, obje su udruge imale uvriježeno mjesto i vrijeme sastanaka. Klub učiteljica, kao preteča Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije, odredio je da se sastanci održavaju svaki drugi tjedan u 4 sata poslijepodne u prostorijama Hrvatskog učiteljskog doma. Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa sastanke je održavalo jednom mjesečno u poslijepodnevnim satima, oko 17 sati, u nekoliko skloništa; onog u Stojanovićevoj ili Krajiškoj ulici te kasnije u Novoj cesti. Budući da se na sastancima glasalo i raspravljalo o svemu što se događa u udruzi, učiteljice iz Udruženja učiteljica gradskih dječjih skloništa smatrale su dolaske na sastanke obaveznim. U slučaju nedolazaka ili kašnjenja s plaćanjem članarina, slale su pisma upozorenja svojim članicama. O važnosti redovnog dolaska na sastanke svjedoči i praksa, takozvane, punomoći kojom su učiteljice koje ne mogu prisustvovati sastanku i glasanju mogle opunomoćiti jednu od kolegica da to učini umjesto njih. I samo primanje u Udruženje bilo je vrlo formalno. Postojala je pristupnica u kojoj su trebale biti navedene osnovne informacije o potencijalnoj članici poput imena i mjesta stanovanja Vrlo skoro učiteljicama je stizao odgovor na njihovu zamolbu te su u većini slučajeva pristupnice bile prihvaćene većinom glasova na sjednicama i primljene u Udruženje. Uvijek im je zaželjena dobrodošlica te su pisma pisana ponaosob svakoj članici. Vrlo je slična procedura bila i kod izlaska iz udruženja kada se vlastoručna pisala molba za izlazak iz Udruženja uz objašnjenje razloga od kojih su najčešći bili obiteljski ili smrtni slučajevi.

Važan zadatak profesionalnog djelovanja Udruga jest prikupljanje financijskih sredstava kako bi Udruge mogle obavljati postavljene si zadatke. Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije na svojoj je prvoj skupštini jasno definirala načine financiranja i pritom se pokazala vrlo maštovitom. Glavni cilj učiteljica u tom pitanju bilo je pridobiti što više članova kako bi se redovno prikupljala članarina i time punila društvena blagajna. Nadalje, ovisile su i o donacijama uglednik, poduzeća i građana i bile svjesne kako donacija neće biti stalno pa su osmislile ideju o organizaciji jednog dana kada bi se prikupljao novac za potrebe Udruge i kada bi svi donatori, koji to žele, mogli pomoći radu Udruge učiteljica. Za to su morale zamoliti vlast dozvolu pa je odlučeno da to bude listopad kada će vlada slati obavijesti potencijalnim donatorima. Također, sličnu ulogu će imati same učiteljice slanjem obavijesti novčanim poduzećima za koja se zna da su donatori humanitarnim i drugim društvima poput dobrotvorne lutrije. Organizirale su i pučku tombolu u gradovima svake županije sa poklonjenim i kupljenim zgodicima. Uz razna novčana poduzeća, učiteljice su se planirale javiti i županijskim, gradskim i općinskim poglavarstvima, trgovačkoj komori i ostalim većim poduzećima za donacije i pomoć Udruzi. Učiteljice su htjele moliti za pomoć i razne plemiće i dobrostojeće građane Austro-Ugarske Monarhije, potom, razna pjevačka i kazališna društva kako bi organizirali pokoju predstavu ili pjevačku priredbu u financijsku korist Udruge. Konkretno spominju i tvrtke poput proizvođača kave Franka, tvornice škroba u Rijeci ili tvornicu olovaka i papira kako bi od njih dobile udio od prodaje robe po Hrvatskoj i Slavoniji gdje Udruga djeluje. Jedan od vlastitih izvora prihoda bio je i časopis „Domaće ognjište“ te su predlagale raznim književnicima i književnicama da pišu članke za „Domaće ognjište“ jednom godišnje i nastojale povećati broj pretplatnika na spomenuti časopis ili izdati koledar za 10 ili 20 filira i pokušati ga prodati u većine domova. Uz to, planirale su i nagradne knjige za široko pučanstvo koje bi pomogle Udruzi. I sama predavanja koja su organizirale imala su i financijsku svrhu.[109] S druge strane, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa financiralo se iz vlastitih članarina i uz pomoć gradske vlasti. Učiteljice u skloništima morale su financirati pretplate na časopise i knjige koje su imale u knjižnici i koje su cirkulirale među njima, honorirati goste predavače i plaćati tečajeve. Od vlastitih sredstava kojima bi to mogle platiti, imale su samo članarine. Godine 1940. to je iznosilo svega 540 dinara mjesečno. Uz argument kako su one dio gradskih službenika jer su njihova skloništa gradske institucije, računale su na podršku i financijsku pomoć gradskih vlasti u vidu financiranja što većeg broja aktivnosti poput stručne

[109] „Prva glavna skupština „Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije“, *Domaće ognjište* knjiga 5 svezak 1 (1904): 18-22.

pedagoške izobrazbe za članice i odlaske u inozemstvo na stručne izlete te pedagoške časopise i predavanja koja će održavati.[110]

Udruge učiteljica održavale su i razne vidove stručnog usavršavanja učiteljica koji je bio važan dio profesionalnog djelovanja spomenutih udruga. Potreba za takvim aktivnostima naglašava se već školskim zakonima iz druge polovice 19. st., onima iz 1874. i 1888. godine koji predviđaju školske knjižnice, učiteljske sastanke i časopise, ali i stručne tečajeve. Također, učiteljska skupština 1874. godine u Petrinji dodatno je razradila ovu ideju te ona navodi važnost udruženja učitelja koji imaju zadataka organiziranje predavanja za učitelje, sastanaka, stipendiranja odlazaka u inozemstvo učiteljicama u svrhu proučavanja školstva u inozemstvu i kod kuće te organiziranja tečajeva za učitelje sa stručnim pedagozima i učiteljima te osnivanje društvenih knjižnica.[111] Nadalje, govorimo o vremenu međuraća tijekom kojeg dolazi do prodiranja novih ideja i koncepata u školstvo i pedagogiju poput „radne škole". Ona je poznata i pod nazivom „didaktičko-metodička obnova". Cilj „radne škole" bila je praktična školska reforma i novi pristup pedagogiji u nastavi što je zahtijevalo dodatnu i drugačiju naobrazbu učitelja.[112] Kako bi se učiteljice upoznale s novim trendovima i zahtjevima u školstvu i pedagogiji, bilo je potrebno organizirati razna predavanja, radionice, tečajeve i slično za njih.

Stoga, udruge učiteljica koje ovdje promatramo počinju organizirati niz različitih predavanja. Učiteljice okupljene u Udruženju učiteljica gradskih dječjih skloništa redovno su održavale predavanja za svoje članice. Na početku godine dogovarale su teme predavanja i autore, a potom i održavale ista relativno često. Ona su uvijek bila javna te su sve članice bile pozvane na njih putem poziva za sjednice udruženja jer su na dnevnom redu uvijek bila označena predavanja. Tematski, možemo ih podijeliti u nekoliko skupina. Najprije je potrebno spomenuti predavanja iz područja psihologije. U zapisima je vidljivo kako je održano nekoliko takvih. Doktor Ante Cividini, na poziv samih učiteljica, održao je predavanje o „Problemima psihologije djeteta".[113] Predavanje je održao još jedan doktor i to Kočonda o psihologiji općenito s naglaskom na eksperimentalnu psihologiju kao novu struju tadašnje znanosti i Freudovim pojmovima svjesnog i nesvjesnog.[114] Uz to, učile su i Billerovu metodu mjerenja inteligencije djeteta u dobi od 2 mjeseca do 14 godina.[115] Sljedeći tematski blok odnosio se na pedagogiju. U sklopu toga, na sastancima su slušale o pedagoškom i socijalnom radu Marije

[110] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Spisi
[111] Batinić, *Učiteljice i učitelji*, 41.
[112] Isto, 28.-29.
[113] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Predavanja
[114] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Zapisnik, 24.4.1934.
[115] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Zapisnik, 2.4.1938.

Montessori i „amerikanskoj“ metodi rada.[116] Posebna tema predavanja bila je higijena. Ponovno je jedan znanstvenik, doktor Kohler, održao dva predavanja. Najprije o prvoj pomoći, odnosno, kako pristupiti prilikom krvarenja, rana, ugriza pasa ili ose, krvarenja iz nosa, sloma noge ili ruke, krvi iz pluća, nesvjstice, otrovanja, sunčanice i drugih. Sve to pokazuje i koji su bili najčešći problemi tadašnje predškolske i školske djece. Drugo predavanje više se ticalo same škole. Tako, učiteljice saznaju da temperatura škole mora biti 18 stupnjeva, dijete ne smije biti upisano bez liječničke potvrde, moraju imati barem 20 minuta odmora, kod prozora moraju stajati manje klupe, a svjetlost može dolaziti samo s lijeve strane te kakve su posljedice tipičnih dječjih bolesti poput šarlaha, hripavca, kratkovidnosti, tuberkulozi i sl.[117] Predavanja su ponekad držale učiteljice same jedne drugima pa tako imamo primjer predavanja učiteljice Ramljak o radu s velikom djecom gdje je dala opći pregled rada u skloništu te ga definirala svojim kolegicama. Ona sklonište definira primarno kao dom za nezbrinutu djecu budući da u Zagrebu počinje nedostajati dječjih domova te skloništa preuzimaju i tu svrhu. Sljedeći važan faktor jest odgoj koji ima prednost u skloništu pred obrazovanjem za koje je zadužena škola. Spominjala je i pozdrav djece, njihovo ponašanje za stolom i hranu te njihov odmor i učenje.[118] Ako pogledamo ove tematske cjeline i sadržaje predavanja možemo uočiti kako su sklonišne učiteljice zaista održavale predavanja kako bi poboljšale svoj rad s djecom u skloništu i bolje ih razumjele. Također, ovakva poprilično znanstvena predavanja imaju i drugu važnost. Naime, tridesetih godina i dalje nije u potpunosti društveno prihvatljivo studiranje žena i njihovo bavljenje znanošću. To potvrđuju i svjedočanstva žena s ovog prostora i spomenutog vremena koje su studirale psihologiju, matematiku ili fiziku i trpjele omalovažavanje od strane svojih muških kolega na fakultetima ili profesora. Tako su neke doživjele i da ih se tjeralo u kuhinju kao žene, a ne u znanost i na fakultet.[119] U tom kontekstu, ova su predavanja još važnija za uspjeh sklonišnih učiteljica s obzirom na to da su im širila znanja iz znanstvenog područja koja im nisu bila uvijek dostupna sudeći po opisanim neugodnostima nekih studentica.

Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije, još od vremena kad je djelovala kao Klub učiteljica, također, održavala je redovne cikluse predavanja za svoje članice, ali i za javnost svake godine. Organizirale su predavanja tadašnjih znanstvenika za članice i javnost koja je prisustvovala uz plaćanje ulaznine od 4 krune koja je vrijedila za 6 predavanja. Već ovdje vidimo kako je pristup predavanjima bio puno širi nego kod sklonišnih učiteljica te ih se plaćalo.

[116][116] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Spisi
[117] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Zapisnik, 3.3.1934.; 24.11.1934.
[118] DZA, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Zapisnik, 5.5.1934.
[119] Andrea Feldman, „Prilog istraživanju historije ženskih organizacija – Udruženje univerzitetski obrazovnih žena“, *Žena* 2-3 (1986), 52.

Ako gledamo tematski, kod učiteljica iz Kluba vidi se kako su teme bile vrlo široke, više iz područja opće kulture, a manje iz same pedagogije i rada s djecom. One su uistinu na taj način širile znanje učiteljicama i ženama. U prvim ciklusima predavanja imamo zvučna imena poput povjesničara Vjekoslava Klaića, liječnika i književnika Milivoja Dežmana, profesora botanike Antuna Heinza ili pravnika Milera. Teme su vrlo šarolike poput povijesti, prava, higijene, fizike ili botanike.[120] Sljedeći ciklus za koji znamo bio je tematski vezan za majčinstvo te se majkama najviše obraćaju i nastoje biti svojevrsni most i spona između majke i škole jer smatraju kako bez toga nema kvalitetnog društva i obrazovanja. Ovog puta izlagale su same članice Udruge poput Milka Pogačić s temom „O domu i školi", Hermina Borkić „O ljubavi i strahu u odgoju", Katarina pl. Plemić „O njezi materinskog jezika u domu i školi". Sva su predavanja bila tiskana kao „Izdanja Kluba učiteljica", a dio se mogao naći i u samom časopisu „Domaće ognjište". Također, održavale su predavanje o aktualnim temama pa tako Anđela Novotny predaje o položaju učiteljica u domovini, Katarina Plemić o ručnom radu te Vera Philippović o modernoj naobrazbi ženskog svijeta.[121]

Sljedeći oblik profesionalnog usavršavanja učiteljica bili su razni tečajevi koje su pohađale. Kod sklonišnih učiteljica imamo detaljno evidentirano nekoliko tipova različitih tečajeva koje su pohađale. Bilo je jezičnih tečajeva, tečaj gimnastike, pisanja ili pedagoški. Učiteljice su dobivale anketni list, odnosno, tablicu u koju su morale upisati koji tečaj žele pohađati i kada bi im odgovaralo. Iz njega saznajemo koji su sve tečajevi bili te kakav je bio odaziv. Također, morale su tražiti dozvolu Gradskog poglavarstva za održavanje svih tečajeva. Dio tečajeva služio je učiteljicama za unapređenje svakodnevnog znanja poput jezičnih tečajeva, kreativnih tečajeva koji su pomogli i rad s djecom i svakodnevno znanje i vještine samih učiteljica, a tečajevi poput Montessori metode, kreativnog pisanja, ritmičke gimnastike ili pjevanja imali su za cilj unaprijediti rad učiteljica s djecom u skloništu. Kada su u pitanju jezični tečajevi, učiteljice su učile francuski i njemački jezik.[122] Tečaj francuskog jezika držao je profesor Kruno Krstić kojem se odbor javio i zamolio ga za to. Tečaj se održavao dva puta tjedno. Plaćale su ga same polaznice, ali je, ipak, bio vrlo popularan, u odnosu na njemački, pa su morale biti formirane dvije grupe zainteresiranih učiteljica. Budući da su same plaćale održavanje jezičnih tečajeva, profesor im je nastojao smanjiti troškove učenja pa su neko vrijeme radile bez skupih udžbenika.[123]

[120] „Od svega po malo – Iz „Kluba učiteljica", *Domaće ognjište* knjiga 3 svezak 4 (1902.): 80.
[121] „Od svega po malo", *Domaće ognjište* knjiga 3 sveska 9 (1903): 184.
[122] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Tečajevi
[123] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Tečajevi

Učiteljice su pohađale i kreativne tečajeve pa tako imamo tečaj izrade platnenih životinja i lutaka te tečaj izrade keramike. Tečaj izrade platnenih životinja i lutaka pokazao se vrlo popularan budući da se održavao dvije godine za redom počevši s 1938. godinom. Oba puta tečaj je vodila sama članica Udruženja učiteljica Tretinjak.[124] Tečaj keramike obuhvaćao je modeliranje, pečenje keramike, stručno pisanje i glaziranje tijekom pet mjeseci te su ga učiteljice same plaćale. Vodila ga je keramičarka i profesorica u obrtnoj školi.[125] Problem koji se javio u oba slučaja bio je materijal, odnosno, financiranje istog. Bijela zemlja za modeliranje i razne glazure bili su preskupi za Udruženje budući da su koštali između dvije i tri tisuće dinara. Nakon debate, odlučeno je da dio plaćaju same polaznice, dio sufinancira Udruženje, a dio će moliti pomoć Socijalni odsjek Gradskog poglavarstva. Kada je u pitanju materijal za šivanje lutaka, učiteljice su došle do raznih kreativnih ideja i rješenja kako bi uštedjele pa su i posuđivale opremu poput stroja za šivanje koji je donijela sama tadašnja predsjednica društva Stanka Fučkar. Dogovorili su da Udruženje samo nabavi materijale za to pa će ostati u njihovu vlasništvu, a dio materijala i uzoraka će članice same nositi.[126]

Od tečajeva koji su pomagali rad učiteljicama u skloništu možemo spomenuti tečaj dječje ritmičke gimnastike i tečaj za zborovođe. Tečaj dječje ritmičke gimnastike dobro je funkcionirao budući da se izvodio nekoliko godina uz minimalne varijacije. Vodila ga je jedna od učiteljica Stanka Fučkar. Učiteljice su odlazile na poduku dva puta tjedno u prostorijama odabranih skloništa. U odnosu na jezične tečajeve, važno je spomenuti da je ovaj bio besplatan za sve zainteresirane članice Udruženja u svojim počecima 1938. godine. Već 1940. godine javlja se ponovno s promjenom po kojoj su ovog puta učiteljice morale plaćati sudjelovanje u tečaju 25 dinara. Ipak, ovaj je tečaj bio vrlo popularan među članicama budući da su ga slušale dvadeset i tri učiteljice što je znatno više u odnosu na druge tečajeve. No, javili su se i određeni problemi s nedostatkom materijala i vremenom održavanja. Naime, vodstvo Udruženja tražilo je Hrvatsko sokolsko društvo dvanaest vježbaćih palica za ortopedski dio gimnastičkog tečaja svojih članica i garantirale kako će se oni vratiti bez oštećenja. Povrtnu informaciju spomenutog društva nemamo, ali možemo pretpostaviti da je postignut neki dogovor s obzirom na to da se tečaj održao. Nadalje, vrijeme početka radionica preklapalo se s radnim vremenom učiteljica u skloništima pa su morale tražiti dopuštenje školskog nadzornika da odu na gimnastičke radionice i napuste skloništa u 16 i 30. Time se javio i problem ljudstva, budući da su u ponekim skloništima bile zainteresirane sve učiteljice, poput onog u Supilovoj, Zavratnici i na Knežiji,

[124] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Tečajevi
[125] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Zapisnik, 16. 10. 1937.
[126] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Zapisnik 16.10.1937.; 29. 1. 1938.

a u nekima nije nijedna. To je dovelo do potrebe za zamjenama pa odbor udruženja piše socijalnom odsjeku zagrebačkog gradskog poglavarstva da riješi taj problem. Specifičnost ovog tečaja u odnosu na ostale jest što je uključivao i djecu. Predavačica je namjeravala raditi zajedno s djecom i učiteljicama u nastavi tečaja pa je bilo nužno da se održava u vremenu kada su djeca još uvijek u skloništu.[127] Ostao nam je sačuvan i plan i program tečaja ritmičke gimnastike. Spajao je i fizičku aktivnost i znanje iz glazbene kulture. Postojalo je nekoliko vježbi koje su djeca ponavljala u suradnji jedni s drugima ili s učiteljicom. Vježbe se gradiraju prema slobodi igre djece i poslušnosti učiteljici.[128] Što se tiče tečaja za zborovođe, on je bio besplatan u organizaciji Dječjeg pjevačkog zbora „Proljeće“ koje se smo ponudilo Udruženju. Učiteljice su podučavali suvremeni muzikolozi i pedagozi. Predvidjeli su edukaciju za učitelje i učiteljice od mjesec dana o metodici pjevanja, povijesti dječjih zborova, izvođenju figura na glasoviru, scenskom prikazu u kojem sudjeluju i djeca i sl. Tome su se pozivu, naravno, odazvale naše učiteljice i to u broju od solidnih četrnaest pristupnica budući da su s djecom u skloništu radile i razne pjesmice.[129]

Od još važnijih kreativnih tečajeva, potrebno je spomenuti onaj Vere Stein Ehrlich. Već 1935. godine kreću dogovori oko njenog tečaja slobodnog/dječjeg crtnja u skloništu u Krajiškoj ulici jednom tjedno. Pregovori nisu bili bez problema budući da je Udruženje moralo tražiti odobrenje gradskog poglavarstva u Zagrebu da Vera Stein Ehrlich može posjetiti sklonište iz pedagoških razloga, odnosno, zbog tečaja. Tek kada je to odobreno, moglo se nastaviti s dogovorima oko programa. Vera je članicama sastavila vrlo bogat program djelovanja tečaja. Učiteljice su najprije slušale o teoriji dječjeg crtanja, a onda isprobavale razne tehnike crtanja poput olovke, tinte i sličnih koje su trebale primijeniti u razredu s djecom. Potom, analizirale su dječje radove i ušle u psihologiju dječjeg crteža. Vera Stein predložila je, ako polaznice budu zadovoljne, da rade s njom, a potom s djecom, plastiku. Za to bi koristile jeftinu lončarsku glinu koju bi mogle peći ili, u jeftinijoj varijanti, obojati oblike od nje i lakirati. Nadalje, jedna od ideja ovog tečaja bila je i izrada jednostavnih oblika od kartona i papira koje bi djeca mogla bez problema raditi u skloništima. Također, došao je i prijedlog da učiteljice u sklopu ovog tečaja sudjeluju u izradi jednostavnog dječjeg kazališta lutaka. Naime, učiteljice bi na tečaju same radile kulise, glave i odjeću za lutke što sve zajedno ne bi koštalo više od 100 dinara. Novac bi vratile jeftinijim ulaznicama za kazališne predstave u kojima bi sudjelovale same učiteljice.

[127] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Tečajevi
[128] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Tečajevi
[129] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Tečajevi

Ono što sigurno znamo je da su učiteljice sudjelovale u tečaju dječjeg pisanja i ručnog rada iz dopisa Gradskom poglavarstvu koje je Udruženje napisalo na kraju godine.[130]

Sljedeći važan tečaj koji je svakako pridonosio radu s djecom u skloništu bio je tečaj Montessori metode. Okružnica koja poziva članice na taj tečaj javlja se već 1936. godine. Učiteljice udruženja dobile su potpisnu listu s najviše dvadeset šest mjesta za ovaj tečaj uz napomenu o održavanju i cijeni. Ovaj se tečaj, za razliku od ostalih, održavao dva mjeseca, a članice su plaćale samo 25 dinara. Iz sljedeće rečenice saznajemo kako je cijena cijelog tečaja bila 100 dinara budući da je prijetnja pristupnicama da će plaćati taj iznos u slučaju izostanaka. Za ovaj su tečaj definirani i uvjeti. Tečaj je držala barunica Dedee Vranycany u svom zabavištu na Dolcu broj 9 na prvom katu gdje se i tečaj održavao. Pristupnice su odlazile tamo jednom tjedno. Tečaj je bio popularan pa je ponovno održan 1939. godine. Sama Dedee Vranycany javila se na poziv predsjednice udruženja Stanke Fučkar s upitom o ponovnom tečaju. Ovaj put je dogovoreno da članice plaćaju 50 dinara, a ostatak, ponovno, sufinancira udruženje. Cijena cijelog tečaja ostala je kao i prošli put 100 dinara, a i mjesto održavanja ostalo je isto na koje su učiteljice dolazile jednom tjedno.[131]

Dva potonja tečaja možemo posebno naglasiti upravo zbog imena koja nam se tu pojavljuju, Vere Ehrich Stein i Dedee Vranyczany. Vera Ehrlich Stein bila je učiteljica koja se bavila teoretskom primjenom individualne psihologije na pedagogiju te posvetila dio svojih radova temi individualne psihologije u nastavi. Uz to, napisala je knjigu „Današnje dijete – problemi suvremenog odgoja“ o općim pitanjima iz područja odgoja. Ovaj je pravac važan jer je potaknuo pedagoge da se više interesiraju i bave problemom djeteta, odnosno, njegova života, razvoja u društvu, a ne samo na metode učenja u školi tog djeteta.[132] Bila je i pripadnica pokreta „nove radne škole“ kao nastojanja da se reformira pedagoški rad profesora i sama škola te je u tu svrhu napisala i nekoliko pedagoških udžbenika, a među njima pisala je i o metodama Marije Montessori.[133]

Spomenuta Marija Montessori u svojoj pedagogiji, koja je nastajala malo prije nego su ove učiteljice djelovale, uvela je mnoštvo novina. Glavna je premisa poštovanje djeteta i davanje slobode istom kako bi spoznalo svoje potencijale i iskoristilo sve svoje sposobnosti koje želi bez nametanja. Glavna je metoda opservacija te ophođenje s poštovanjem, ljubavlju i

[130] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Vera Erlich Stein
[131] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Tečaj Montessori metoda
[132] Franković, *Povijest školstva*, 363.
[133] Batinić, *Učiteljice i učitelji,* 45.

strpljenjem prema djeci.[134] Jedna od glavnih značajki odgoja i obrazovanja Montessori pedagogije bilo je učenje osjetilima, odnosno, opipom predmeta, mirisom, vidom i sl.[135] Primat u svemu ima mogućnost kretanja djeteta tijekom nastave i igra.[136] Ono što je posebno značajno je specifičan materijal kojim je dijete učilo zasebno svaki predmet i rješavalo zadatke dok god nije dobro riješilo. Od učiteljica je Marija Montessori očekivala razumijevanja za djecu, tiho i pasivno promatranje te znanje privatne situacije svakog djeteta. Ljutnja nikad nije dolazila u obzir kao ni strogoća već smo prijateljski odnos.[137] Sve to mogle su učiti učiteljice na tečaju Montessori metode. Kao što smo mogli vidjeti, tečaj Montessori metode vodila je Dedee Vranycany, barunica Schmidt von Zabierow kojom se oženio Ambroz Vranycany.[138] Upravo ova barunica smatra se jednom od uspješnih i snažnih žena ove loze s obzirom na to da je, nakon rastave od supruga, sama otišla na dodatno školovanje u London učiti Montessori metodu pa je zato i mogla držati predavanja našim učiteljicama. Nakon toga je postala prva žena u Hrvatskoj s diplomom Montessori pedagoga. Sukladno tome napisala je i priručnik o njenoj metodi i otvorila prvi Montessori vrtić u Hrvatskoj što joj je i bila motivacija za učenje. Govorimo o vrtiću na Dolcu gdje su sklonišne učiteljice pohađale tečaj. Na taj se način probila u muški svijet privatnog poduzetništva i bila odlična inspiracija sklonišnim učiteljicama kao jedna od rijetkih uspješnih i vrlo obrazovanih žena.[139] Potonja dva tečaja koji smo pobliže objasnili pokazuju kako su učiteljice bile napredne i liberalne te gledale prema boljitku prateći suvremene trendove u odgoju i obrazovanju na boljitak svojih malih štićenika.

Učiteljice u skloništu vrlo su se brinule za svoje mlađe kolegice. Naime, Udruženje je već 1938. godine pisalo dopis Oglednoj školi u Zagrebu s molbom da na jedan sat hospitiranja primi 30 članica Udruženja u periodu od dva dana, odnosno, da ih podijeli u dvije grupe. Sljedeći dokument o ovome koji imamo nam govori kako je na samom početku 1939. uprava ove škole javila Udruženju da pristaje na to te da će njihove učiteljice doći u Oglednu školu na hospitiranje u dva dana i dvije grupe. U svakoj po petnaest članica i to u ranim jutarnjim satima. I unutar samog Udruženja organizirale su tečaj za mlađe kolegice u kojem bi učile od starijih kolegica teoriju i praksu.[140]

[134] Marielle Seitz, Ursula Hallwachs, *Montessori ili Waldorf*, (Zagreb, Educa 1997), 39.-40.
[135] Isto, 45.
[136] Isto, 48.
[137] Isto, 56.-59.
[138] *Veličanstveni Vraniczanyjevi*, (Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, Matica hrvatska, 2016), 58.
[139] Isto, 215.-216.
[140] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Spisi

I kod učiteljica iz Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije možemo pronaći nekoliko tečajeva koji su se održavali. Tako je umjetnica Anka Bestel držala slikarski tečaj za članice i nečlanice, Olga Potočnjak podučavala je ruski kružok. Preko praznika, učiteljice su imale tečaj krojenja haljina.[141] No, pedagoška izobrazba bila je više prisutna u predavanjima, dok su tečajevi bili vezani za klasične svakodnevne aktivnosti ili aktivnosti u slobodno vrijeme učiteljica iz udruge.

Činjenica da stručna predavanja možemo pronaći u obje udruge učiteljica, iako su djelovale u različitim desetljećima govori kako je to bio klasičan put djelovanja ovakvih udruženja. Nadalje, stručna predavanja možemo pronaći i kod drugih ženskih udruga poput Gospojinskog kluba u Zagrebu ili Udruženja univerzitetski obrazovanih žena.[142] Sve to upućuje na zaključak kako su ovakva predavanja bila tipičan obrazac ponašanja i ženskih i udruga učiteljica i učitelja.

Još jedna vrsta stručnog usavršavanja učiteljica iz Udruženja učiteljica gradskih dječjih skloništa bila su stručna predavanja i putovanja u inozemstvu. Jedno od najčešće spominjanih bilo je putovanje u Beč. Već na sjednicama su bili referati o skloništima u Beču kao socijalnim ustanovama te su učiteljice Fučkar i Dreissinger održale izlaganje o skloništima i zabavištima Beča. Određene informacije saznajemo i iz molbe Gradskom poglavarstvu. Naime, javilo se 36 učiteljica skloništa od ukupno 52 zaposlenih koje bi voljele otići u Beč na stručnu ekskurziju budući da je poznato kako su tamo skloništa, zabavišta i dječji domovi u puno boljem stanju nego u Zagrebu i mogle bi učiteljice skloništa nešto naučiti i doprinijeti zagrebačkim skloništima. Zato su molile Poglavarstvo i nadzornika Markulina da im sufinancira put. Gradsko poglavarstvo je u ovakvim molbama tražilo da se navedu točna imena i ukupan broj učiteljica koje bi voljele ići, na koliko dugo i gdje bi sve osim Beča išle.[143] Ipak, molba učiteljica je bila odbijena te je vlast odobrila da ide samo pet učiteljica i to onih koje Poglavarstvo odredi.[144] Uspješnije stručno putovanje bilo je u Bugarsku gdje su išle učiteljice Marija Žic i Zora Dreissinger te su posjetila skloništa u Sofiji pa su i izvijestile kolegice o tome.[145] Učiteljica Dreissinger, ponovno, je bila na naučnom putu i to u Pragu sa kolegicom Pittner.[146] Učiteljica Palikovć uspjela je upoznati skloništa u Budimpešti, a s vremenom je uspostavljena službena

[141] „Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije – Skupština Kluba učiteljica“, *Domaće ognjište* knjiga 5 sveska 9 (1905): 184.
[142]Martina Piškor, „Gospojinski klubovi kao izraz društvenosti žena na početku 20. st. u gradu Zagrebu“, diplomski rad, Hrvatsko katoličko sveučilište, 2018., 24. / Feldman, „Prilog istraživanju“,
[143] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Spisi
[144] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Zapisnik, 3.7.1937.
[145] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Zapisnik, 26.11.1936.
[146] DZA, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Zapisnik, 15.6.1938.

korespondencija s kolegicama iz skloništa u Bugarskoj i Češkoj.[147] Učiteljice iz Udruge učiteljica kraljevina/Udruge hrvatskih učiteljica nisu održavale toliko odnose sa stranim učiteljicama, ali jesu regionalne, odnosno, uvijek su nastojale utjecati na članice van Zagreba da im se pridruže u radu vlastitim predavanjima i prijedlozima te da dođu u Zagreb.

Kako bi usavršavanje bilo uspješno, Udruženje je osnovalo svoju knjižnicu s djelima pedagoške tematike i dječje književnosti. Udruženje je tražilo da svi koji šalju primjerke šalju dva primjerka na adresu biblioteke Udruženja koja će onda knjige davati članicama i skloništima kojima bude potrebno. U tom pitanju vrlo je naglašena kolegijalnost pa tako knjižničarka napominje kako članice koje imaju knjige i časopise kod sebe moraju ih donijeti na prvu sljedeću sjednicu i predati knjižnici kako bi bile dostupne ostalima. U protivnom plaća se kazna od 0.50 dinara po danu.[148] Imale su i pretplatu na časopis „Minervu“, odnosno, „Nova Pedagogika“ i na djela doktora Jankovića.[149]

Kao što je u uvodnom dijelu rečeno, glavni rad učiteljica iz Udruženja učiteljica gradskih dječjih skloništa bio je onaj s djecom. Zato i imamo sačuvan nacrt plana rada sklonišnih učiteljica s predškolskom djecom. Pretpostavimo da se radi o tadašnjoj verziji današnjih školskih planova i programa po kojima rade učitelji u suvremenim školama. Na tom planu detaljno su opisane tematske cjeline i znanje koje su djeca trebala naučiti u skloništima. Prva je kategorija bila „Stvarna obuka“. Ako pogledamo što su djeca učila, možemo uočiti kako su radili na vrlo korisnom znanju za svakodnevni život. Učili su lekcije poput „Pranje i spremanje“ i to u domu i u skloništu, išli su u razgledavanja ulica i kuća od „tavana do podruma“. Ovdje su primjerice bile i zastupljene teme koje i danas učimo u Prirodi i društvu i(li) zdravstvenom odgoju poput prikladne odjeće za zimu te zaštite od bolesti. Sljedeće su bile vježbe osjeta. Zanimljivo je kako su učiteljice u skloništima djecu učile i osnovne stvari poput opipa i toga što je mlako, hladno ili vruće te kakvi su to okrugli, hrapavi ili glatki oblici. Važno je napomenuti da su učili i o osnovama o lijekovima i kućnoj ljekarni što je vrlo korisno praktično znanje i danas. Ovaj je predmet bio i neka vrsta matematike pa su ovdje djeca učila mjerenje duljine, dužine i širine. Također, uspoređivanje duljina na praktičnim primjerima dječjih haljina i kaputa. Dobivali su i osnovnu poduku iz lijepog i obzirnog. Sljedeća kategorija je „Tvorbe riječi“. Većinom se radilo o raznim vježbama tematskih govora koja su im bila potrebna u svakodnevnom životu, a odmah su vježbali i izražavanje. Treba naglasiti kako sve ove

[147] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Zapisnik, 3.6.1939.
[148] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Spisi
[149] DAZ Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Zapisnik, 26.1.1934.

kategorije imaju i opetovanje, odnosno, opetovnicu kao tadašnju verziju ponavljanja i utvrđivanja gradiva. Sljedeće su kategorije obuhvaćale više fizičkih i ritmičkih aktivnosti. Djeca su obavezno pjevala i to pjesmice poput onih prigodnih božićnih ili onih koje su općepoznate ili koje su naučili kod kuće. Za vježbanje fizičke aktivnosti učiteljice iz skloništa su u planu predvidjele ritmičke vježbe, tjelovježbu i razne igre. Često su uključivale i glazbu pa su djeca uz glazbu učila razne igre, plesove ili ritmiku. Plesali su uz hodanje i učili taktove, i sl. Zanimljivo je kako su neke od igara uključivale svakodnevne poslove i znanja poput spremanja snopova plahti i glačanja. Djeca su s učiteljicama igrala i kolo. Posljednja kategorija koju su obučavale bilo je „zaposlenje". Iz plana se vidi kako se radi o vrlo kreativnim zadacima za djecu poput izrezivanja božićnih ukrasa, slaganje rupčića, modeliranja cipela, šivanja ili slaganja oblika poput kolutića i štapića.[150]

Specifičnost i prepoznatljivost učiteljica iz Udruženja gradskih dječjih skloništa u ono vrijeme bile su radni kaputi, odnosno, kute i oznake. Udruženje je molilo dopuštenje Socijalni odsjek Gradskog poglavarstva da im se odobri nabava jednakih radnih odijela za učiteljice. Za to su morale nabaviti točne informacije oko materijala, cijena i broja učiteljica. Na kraju je odlučeno da će boja kaputa biti modro plava kao simbol i boja grada Zagreb, materijal čvrst i trajan koji neće gubiti boju, a kroj jednostavan. Kada su u pitanju cijene, švelja bi za svaki kaput uzela 35 do 40 dinara za svoj posao, a sam materijal u dvije širine koštao bi oko 100 dinara po kaputu. Svaka je članica morala ispisati svoje mjere u tablicu, a iz tog spisa vidi se kako su članice plaćale svoj dio onoliko koliko su mogle Udruženju za kaputе. Članice su morale otplaćivati barem 20 dinara mjesečno za svoje haljine.[151] Budući da je blagajna Udruženja određena za financiranje kuta, članice su jednakim mjesečnim iznosima otplaćivale društvu svoje kute.[152] Godine, 1940., Udruženje je tražilo i odobrenje da imaju i nose svoj znak s nazivom „Udruženje sklonišnih učiteljica".[153] Za to su pronašle umjetnika iz umjetničke akademije koji će im napraviti značke za sveukupno 300 dinara. Te su značke vezale na filon i nosile na radnim kutama.[154] Ovime su više sličile sestrama pomoćnicama koje su njihove suvremenice nego učiteljicama, a sve se može objasniti time kako ih je gradska vlast nastojala pretvoriti i u socijalne radnice, a ne samo učiteljice.[155]

[150] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Spisi
[151] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Spisi
[152] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa ,Zapisnik, 3.6.1939.
[153] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Spisi
[154] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Zapisnik, 3.6.1939.
[155] Sandra Prlenda, „Žene i prvi organizirani oblici socijalnog rada u Hrvatskoj", *Revija za socijalnu politiku* 3-4 (2005), 330.

S druge strane, specifičnost Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije jest njihov list *Domaće ognjište*. Naime, list *Domaće ognjište* počeo je izdavati još Klub učiteljica. No, kako on nije izlazio cijele godine pa je nedostajalo pretplatnika i prihoda za honorare autorima, tisak i sl., Udruga učiteljica odlučila je financijski pomoći Klubu oko izdavanja lista. Zauzvrat, list je objavljivao izvještaje s mjesečnih sjednica Udruge. Na kraju je odlučeno da list prelazi u ruke Udruge ako Klub više neće moći sam ga izdavati što se, naposljetku, i dogodilo.[156] Ovo je bio prvi list u Hrvatskoj namijenjen ženama, iako, po nekim mišljenjima nije bio feministički. Imao je nekoliko tematskih cjelina – savjeti za žene da budu bolje majke i odgojiteljice, podržavao je tradicionalne rodne uloge muškaraca i žena u obitelji i društvu. Ipak, spominju se i moderne teme poput usidjeličtva. Budući da su ga izdavale učiteljice, velik je dio zauzela rasprava oko celibata učiteljica i jednakih plaća učitelja i učiteljica o čemu će biti više govora u daljnjim poglavljima.[157] U „Ognjištu" su i same učiteljice objavljivale svoje literarne, ali i stručne radove, odnosno, predavanja koja su držale kolegicama na sastancima. Oko ovog lista okupljale su se prve „moderne žene" poput Jagode Truhelke, Kamile Lucerne, Milke Pogačić, Adele Milčinović i drugih koje nisu pristajale biti pasivne promatračice. Razni književni, beletristički, edukativni i informativni prilozi imali su zadaću daljnjeg obrazovanja žena i učiteljica.[158]

Profesionalni aspekt djelovanja Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije i Udruženja učiteljica gradskih dječjih skloništa svodio se, uglavnom, na održavanje stručnih predavanja iz pedagogije, psihologije i drugih praktičnih znanja iz škole. Uz predavanja, obje su udruge održavale tečajeve za svoje članice. Jedina je razlika što učiteljice u skloništima imaju više stručnih tečajeva, a Udruga učiteljica više praktičnih u svakodnevici. Time su slijedile obrazac stručnog usavršavanja učiteljica i učitelja o kojem se priča već krajem 19. st. Obje su udruge održavale kontakte van Zagreba, li na drugačije načine. Udruga učiteljica, sukladno svom djelovanju, apelirala je na učiteljice diljem Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, a sklonišne učiteljice skupljale su informacije o inozemnim skloništima i tko se usavršavale. Kod financiranja obje su udruge zavisne o nekome; Udruženje učiteljica iz skloništa ovisila je najviše o vlasti dok su učiteljice iz Udruge učiteljica ovisile o donacijama plemića, dobrotvora, predavanja te imale prihod od vlastitog časopisa *Domaće ognjište*.

[156] „Iz sjednice upravnog odbora Udruge", *Domaće ognjište* knjiga 5 sveska 4 (1905): 105.
[157] Danja Šilović Karić, *„Domaće ognjište* – prvi ženski list u Hrvatskoj", U: *Žene u Hrvatskoj,* ur. Andrea Feldman (Zagreb: Institut Ženska infoteka, 2004), 181.-190.
[158] Batina, *Aspekti ženskog*, 82.-83.

7. Socijalni aspekt udruga učiteljica

Promatranjem djelovanja Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije / Udruge hrvatskih učiteljica te Udruženja učiteljica gradskih dječjih skloništa u Zagrebu možemo uočiti i socijalni aspekt njihova rada. Moramo se zapitati u ovom kontekstu što su učiteljice dobivale učlanjenjem u spomenute udruge, odnosno, zašto bi se učlanile te što je to za njih u društvu značilo. Djelovanje ovih udruga, s jedne strane, išlo je u smjeru svojih članica i njihova društvenog i kulturnog života, a s druge strane, u smjeru boljitka položaja žena generalno.

Najprije nas zanima kulturni rad učiteljica okupljenih u Klubu učiteljica, kao preteči Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije. Ove učiteljice sa samog početka 20. stoljeća organizirale su razne kulturne događaje za svoje članice i širu publiku. Vrlo često su u isto vrijeme obilježavale važne događaje njima srodnih i važnih institucija. Možemo spomenuti koncert u povodu proslave otvorenja Hrvatskog školskog muzeja ili proslavu 400 godina hrvatske umjetničke književnosti.[159] Da je Udruga bila vrlo kulturno i društveno aktivna pokazuje i postojanje nekoliko vrsta zborova koji su egzistirali unutar Kluba/Udruge poput tamburaškog i pjevačkog zbora čije su članice bile same članice Kluba/Udruge. Na spomenutim događajima nastupale su i same učiteljice iz Udruge, a opet surađivale su s mnogim uglednim književnicima i umjetnicima. Najviše se spominje Milka Pogačić kao autorica teksta i izvođačica, a uz nju su ovdje učiteljice Kamila Lucerna, Vera Philipović, Hermina Brkić kao izvođačice svojih tekstova raznih tema. Kako bi uključile i tada već poznate umjetnike u svoju kulturnu djelatnost i ostvarile svoje ciljeve, ove učiteljice organizirale su autorsku večer kao završetak ciklusa predavanja. Iz izvještaja o večeri možemo pročitati zvučna imena tadašnjeg vremena poput Šandora Gjalskog, Miletića, Leskovara i Badalića.[160] Ponekad su organizirale kulturne događaje same za sebe i svoje članice kao podrška. Primjer može biti Piknik koji je organizirao Klub učiteljica svojim kolegicama koje su položile definitivni (završni) ispit.[161]

Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, također, organiziralo je kulturne aktivnosti koje su većinom uključivale djecu s kojom su radile ili u svrhu financiranja njihovih aktivnosti s djecom. Primjer tog može biti „Nikolinjsko večer“ koje su organizirale u suradnji sa učiteljicama iz skloništa i djecom. Učiteljice su osmislile igrokaz od kojeg je nastala predstava „Ide sveti Nikola“ koju su onda djeca odglumila i to u zagrebačkom „Malom kazalištu“ u

[159] Cuvaj, *Građa*, 179.
[160] "Od svega po malo“, *Domaće ognjište* knjiga 3 sveska 6 (1903): 119.
[161] „Od svega po malo“, *Domaće ognjište* knjiga 2 sveska 3 (1901): 53.

Frankopanskoj ulici, odnosno, današnjoj Gavelli na sam dan Svetog Nikole 1935. godine.[162] Također, možemo pretpostaviti da je predstava bila uspješna s obzirom na to da se iduće godine održala još jednom.[163] Također, kao udruga su nastojale dobiti popuste i(li) besplatne karte što je bila velika pogodnost njihovim članicama. Primjer može biti Balkan kino od čije uprave su tražile dvadesetak besplatnih karti za svoje članice. Možda najveće ime koje se spominje u kutiji dokumenata kada govorimo o kulturnom radu ovog Udruženja jest učitelj i pisac Mato Lovrak. Naime, ostalo nam je sačuvano njegovo pismo zahvale Udruženju za književnu i kulturnu večer koju su održale i pozvale ga te im je tamo čitao dijelova iz svog rukopisa „Gospođica".[164] Ovime pokazuju kako surađuju s dječjim književnicima svog doba i obogaćuju kulturni život svojih članica. Možemo pretpostaviti da je recepcija bila odlična budući da je pisac obećao ponoviti događaj. [165]

Uz kulturni rad, kod obiju udruga možemo pronaći natruhe sindikalnog djelovanja, pogotovo, kod Udruženja učiteljica gradskih dječjih skloništa. To se može objasniti pojavom i napretkom sindikalnog i radničkog pokreta koji se javlja upravo u međuraću. Sindikalni pokret javio se u okrilju socijalista i komunista u dvadesetim i tridesetim godinama. Među poznatijim organizacijama bio je Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije koji predvode socijalisti. Ova je organizacije imala svoje podružnice diljem zemlje i bila plodno tlo za učvršćivanje Komunističke partije u ovom pitanju. Uz spomenuti savez, djelovao je i Opći radnički savez s manjim brojem organizacija. Velik doprinos dala je i Hrvatska seljačka stranka koje je prikupila i mnoštvo članova.[166] Problem se javio uvođenjem šestosječanjske diktature 1929. godine kada su zabranjene sve stranke i udruženja pa i Komunistička partija koja je najviše radila na pitanjima prava i zaštite radnika pa ostaju samo strukovna udruženja koja preuzimaju ulogu sindikata.[167] Takvima pripadaju i udruge učiteljica koje su promatrane u ovom radu. Ipak, postojala je razlika među strukovnim udruženjima, a ta je da su neka od njih u svoje redove primila komuniste koji nisu mogli legalno djelovati zbog diktature. Kasnija literatura upravo te saveze navodi kao sindikate. Možemo spomenuti drvodjelske radnike, radnike u tekstilnoj industriji (Savez šivačko-odjevnih radnika), kožarsko-prerađivačkoj industriji, privatne namještenike i slično.[168] Njihova glavna preokupacija bilo je pitanje nadnica radnika u industriji

[162] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Spisi
[163] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Spisi
[164] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Mato Lovrak
[165] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Mato Lovrak
[166] Bosiljka Janjatović, „Sindikalni pokret u Hrvatskoj u razdoblju 1933. – 1936. s obzirom na politiku KPJ", *Časopis za suvremenu povijest* 1-2 (1969.), 9.-10.
[167] Isto, 8.
[168] Isto, 22.

ili poljoprivredi. One su bile vrlo male i nedovoljne za život radnika i njegove obitelji. Također, velik problem predstavljalo je mnoštvo nezaposlenih radnika i seljaka koji su zbog posla došli u grad (proleteri).[169] Dakle, možemo reći kako su sindikalna udruženja nastala u međuraću nastojala poboljšati položaje najsiromašnijih radnika, pretežito onih u industriji, ali ne i državnih službenika poput učiteljica. Stoga, ne čudi kako su se one organizirale u udruge koje su postale njihovi sindikati s obzirom na to da su ih mučili specifični problemi poput nejednakog tretmana u odnosu na muške kolege, malih plaća, zadiranja u privatni život, godišnjih odmora i zaposlenja.

Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije pokazuje određene napore za poboljšanje radnih uvjeta svojih kolegica i članica na samom početku svog djelovanja. Najbolje to dokazuje ustrajanje na izgradnji Doma za učiteljice i sanatorija te prikupljanje sredstava za to kad god je bilo prilike. Socijalna osjetljivost i solidarnost vidljiva je i po tome što je kod Udruge učiteljica kraljevina postojao fond za miraz za udaju učiteljica i njihovih kćeri.[170] U njihovu časopisu Domaćem ognjištu, sačuvan je opis Doma učiteljica i sanatorija i to iz izvještaja s Prve sjednice Udruge čime možemo vidjeti kako je ta ideja utkana u sam početak i jedan od glavnih ciljeva Udruge. Spomenuti Dom trebao je biti jednostavna kuća bez jako ukrašenih pročelja i nakita. Na prvom katu nalaze se udobne i svijetle sobe u kojima borave umirovljene učiteljice ili one učiteljice koje zbog bolesti više ne mogu raditi, a sve to za malu naknadu jer ne mogu steći kapitala svojim radom pa žive od (pre)malene mirovine, ali barem udobno u svom domu i sobama, a ne u oskudici negdje drugdje. Imaju zajedničke prostorije gdje se sastaju, objeduju, čitaju ili primaju goste; u prizemlju se nalazi dvorana u kojoj bi se održavala javna stručna ili popularna predavanja s temama iz ženskih i općih interesa. Zasebno krilo Doma bilo bi za smještaj učiteljskih kćeri koje se školuju za učiteljice te bi tako, s jedne strane, imale gdje živjeti i pravile bi društvo umirovljenim kolegicama, a s druge strane, od istih bi kolegica naučile svakakvo praktično znanje u domaćinstvu, „ženskim poslovima“ i sl.[171] Uz Dom, Udruga je zamislila i sanatorij za učiteljice gdje ponovno opisuju probleme sa živcima ili plućima kod učiteljica što nam može pokazati zahtjevnost tog posla u njihovo vrijeme. Sanatorij je trebao biti ugodna kuća na obali sa prozračnim i svijetlim sobama i potpunom opskrbom. Zamišljeno je da učiteljice tamo borave dok se ne oporave, oko mjesec ili dva.[172] Inzistiranje na ovim

[169] Isto, 10.-13.
[170] „Prva glavna skupština „Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije“, Domaće ognjište knjiga 5 sveska 1 (1904): 12 - 25.
[171] Isto.
[172] Isto.

institucijama zapravo pokazuje vrlo malen primanja i težak ekonomski položaj jer su vrlo teško mogle živjeti lagano s mirovinom, a još teže plaćati bolovanje i biti na bolovanju u većem periodu.

U odnosu na učiteljice iz Udruženja učiteljica gradskih dječjih skloništa, učiteljice iz Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije živjele su u drugačijem vremenu i drugačijim uvjetima za žene i učiteljice pa je to vidljivo i u njihovu društvenom radu. Zato njihove članice možemo pronaći među zagovornicama poboljšanja položaja i prava učiteljica. Naime, u vrijeme djelovanja ove udruge, na samom početku 20. st., biti učiteljica bilo je vrlo teško. Učiteljice su bile izložene raznim oblicima nepravde i diskriminacije. Imale su manju plaću od svojih muških kolega. Primjeri su mnogobrojni, a iza svega toga skrivala se agenda o muškarcu hranitelju i glavi obitelji, ženi kućanici, supruzi i majci.[173] Učiteljice ove udruge odlučile su se boriti protiv toga. Pozivale su članice na aktivno sudjelovanje u raspravama kada su u pitanju ženske i učiteljske teme. Pozivaju učiteljice da iskoriste resurse koje imaju poput pristupa učiteljskim skupštinama.[174] Same sebe nazivaju kao zaštitnice žene radnice kao moderne žene koja može i mora raditi pa zaslužuje jednaku plaću.[175] Sljedeći problem oko kojeg su se spomenute učiteljice borile bio je takozvani članak 152. novog zakona iz 1888. koji je nametnuo celibat učiteljicama. Naime, prema tom zakonu učiteljice su morale birati hoće li se udati ili raditi u službi jer se udaja smatrala odricanjem od službe. Ovaj se problem nastavljao u vrijeme rada Udruge učiteljica te je tek malo ublažen 1914. kad su se smjele udavati samo za svoje kolege učitelje.[176] Udruga učiteljica vrlo je detaljno objasnila svoj stav o tome i zgražanje nad svim argumentima koje su donositelji zakona iznijeli. Svoje neslaganje nastoje argumentirati i pozivanjem na inozemne primjere u kojima je majčinstvo cijenjeno, a žena koja je majka i radnica je zaštićena zakonom.[177]

Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa pokazuje puno veći stupanj sindikalnog djelovanja što i odgovara vremenu međuraća u kojem nastaju i rade. Kao sindikat borile su se za radna mjesta i poboljšanje položaja svojih članica na učiteljskom poslu. To pokazuje detaljno dokumentiran slučaj pomoćne učiteljice Elvire Hajdinjak. Naime, Udruženja se nije slagalo sa otpustom učiteljice Hajdinjak iz gradske službe pod izlikom da nema potrebe da bude u

[173] Župan, *Mentalni korzet*, 27.
[174] Prva glavna skupština „Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije“, *Domaće ognjište* knjiga 5 sveska 1 (1904): 12 - 25.
[175] Isto, 22 – 24.
[176] Batinić, *Učiteljice i učitelji,* 82.
[177] „Prva glavna skupština „Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije“, *Domaće ognjište* knjiga 5 sveska 1 (1904): 22 – 24.

gradskoj službi zbog povoljne imovinske situacije. Udruženje nastoji dokazati kako to nije točno. Argumentaciju vode oko privatnog statusa Elvire Hajdinjak, odnosno, njene udaje za privatnog činovnika čiji je status bio vrlo nepovoljan, ali ipak, dovoljan razlog Gradskom poglavarstvu da je pokuša otjerati s posla. Tako je njen suprug kao privatni namještenik bio lišen mogućnosti mirovine ili stalnog zaposlenja, dok su državni i gradski namještenici, što je bila do tada i sama Elvira, imali spomenuta prava. Uz to, učiteljica Hajdinjak uzdržavala je i svoju majku udovicu koja nije imala nikakva prava na mirovinu supruga ili kakvu drugu trajnu pomoć osim privremene šestomjesečne pomoći od 400 dinara. Sve su to učiteljice slale gradskom poglavarstvu u nadi da će se spomenuta učiteljica vratiti na posao. No, još jedan pokušaj opravdanja ispravnosti gradske odluke bila je i tvrdnja o prevelikom i nepotrebnom broju sklonišnii učiteljica. To baš i nema smisla ako je spomenuto kako ista ta gradska uprava otvara još dva skloništa i to u Supilovoj ulici i na Jordanovcu. Također, u svom dopisu učiteljice svoju akciju zaključuju kako je učiteljica Hajdinjak mnogo doprinijela radu Udruženja i dječjih skloništa i na taj se način predstavljaju kao svojevrsne zaštitnice svojih kolegica i njihova rada.[178]

Ostao je zabilježen i slučaj Brkić. Naime, Udruženje je ponovno imalo namjeru zaštiti svoje članice i kolegice učiteljice iz gradskih skloništa kada pišu gradskoj upravi oko zaposlenja gospođe Brkić. Iz spisa se može vidjeti kako je gradska uprava voljela nametati svoje mišljenje i svoje ljude oko zaposlenja u gradskim dječjim skloništima bez konzultiranja sa samom institucijom. To vidimo iz zamolbe Udruženja da za gospođu Brkić zaposli negdje drugdje unutar gradske uprave, a u skloništu na mjesto trajnog zaposlenja namjesti jednu od osam pomoćnih učiteljica koja u tom statusu radi već 3 godine u skloništima i tako zadovoljava osnovne uvjete. Poznat je i razlog zašto se učiteljicu Mariju Brkić ne želi prihvatiti u službu. Marija Brkić u vrijeme izbora nije imala svih 6 mjeseci rada u gradskoj službi, a u gradskom dječjem skloništu nije radila uopće te je takva smatrana nedovoljno dobrim kandidatom u odnosu na ostale koje su pretendirale na to mjesto.[179]

Kao preteča sindikata brinule su se i oko otvaranja novih radnih mjesta za svoje kolegice. To nam pokazuje zahtjev Gradskom poglavarstvu da prilikom otvaranja novih skloništa otvore i nova radna mjesta i to barem njih osam za osam učiteljica koje čekaju stalno zaposlenje u skloništu budući da već tri godine rade kao pomoćne učiteljice u skloništima. Redoslijed dobivanja višeg statusa bio je jednak redoslijedu kojim su dolazile na rad u sklonište, a najveći

[178] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Spisi
[179] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Spisi

je kriterij dužina rada u skloništu. Vidimo da su dugo čekale svoja napredovanja budući da su neke radile i po šest godina kao pomoćne učiteljice prije stalnog zaposlenja.[180] Uz pitanje zaposlenja, reagirale su i na pitanje napredovanja svojih članica budući da su dosadašnjim pravilima bile nezadovoljne. Naime, učiteljice su u gradskom dječjem skloništu mogle raditi, najprije, kao pomoćna učiteljica 5 godina, tek tada dobiti definitivni status kao prvu vrstu unapređenja. Nadalje, tek nakon 5 godina u ovom statusu mogla je dobiti unapređenje.[181] Da se to odrazilo i na plaći i bilo važno vidi se iz obrazloženja kako je potrebno tu odredbu promijeniti i olakšati dobivanje unapređenja zbog prevelikih životnih troškova kada su u pitanju i svakodnevne potrebe.[182]

Još jedna tema u kojoj se vidi kako se Udruženje zalaže za svoje članice poput sindikat jest pitanje godišnjih odmora. Naime, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa u Zagrebu nekoliko puta, odnosno, nekoliko godina slalo je molbe Gradskom poglavarstvu s ciljem da se poveća godišnji odmor sklonišnim učiteljicama i to za mjesec dana duže. Iz tih molbi vidljivo je kako su se borile jednako za povećanje dana godišnjeg odmora za sve učiteljice u skloništima bez obzira na status definitivne ili pomoćne. Broj dana godišnjeg odmora bio definiran samo za definitivne učiteljice i to ovisno o broju godina službe. Tako je najgore bilo onima od samo 5 godina koje su imale odmor od samo 10 dana, a najbolje onima od 25 godina službe kojima su zaslužile odmor od 40 dana. U svojoj argumentaciji, učiteljice se pozivaju na propis iz 1932. kojim je definiran jednak godišnji odmor od 30 dana svim učiteljima te na ustaljenu praksu, koju one nazivaju „od početka svijeta i školstva“ po kojoj učitelji osnovnih škola imaju pravo na dva mjeseca praznika. Njihov je prijedlog da se u vrijeme ljetnih mjeseci, lipnja, srpnja, kolovoza i rujna, kada djeca odlaze na ferije i nema ih toliko u skloništu, organizira po rasporedu jednomjesečni odmor učiteljicama skloništa kako bi mogle započeti novu školsku godinu u što boljem stanju. Da im je poveći godišnji odmor bio potreban pokazuju i uvjeti rada. Pa tako, one rade i tijekom uskršnjih i božićnih praznika što kod klasičnih škola nije bio slučaj te u svojim skloništima primaju 60 djece, a navode kako ih po statutu smije biti samo 40. Kako bi naglasile važnost odmora i dramatičnost stanja u skloništima, opominju vlasti da zbog manjka odmora imaju sve više oboljenja plućnih ili bolesti živaca, a time i više bolovanja što šteti radu i kvaliteti skloništa. Time su, očito, htjele utjecati na gradsku vlast i dobiti što prije odobrenje svojih zahtjeva.[183] Ako uzmemo u obzir definiciju kako je sindikat trajni savez

[180] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Spisi
[181] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Spisi
[182] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Spisi
[183] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Spisi

najamnih radnika kojima je cilj zastupati interese radnika tog zanimanja i poboljšavati radne uvjete, onda učiteljice gradskih skloništa doista, uz humanitarni rad, djeluju i kao sindikat učiteljicama svoje struke.[184] Sve ovo pokazuje kako je bilo korisnije biti članom udruge koja se mogla s nekolicinom spomenutih problema boriti zajedno i službeno te je moguć bolji rezultat od samostalne borbe svake učiteljice do koje često ne bi ni došlo pa time ni di poboljšanja situacije.

Učiteljice u skloništima kao ni učiteljice iz ranijeg razdoblja okupljene u Udruzi učiteljica nisu mogle funkcionirati samostalno već je postojala određena povezanost i pomoć između njih i drugih udruga. To vidimo po tome što je većina članica Udruženja učiteljica gradskih dječjih skloništa u Zagrebu ujedno bila i članica Društva gradskih namještenika u Zagrebu. Oni su bili određen vrsta osiguranja učiteljicama nudeći im razne pogodnosti, pogotovo, iz svoje Bolesničke blagajne. Naime, pokrivali su troškove liječenja i davali raznu pomoć učiteljicama koje si to ne bi mogle samo tako priuštiti. Zato su više puta apelirali na vodstvo Udruženja da nagovori svoje članice na učlanjenje i u njihovo Društvo. Iz obrazaca za učlanjenje koje je Društvo ostavljalo potencijalnim članicama vidimo da su se financijski brinuli i za obitelj, pogotovo, djecu činovnika tražeći da se navede točan broj djece i njihovi podaci te podaci o tome kome će se isplatiti iznos novčane pomoći nakon smrti člana Društva.[185] Uz to, ovo je društvo bilo i određena vrsta socijalne pomoći učiteljicama pa nam je zato sačuvan dopis kojim se traži Prehrambeni odjel Gradskog poglavarstva da slabo stojećim članovima Društva, a tu, svakako, možemo ubrojiti i neke učiteljice iz skloništa, pomogne u nabavi drva za ogrjev i to prodajom istih po povoljnijim cijenama. Da je pitanje pomoći oko drva za ogrjev bilo važno svjedoči nam i postojanje još jednog dopisa kojim pomoćne učiteljice skloništa mole gradsku vlast da im izjednači pomoć u opskrbi berivom sa ostalim učiteljicama u skloništima.[186] Sličan poziv Hrvatske učiteljske pripomoćne i posmrtne zadruge imamo sačuvan i poslan Udruzi učiteljica da se njihove članice učlane zadrugu za mjesečnu članarinu od jedne krune, a zauzvrat dobivaju sigurnu materijalnu pripomoć. Svaki član dobiva u pet godina novčanu potporu, a u slučaju smrti posmrtninu u iznosu od 200 do više kruna.[187] Ovo ide u prilog prijašnjim tezama o teškom životu učiteljica te da se on nije mijenjao tijekom desetljeća. Posebno je značajan dio oko novčane pomoći i mirovini budući da je mirovina učiteljica bila vrlo mala i nedostojna za

[184] Vitomir Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji,* sv.2. (Zagreb: Radnička komora za Hrvatsku i Slavoniju, 1930), 12.
[185] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Spisi
[186] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Spisi
[187] „Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije“, *Domaće ognjište* knjiga 5 sveska 7 (1905): 145.

kvalitetno starenje i odmor nakon radnog vijeka o čemu govore i same učiteljice iz Udruge objašnjavajući potrebu za Domom učiteljica. U mirovini su morale živjeti vrlo skromno, često od milostinje ljudi, a neke su i tražile „dodatak za skupoću" u mirovini poput učiteljice Marije Jambrišak.[188] Postojanje ovakvih društava za pomoć bilo je tipično za međuraće. Naime, u tadašnjoj Hrvatskoj nema osiguranja za zaposlene pa su takve inicijative, a pogotovo, mirovinska pomoć, bile u rukama privatnih ulagača i ovakvih društava.[189]

Kao što im kažu i sama pravila Udruženje učiteljica imalo je u cilju poboljšanje statusa i položaja svojih kolegica u struci, dok Udruga učiteljica, sukladno vremenu u kojem živi, nastoji svojim djelovanjem utjecati i poboljšati naobrazbu i položaj žena generalno što je njena specifičnost i odraz vremena. Naime, ženama do samog početku 20. st., kada nastaje ova udruga, nije dozvoljeno studirati na Zagrebačkom sveučilištu. Tek 1901. godine upisuju se prve redovne studentice. Bile su malobrojne pa ih se lako može nabrojiti. Da je takvo stanje trajalo desetak godina pokazuje i podatak da ih je od vremena kada su mogle početi polaziti predavanja pa do 1914. diplomirala samo dvadeset i jedna.[190] Upravo takvo stanje obrazovanosti žena ove učiteljice nastoje promijeniti. Već na Glavnoj skupštini, gdje su definirali glavne ciljeve svog rada, obvezuju se na poboljšanje obrazovanja žena. Kao prvu konkretnu akciju u tom smjeru krenule su u organiziranje narodnih knjižnica u kojima bi se sakupljala literatura za žene u gradovima i mjestima gdje su se knjižnice trebale nalaziti.[191] Također, dogovorile su s raznim umjetnicima da naprave knjigu namijenjenu ženskoj mladeži. U njoj su se trebali naći tekstovi brojnih književnika s tendencioznim porukama upravo toj mladeži te kratke biografije pisaca kako bi i na taj način mlade djevojke nešto naučile.[192]

Specifičnost Udruženja učiteljica gradskih dječjih skloništa bila su različita putovanja i izleti koje su kao udruga organizirale kao neku vrstu kvalitetnog slobodnog vremena. Organizirale su nekoliko izleta u periodu od 1936. do 1940. godine. Svima je zajedničko da je Udruženje plaćalo put svojim članicama, a hranu su morale same. Ovo možda možemo promatrati kao dobru motivaciju za učlanjenje u udrugu budući da su ta putovanja jeftinija preko udruge nego inače. Pa je tako 1936. godine organiziran izlet u Dugu Resu kao posjet skloništu. Malo više

[188] Župan, *Mentalni korzet*, 152.
[189] Puljiz, „Socijalna politika i socijalne djelatnosti u Hrvatskoj u razdoblju 1900. do 1960.", *Ljetopis Studijskog centra socijalnog* rada 13 (2006), 9.
[190] Ida Ograjšek Gorenjak, „Ženska strana zagrebačkog sveučilišta u međuraću", U *Desničini susreti 2018.*
[191] „Prva glavna skupština „Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije", *Domaće ognjište* knjiga 5 sveska 1 (1904): 19- 20.
[192] "Iz sjednice upravnog odbora Udruge", *Domaće ognjište* knjiga 5 sveska 5 (1905): 105.

podataka imamo o izletu u Ozalj iz 1939.[193] Vrlo slično je bio organiziran i izlet u Rimske toplice na blagdan Spasova u ljeto 1938. godine.[194] Gotovo uvijek se kretalo vlakom. Dva su puta putovale u Zagorje. Jedan od njih, iz 1940. godine, ostao je dobro dokumentiran. Na samom početku lipnja otišle su u Trakošćan, ovog puta autobusom, u ranim jutarnjim satima u 6 i 15. i ovo je putovanje platilo Udruženje, a ručak je članicama osiguran u Krapinskim Toplicama za 16 dinara. Ponovno, taj dio same financiraju.[195] Izmjenjivale su i iskustva sa svojih putovanja van zemlje. Tako, učiteljica Pittner drži referat članicama na sastanku o svom putovanju po Italiji pa na vrlo zabavan način svojim kolegicama dočarava Veneciju, Rim, Palermo, Sirakuzu, Pompeje.[196]

Ovakva putovanja i izleti predstavljaju tipično pomodarstvo iz vremena međuraća. Među imućnijim građanima počeo je trend, takozvanih, egzotičnih putovanja. Opravdanje za ovakve nove ideje bila je neka vrsta oporavka i bijega od strahota Prvog svjetskog rata i traženje onog lijepog u životu, odnosno, pokušaj većeg uživanja. Među poželjnim destinacijama bila je Sjeverna Afrika. Uz Sjevernu Afriku, putovalo se u Palestinu, Grčku i Arapski poluotok.[197] Ovakve skupe pothvate poduzimali su pripadnici gradske elite – liječnici, bankari, industrijalci poput obitelji Kugli, Deutsch-Maceljski i drugih te ih čak i snimali zahvaljujući čemu imamo ostatke istih.[198] Jedan od značajnijih putnika čija su putovanja ostala zabilježena bio je bračni par Antonini. Otto i njegova supruga Olga putovali su u Egipat, u Arabiju i na Mediteran i o tome izvještavali građanstvo u svom časopisu *Svijet*. Upravo je spomenuti časopis pridonio popularizaciji putovanja i fascinaciji Orijentom.[199] No, veliki interes izazvala su i putovanja Mediteranom zbog čega jača proizvodnja velikih luksuznih parobroda kakvi su se mogli naći i na prostoru Kraljevine Jugoslavije poput „Kraljice Marije“, a osnivaju se i društva za izgradnju istih kao što je Jugoslavenski Lloyd. Organizirali su se i izleti Jadranskom obalom od Opatije do Dubrovnika i Kotora, a gosti su uživali u apsolutnom luksuzu na brodovima kakav su mogli naći u hotelima poput moderno uređenih soba, restorana, plesnih dvorana, salona za pušenje i kartanje i slično.[200] Ipak, za one malo manje imućne građane, trend putovanja odrazio se na organiziranje raznih izleta kojima pripadaju i izleti učiteljica zaposlenima u skloništima.

[193] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Spisi /Zapisnik 3.6.1939.
[194] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Zapisnik, 15.6.1938.
[195] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Spisi
[196] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Zapisnik, 3.6.1934.
[197] Ivica Šute, „Filming of the Orient: the Deutsch-Maceljski family and their cruise over Eastern Mediterranean in 1930's“, *Review of Croatian History* 1 (2021.), 312.-313.
[198] Isto, 318.-319.
[199] Isto.
[200] Željka Kolveshi, ur., *Otto Antonini: Zagreb i „Svijet/“Svijet“ i Zagreb dvadesetih* (Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2018.), 118.

Izletništvo je doživjelo u ovom razdoblju veliki zamah u kontekstu hrvatskog turizma budući da je gradsko stanovništvo prihvaćalo „europsku modu“ i ideje bogatih slojeva pa se odlazilo u prirodu na odmor tijekom slobodnog vremena kao vrstu nove rekreacije. Tako Zagrepčani odlaze na Medvednicu, Sljeme ili u Samobor, a Riječani u Gorski kotar, Opatiju ili Crikvenicu. To je pridonijelo i turističkoj ponudi i gradnji prenoćišta ili restorana.[201]

Učlanjenjem u neku od udruga učiteljica, članice su dobile priliku za rad van svog primarnog zvanja i otvarale mjesto kulturnom radu i to sudjelovanjem u određenim društveno-kulturnim manifestacijama. Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije fokus je stavljala na šire društveno okruženje i velike umjetnike toga doba dok Udruženje učiteljica gradskih skloništa svoj kulturni rad povezuje s djecom s kojima rade na njihovu dobrobit. Nadalje, obje udruge svojim članicama pružaju određenu vrstu sindikalne zaštite što je dobar poticaj za učlanjenje budući specifičnih sindikata učiteljica nema osim ovih udruga. Učiteljice s početka 20. stoljeća mučili su specifični problemi poput premalenih plaća ili mirovina, zabrane udaje za neučitelja ili generalno te manjak mogućnosti obrazovanja za žene u cjelini pa je Udruga učiteljica rješavala takva pitanja pomoću svog časopisa *Domaće ognjište* ili naplatom raznih kulturnih sadržaja. S druge strane, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa bori se s pitanjima nedovoljnog godišnjeg odmora učiteljica u skloništima te nepravednih zapošljavanja i to direktnom komunikacijom s gradskim vlastima putem raznih dopisa i time predstavlja prvo sindikalno udruženje. Njihove članice, uz određenu sindikalnu zaštitu, dobile su i mogućnost tipičnih pomodarskih putovanja i upoznavanja novih krajeva kao kvalitetnog oblika provođenja slobodnog vremena. Ipak, sve su udruge pokazivale međusobnu solidarnost i zajednički rad na opću korist.

[201] Boris Vukonić, *Povijest hrvatskog turizma,* (Zagreb: Prometej, 2005.), 108.

8. „Zagrebačke Marije Montessori“ – humanitarni rad udruga učiteljica

Najbolje dokumentiran i najviše obrađivan aspekt rada ovih udruga jest upravo onaj humanitarni i karitativni. Njihov humanitarni rad možemo podijeliti u dvije skupine – izvaninstitucionalni i onaj unutar njihovih institucija. Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije imala je nekoliko karitativnih institucija koja su bile vezane uz djecu te aktivnosti van njih kako bi dodatno financijski pomogle njihov rad. Već po samom nazivu društva, možemo pretpostaviti kako su se učiteljice okupljene u Udruženju učiteljica gradskih dječjih skloništa primarno bavile radom upravo u tim skloništima.

U tradicionalnoj podjeli rodnih uloga, briga za siromašne, bolesne i nemoćne uvijek je pripadala ženama. Tu su ulogu mogle obavljati u privatnoj atmosferi doma ili u javnim ustanovama poput bolnica, ubožnica i sirotišta.[202] Većina ženskih društava osnovanih krajem 19. st. i početkom 20. imala je izrazito karitativnu komponentu. Većinom se radilo o odijevanju i pomoći siromašnoj djeci te prikupljanja pomoći za njih.[203] Također, žene možemo pronaći i u organizacijama za pomoć nezaštićenim i ugroženim djevojkama i ženama. Primjer toga može biti društvo Zaštitnice djevojaka iz Zagreba koje je, također, imalo svoj dom za sve žene kojima je potrebno i nastojale ukinuti prostituciju te upozoravale na trgovinama ženama i drugim opasnostima vezanim za mlade žene i djevojke.[204] Uz pripadnice višeg sloja, u djelatnosti humanitarnog rada od građanki se najprije počinju uključivati učiteljice. Profesija učiteljica pružala je poprilično stabilan posao neudanim ženama. Unutar Lige za zaštitu djece koja je pružala pomoć upravo siromašnoj djeci tijekom Prvog svjetskog rata možemo pronaći najviše učitelja i učiteljica kao njihovih povjerenika.[205] Možda baš zato možemo učiteljice iz promatranih udruga u ovom radu pronaći najviše u radu sa siromašnom i napuštenom djecom u skloništima i sirotištima budući da su tako i dalje bile unutar zadanog okvira, a opet imale svoj izvor prihod kao učiteljice, odnosno, zaposlene žene.

Da je karitativni aspekt njihova djelovanja bio najvažniji, pokazuje činjenica kako je Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije odlučila već 1908. g. osnovati zasebnu Sekciju „za našu djecu“ kojoj su glavna preokupacija bila sirota djeca kako su ih sami nazvali.[206] Već su u svom pravilniku definirale kojom i kakvom djecom će se baviti i o kojoj će se brinuti. Radilo

[202] Prlenda, „Žene i prvi“, 320.
[203] Lucija Benyovsky „Dobrotvorna gospojinska (ženska)“, 74.-92.
[204] Prlenda, „Žene i prvi“, 324.-326.
[205] Isto, 322.
[206] Cuvaj, *Građa*, 185.

se o siročadi bez roditelja i rođaka, vrlo siromašnoj djeci djeca koja su bolesna ili zlostavljana te nemaju adekvatnu skrb ili djeca koja svjedoče „moralnim propustima“ unutar obitelji u kojoj žive.[207] Također, obvezale su se da će prihvaćati djecu iz svih krajeva Hrvatske i Slavonije sukladno matičnoj udruzi u čije ime djeluju.[208] Važnost početka rada ove sekcije vidimo i u činjenici da u to vrijeme nema dovoljno gradskih i sufinanciranih institucija za zbrinjavanje djece pa ova sekcija postaje centralna za edukaciju i rad u tom smjeru na početku 20. stoljeća.[209]

Najveći zamah u humanitarnom radu učiteljice iz ove dvije udruge imale su upravo početkom 20. st i sve do početka Prvog svjetskog rata te tridesetih godina 20. st. To nije slučajno. Na samom početku 20. st. same dnevne novine su izvještavale o brojnim slučajevima napuštene i zanemarene djece po ulicama. Tako možemo pročitati kako su gosti u jednu krčmu doveli maleno dijete od nekoliko tjedana nađeno pred crkvom. Također, brojni su slučajevi prosjačenja djevojčica koje do dugo u noć prodaju cvijeće građanima u nadi da će dobiti barem nešto malo novaca.[210] Često su djeca ostavljena i kao žrtve društvenih konvencija pa se tako nađu primjeri gdje maloljetne majke traže pomoć i ostavljaju djecu nekome drugome jer su izbačene iz kuće zbog trudnoće, a s malenim djetetom ne mogu ni pronaći posao. Uz to, djeca su i sama znala bježati od kuće i skitati pa riskirati život na ulici.[211] I smrtnost djece poprilično je velika u prvim desetljećima 20. st. Oko 20 posto novorođenčadi umiralo je do prve godine života. To sve samo dokazuje kako su djeca bila najranjivija skupina.[212] Ono što je također specifično i objašnjava rad ovih učiteljica jest i to da su prosjačenja i mnoštvo zapuštene i nesretne djece veći problem u gradu. Češće se u gradovima nailazi na prizore siromašne, jedva odjevene, prljave i gladne djece.[213]

Niti 30-ih godina u Zagrebu nije bilo bolje. Većinu gradskog stanovništva čine radnici i radnice zaposleni u industrijskim pogonima i kućna posluga. Ništa od toga nije bilo previše plaćeno.[214] Tadašnji problem Zagreba bio je i priljev brojnog stanovništva u grad u nadi za poslom kojeg nije bilo.[215] Time je rasla nezaposlenost što je utjecalo i na djecu. Priljev stanovništva utjecao je i na urbanističku sliku grada koji se počeo nekontrolirano širiti, odnosno, nastaju pomalo

[207] Isto, 188.
[208] Isto, 189.
[209] Prlenda, „Prvi oblici“, 322.
[210] Batinić, *Kao Hlapi i Gita*, 24.
[211] Isto, 25.
[212] Isto, 30.
[213] Isto, 28.
[214] Ivo Goldstein, ur., *Povijest grada Zagreba*, sv. 2. (Zagreb: Novi liber, 2013), 52.
[215] Isto.

divlja predgrađa s lošim kućama, bez adekvatnih cesta ili odvoda i kanalizacije.[216] Zato ne čudi da baš u tim naseljima nastaju skloništa naših sklonišnih učiteljica. Upravo u perifernim dijelovima žive najsiromašnija djeca. Simbolična granica između bogatih i siromašnih građana bila je željeznička pruga pa tako iza nje nastaju siromašni radnički dijelovi poput Trnja, Kustošije, Črnomerca, Peščenice i Trešnjevke. Nadalje nailazimo i na Horvate i Vrbik.[217] Zanimljivo je vidjeti da u većini spomenutih mjesta učiteljice iz Udruženja učiteljica gradskih dječjih skloništa imaju svoja skloništa.

Briga za ovakvu djecu sve do kraja 19.st. i početka 20. bila je u nadležnosti Crkve. U drugoj polovici 19. st. počinju se osnivati sirotišta i čuvališta za djecu, ali od strane građanskih inicijativa i donacija, još uvijek ne kao gradske institucije. Veliku ulogu kao prve u toj zadaći imala su ženska (gospojinska) društva koja su u sebi čuvala karitativni rad i brigu za djecu. Tako je preteča skloništa i sirotišta o kakvima smo pričali u ovom poglavlju bilo Pjestovalište, odnosno, čuvalište koje su osnovale članice Zagrebačkog gospojinskog društva 1855. U njihovu čuvalištu i skloništu djeca su bila tijekom dana do 7. godine dok ne krenu u školu. Njihov je rad podržavao i pomogao financirati i biskup Juraj Haulik. U drugoj polovici 19. st. javlja se ideja o sirotištu kao trajnom boravku djece koja su napuštena i siromašna. Također, i ono je bilo plod privatne inicijative i to Eduarda baruna Jelačića Bužimskog na Josipovcu u Zagrebu. I crkva je zadržala svoju karitativnu djelatnost još u ovom razdoblju pa tako sestre milosrdnice, također, pomažu ovakvoj djeci i siromašnim učenicima.[218]

U novoj državi, Kraljevini Jugoslaviji, donesen je i Zakon o zaštiti djece i omladine 1922. godine čime država preuzima brigu o skrbi za siromašnu i napuštenu djecu pa to objašnjava nastanak puno većeg broja institucija socijalne skrbi u Zagrebu.[219]

Kao što je poznato iz pravila Udruge hrvatskih učiteljica, ona je imala zasebnu sekciju „za našu djecu“ s ciljem pomoći i odgoja djece koja su u teškom materijalnom i(li) društvenom položaju. U sklopu ove sekcije djelovalo je nekoliko ustanova – dječje skloništе, kolijevka za novorođenčad, dječji dom i azil za napuštenu djecu. Najviše sačuvanog materijala imamo o njihovu skloništu koje datira još u vrijeme prije Prvog svjetskog rata te u međuraće.[220] Ono je bilo prva i najstarija institucija koju su ove učiteljice osnovale. Svečano je otvoreno 24. ožujka 1909. godine u Zagrebu. Smjestile su ga na Josipovačkoj cesti broj 5, na pragu Radničkog dola,

[216] Isto, 30.
[217] Isto, 22.-23.
[218] Batinić, *Kao Hlapić i Gita*, 38.-40.
[219] Puljiz, „Socijalna politika“, 10.
[220] HŠM A 762 Udruga hrvatskih učiteljica

Pantovčaka i Ilice donje, odnosno, u središte radništva. Već u tome možemo vidjeti koja skupina djece je bila najčešća. Samo sklonište građeno je u secesijskom stilu, s malenim i lijepo uređenim vrtom ispred zgrade. Od ulice bilo je odvojeno željeznom ogradom. Predstojnica skloništa bila je učiteljica Jelka Konczol-Stožir.[221] Sklonište je bilo zamišljeno kao boravište za siromašnu djecu u dijelovima dana kada nisu u školi čiji su roditelji po cijele dane na poslu. Djeca su dobivala hranu i odgoj, a ponekad i odjeću i obuću kada je bila riječ o velikom siromaštvu kod djeteta i njegove obitelji.[222] Za razliku od nahodišta ili azila gdje su učiteljice skupljale djecu i počele o njima svojevoljno skrbiti, u skloništa su se primala djeca koju su roditelji sami dovodili. Sačuvana su pisma i rješenja između roditelja i učiteljica iz sekcije „za našu djecu" koja pokazuju nekoliko slučajeva i razloga zbog kojih djeca dolaze u skloništa. Tako je poznat slučaj jedne udovice sa šestero djece koja je bila prisiljena početi raditi kako bi ih prehranila, a uz njih sve oko sebe nije mogla pa je troje djece ostavila preko dana u skloništu.

Da je potražnja i potreba za ovakvim institucijama bila velika govori činjenica kako je iste godine stigla odredba da se ne popunjavaju više mjesta u ovim institucijama te da se broj djece mora smanjiti na brojke između 40 i 50 jer nema novaca za više njih. To nam daje naslutiti kako je broj djece koja su stvarno boravila u skloništu i azilu mnogo veći. Da je učiteljicama ove sekcije, ipak, najvažnija bila dobrobit djece, a ne materijalna korist pokazuje i podatak da su, unatoč pravilu i podacima o plaćanju boravka djece u skloništu kako bi se osigurala hrana i sl., mnogi roditelji bili oslobođeni plaćanja jer to nosu mogli financijski podnijeti, a djecu nisu imali gdje ostaviti.[223] U skloništu je vladalo zajedništvo što je vidljivo u svojevrsnoj zajedničkoj podijeli rada i velikoj samostalnosti koju su djeca prakticirala. Također, skloništa su nastojala nadomjestiti kućni odgoj posebno ukazujući na higijenu poput pranja ruku, održavanja urednosti odjeće i sl. Iz izvora koja govore o skloništu možemo zaključiti kako su djeca tamo boravila do polaska u školu kada su učiteljice skloništa imale mali predah, a već u četiri sata, kada se djeca vraćaju iz škole, dolaze ponovno u sklonište i rade zadaću, dobivaju hranu i sl.[224] Djeca su prijepodne i poslijepodne dobivala komad kruha, a u podne kompletan obrok. Za neke jedini u danu. Sklonište je bilo otvoreno za djecu tijekom cijelog tjedna i školskih praznika, osim nedjeljom i blagdanima, u vremenu od osam ujutro do šest poslijepodne. Djeca su u skloništu učila gradivo iz škole, ali i praktično znanje. Tako su dječaci radili u vrtu i izrađivali predmete od drva, a djevojčice su vježbale ručni rad i kućanske poslove.[225] Sklonište i azil

[221] Cuvaj, *Građa*, 213.-215.
[222] Isto, 221.
[223] HŠM A 762 Udruga hrvatskih učiteljica
[224] Cuvaj, *Građa,* 213.-215.
[225] Batinić, *Kao Hlapi i Gita*, 65.

dijelili su smoćnicu i podrum sa zalihama hrane koje su bile vrlo važne za opstanak institucija i štićenika u njima. To vidimo i po pravilu kako se sve što se uzelo iz zaliha moralo evidentirati kako bi se znala potrošnja obiju institucija i imalo u vidu što nedostaje.

Problem s kojim su se susretale učiteljice skloništa bio je manjak kadra. Naime, tijekom ljetnih mjeseci kada su djeca bila na praznicima, odnosno, nisu mogli kratiti dio dana u školi, djeca su boravila u skloništu Udruge učiteljica i po cijele dane za što je sekciji trebalo još učiteljica koje bi se brinule o njima. Sklonište je djelovalo i u vrijeme rata te ga je on pogodio na dva načina. Najprije, moralo je biti spremno na prihvaćanje djece vojnika tog prostora i evidentirati svu djecu nevojnika koja su primljena ako će se netko žaliti da njegovo dijete nije primljeno jer nema mjesta. Nadalje, najteža odluka bila je 1915. godine kada se u jeku rata sklonište zatvara zbog neimanja novaca za održavanje i odgađa ovakav smještaj za djecu do „boljih vremena". Ipak, vrlo skoro, već 1917. godine, sklonište ponovno djeluje i prema kraju rata počinje upozoravati na probleme djece poput prosjačenja na ulicama, ostavljanja bez nadzora, manjka kućnog odgoja. Također, bile su svjesne teškog položaja žena poslije rata, brojnih udovica, koje su bile prisiljene raditi i pokušati očuvati obitelji i djecu nakon rata.[226]

Iste godine kad i sklonište, sekcija je otvorila i kolijevku za dojenčad. Ovom gestom učiteljice su se svrstale u red zaštitnica majki-radnica objašnjavajući otvaranje ovakve institucije kao „pomoć zaposlenim majkama koje su često jedine hraniteljice djece i obitelji", a ponekad im je potrebna pomoć koju im nude upravo ove učiteljice čuvanjem njihove dojenčadi kada su one cijeli dan na poslu.[227] Kolijevku za djecu vodila je učiteljica iz Udruge Vera Tkalec koja se usavršavala za to u Beču promatrajući rad njihovih skloništa.[228]

Kao kruna humanitarnog djelovanja i institucija ove sekcije Udruge učiteljica možemo smatrati dječji dom izgrađen 1912. godine. Naime, uz sve dosadašnje institucije i pomoć djeci, učiteljice su smatrale kako moraju pomoći i napuštenoj djeci koja nemaju kamo otići tijekom noći osim ulice. Uzore u ovakvim institucijama vidjele su u inozemnim primjerima, pogotovo, donacijama dobrostojećih građana pa ponovno apeliraju da zagrebački građani slijede inozemne primjere u svrhu izgradnje njihova azila, odnosno, doma.[229] Dječji dom sekcije „za našu djecu" nalazio se na tada novoosnovanoj cesti između Radničkog dola i Pantovčaka gdje je danas Kukuljevićeva 11, odnosno, Psihijatrijska bolnica za djecu i mladež. Dječji dom spajao

[226] HŠM A 762 Udruga hrvatskih učiteljica
[227] Cuvaj, *Građa,* 232.
[228] Batinić, *Kao Hlapić i Gita*, 66.
[229] Cuvaj, *Građa,* 223.-227.

je kolijevku, skloniste i novoosnovani azil za napuštenu djecu – sirotište. Sama je zgrada glasila kao najljepši dom u Austro-Ugarskoj Monarhiji, a rađena je po uputama same Milke Pogačić. U prizemlju je bilo skloniste sa 70 školske djece u kojem je od početka rada do tad bilo ukupno preko 350 djece. Nadalje, na prvom je katu bila kolijevka s najvišim higijenskim standardima s 12 dojenčadi, a ukupno do 1909. bilo ih je 100. U novom azilu za ostavljenu i zanemarenu djecu i siročad bilo je 36 djece.[230] Samo zemljište dječjeg doma Udruge učiteljica bilo je veliko i obuhvaćalo površinu od 1400 m kvadratnih. U samu su zgradu nastojale smjestiti sve svoje dosadašnje institucije pa su predvidjele mjesta za sveukupno 210 djece, od dojenčadi i „puzavaca" do djece iz čuvališta i onih starijih do 14 godina. Sama je zgrada imala lijepo uređen vrt te razne terase koje su djeci trebali služiti i ljeti i zimi. Također, uređen je dio za učiteljicu koja će tmo boraviti pa je vidljivo kako je barem jedna učiteljica pazila na djecu cijelo vrijeme i gotovo živjela s njima.[231]

Kao ni u skloništu, ni boravak djece u dječjem domu nije bio besplatan već se očekivalo da se plaća mjesečno 30 kruna te da dijete sa sobom donosi nekoliko gaća, čarapa, džempera, ručnik, kaputa, košulja i sl.[232] Ovo možemo tumačiti kao nedostatak sredstava za svako dijete usprkos raznim manifestacijama koje rade u svrhu financiranja svojih institucija te brzoj izmjeni djece u domu, azilu i sl. Istovremeno s dječjim domom, počinje egzistirati i azil za napuštenu djecu, odnosno, sirotište. Jedno vrijeme, dječji dom se i zvao azil. Za razliku od skloništa gdje su djeca dolazila preko dana i u dogovoru sa zaposlenim roditeljima, u azilu su se učiteljice brinule o djeci koja nisu imala roditelje ili nekoga tko bi o njima skrbio. Vrlo često su bila na ulici, ostavljena od bolesnih roditelja ili su im roditelji bili alkoholičari, nasilnici i sl. Ostao je sačuvan slučaj u kojem su djeca skitala po selu jer im je majka umrla, a otac otišao na rad u Ameriku pa ih je učiteljica dovela u dom i azil. Bili su različiti i po dobi pa tako se moglo primiti dijete od 14 dana starosti pa do 14 godina.[233] Azil je vodila učiteljica Jelka Samardžija. Od osoblja se očekivala maksimalna predanost djeci i zabranjivani su im privatni posjeti, čitanje i sve ostalo što ih je udaljavalo od brige za djecu. Nisu smjeli fizički kažnjavati djecu već im osigurati pedagoške večeri. Najvažnije i najbolje sačuvano, morali su voditi detaljnu evidenciju o djeci iz azila i upoznati okolinu iz koje dijete dolazi u azil.[234] Učiteljice iz sekcije „za našu djecu" nisu samo pružale krov nad glavom i topli obrok svojim štićenicima već i obrazovanje. Tako

[230] Batinić, *Kao Hlapić i Gita*, 67.
[231] Cuvaj, *Građa,* 231.
[232] Vanja Branica, „Institucionalna skrb za siromašnu i nezbrinutu djecu u gradu Zagrebu od 1900. do 1940.", doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2009., 237.
[233] Branica, „Institucionalna skrb", 236.-237.
[234] Batinić, *Kao Hlapić i Gita,* 68.

imamo podatke kako su učiteljice imale dogovore sa nekoliko zagrebačkih škola, poput škole na Borongaju, Pantovčaku, Donjogradskoj i Gornjogradskoj školi te Samostanskoj školi, koje su u dvije grupe pružale obrazovanje djeci iz skloništa, a učiteljice brižno evidentirale njihov uspjeh.[235]

Prvi oblik izvaninstitucionalnog djelovanja „sekcije za našu djecu" bio je takozvani dječji dan. Naime, kako bi mogle financirati svoje ustanove i sve što im je bilo potrebno u djelovanju s djecom, učiteljice iz sekcije „za našu djecu" organizirale su svake prve subote u lipnju dječji dan. Zapravo se radilo o danu za donacije građana i poduzeća Udruzi učiteljica. U tu svrhu su zamolile sve trgovce i obrtnike da izdvoje 1 posto prihoda od tog dana sekciji Udruge. Također, poziv je išao i na adresu vlade i novčanih zavoda s jednakim upitom. Prikupljanje sredstava uključivalo je i građane pa su tako učiteljice iz sekcije bile raspoređene po javnim mjestima i ulicama sa škrinjicom za sakupljanje, a drugi je dio išao po kućama s istim ciljem. Sakupljalo se i van Zagreba, a za to su bila zadužena isključivo ženska društva.[236] Ovakva vrsta sakupljanja pomoći bila je vrlo dobro prihvaćena među građanima te su učiteljice od gotovo svakog prolaznika dobile donaciju. Među donatorima bilo je svih slojeva i zanimanja; od učitelja, profesora preko činovnika do radnika. Svi su bili jednako osjetljivi na patnju djece te podržavali rad ovih iznimnih žena.[237] Učiteljicama sekcije u njihovu radu tijekom dječjeg dana podržavale su i pomagale prinosima i programom razne institucije. Odigravane su nogometne utakmice, djecu su nastupala s dječjom glazbom u jutarnjim satima, djevojke u školama imale su gimnastičke vježbe i sl. kazališta su održavala dječje predstave taj dan kako bi dali svoj doprinos, a Zrinjevac je postao maleni sajam s raznim proizvodima za prodaju te za tombolu.[238]

Uz sve navedene aktivnosti, potrebno je spomenuti još jednu instituciju i svojevrsnu tradiciju u brizi za djecu koju su imale učiteljice iz sekcije „za našu djecu" Udruge učiteljica. Riječ je o ferijalnim kolonijama, odnosno, slanju djece na ljetovanje i odmor u udaljena mjesta na svježem i zdravom zraku. Učiteljice su ih opisivale kao mjesta za jačanje slabe i bolježljive djece u vrijeme školskih praznika. Mjesta su mogla biti ili na moru ili u gorama i sličnoj prirodi. I ova je ideja imala korijene u inozemnim, točnije, njemačkim utjecajima. Iako je cilj bio odmor i oporavak, djeca nisu smjela dolaziti bolesna već samo slabijeg organizma. Dokazuje to stroga procedura koja u kojoj je liječnik moro pregledati djecu koja su bila slana u kolonije, a u slučaju zaraze vraćali su se svi kućama što se i dogodilo jedne godine. Djecu su smještale u obitelji

[235] HŠM A 762 Udruga hrvatskih učiteljica
[236] Cuvaj, *Građa*
[237] Isto, 193.
[238] Isto, 194.-195.

koje su im se javile u mjestima gdje su poslana ili u njihovom domu. U te svrhe sekcija je kupila i posjed pod Kalnikom kod Križevaca, odnosno, dvorac Crveni grad, i nazvala ga Milkovac po svojoj predsjednici Milki Pogačić. On je postao prvi ferijalni dom. Od još nekih lokacija možemo spomenuti Bakar, Orahovicu i Kraljevicu gdje su dobile od vlasti na korištenje još jedan dvorac, ovaj put frankopanski.[239] Ove su kolonije spajale djecu svih krajeva i religija te ujedno služila kao mogućnost odlaska na more siromašnoj djeci koja u svojim obiteljima nisu mogla o tome ni sanjati. Prva ferijalna kolonija organizirana je u Novi Vinodolski u kapacitetu od 60 djece iz svih hrvatskih krajeva.[240] Uz to, djelovanje su širile van Zagreba na druge krajeve pa su tako organizirale prehranu školskoj djeci i djeci previše udaljenoj od škole u Karlovcu, Klanjcu i Kloštar Ivaniću.[241]

Da su građani podržavali rad i napor učiteljica iz sekcije „za našu djecu" govore mnoge donacije koje su pomogle učiteljicama financirati njihov rad. Tako su oporučno dobivale posjede poput kuče u Dalmatinskoj ulici od Terezije plemenite Čegel ili Katarine Beterski koja im je ostavila polovinu svog imetka. Dobivale su i svote novaca kako donacije pa imamo 3000 kruna od Amalije Britvec ili razne pakete s hranom, namirnicama i zajmove od Leeja Weissa.[242] O financijskoj moći udruge u kontekstu humanitarnog rada govore i razni posjedi koje su imale u najmu ili kupile kako bi tamo smjestile svoje institucije. Spomenimo zemljište i posjed u Radničkom dolu gdje su smjestile svoj dječji dom. Nadalje, od Rauchovih su dvadesetih kupile posjed u Pušći gdje je bilo sirotište za djevojčice i djevojke ili posjed na Sušaku kao dječji dom na moru te već ranije spomenuti Milkovac. No, kada je Udruzi i sekciji postalo neodrživo nastaviti raditi na svim ovim institucijama, upravo su ovi posjedi bili prvi na listama prodaje dvadesetih i tridesetih godina kada sekcija bilježi smanjenje i kraj svog djelovanja u ovom smjeru.[243]

Planove i daljnji rad učiteljicama iz ove sekcije i udruge poremetio je Prvi svjetski rat, a kasnije i nova vlast na teritoriju Hrvatske. Tijekom rata učiteljice su nastojale povećati članstvo jer je djece u potrebi bilo sve više, a učiteljica u udruzi i voljnih za rad vrlo malo. Nadalje, glavna im je preokupacija bila očuvanje postojećih institucija. Znamo da su nakon rata planirale izgraditi dječju bolnicu i za to prikupljale sredstva što bi bio sljedeći veliki korak u boljitku skrbi za djecu tog vremena, ali, nažalost, nisu uspjele.[244] Tijekom rata ferijalne su kolonije bile upitne

[239] Isto, 206.-212.
[240] Batinić, *Kao Hlapić i Gita,* 64.
[241] Isto.
[242] Branica, „Institucionalna skrb", 231.
[243] HŠM A 762 Udruga hrvatskih učiteljica
[244] Batinić, *Kao Hlapić i Gita,* 70.

jer su prioritet imali vojnici i ranjenici, a najveća je poteškoća bio novac.[245] Naime, tijekom rata uslijedila je nestašica hrane i energenata što je otežavalo rad u institucijama sekcije i smanjivalo kvalitetu života djece u domu i skloništu. Tome nam svjedoči i zapis o tome kako su djeca u kolijevci u ratno vrijeme dobila mlijeko koje se ukiselilo zbog čega su slabije rasla i napredovala. Nadalje, veća su pak jela kukuruzni kruh što je značilo da se bijeli ne može nabaviti, a mliječna jela pripremala su se tek svaki drugi ili treći dan jer mlijeka nije bilo dovoljno za sve svaki dan. Problem je stvaralo i grijan je , a bilo je i pokušaj da im grad uskrati plin što je za djecu u skloništu i domu bilo vrlo opasno.[246] S novom je vlasti već 1919. došlo do nesuglasica te se „izgubilo srce" kako su to opisivale učiteljice iz udruge. Iz tog razdoblja možemo vidjeti pad rada udruge i sekcije i polako stišavanje njihovih akcija koje će se kratko probuditi kasnije te će ih zamijeniti nove.[247]

Ipak, učiteljice iz Udruge hrvatskih učiteljica u dvadesetim i tridesetim godinama nisu zaboravile na svoj humanitarni duh te imamo sačuvane zapise o daljnjem djelovanju na institucijama za zbrinjavanje djece. Imamo spomene o Dječjem nahodištu u koje su djeca bila predavana od 1923. godine i to uz pristanak roditelja ili skrbnika. Često su učiteljice u nahodištu skrbile i za nezakonitu i ostavljenu djecu za koje nisu ni znale tko su im roditelji. I sam naziv „nahod" sugerira na ostavljeno i samo pronađeno dijete koje su učiteljice iz Udruge spasile i odvele u svoju instituciju. Dio djece iz nahodišta učiteljice su predale na udomljavanje.[248] Također, iz tridesetih godina nam je ostao sačuvan imenik Dječjeg sabirališta kao nastavka ranije spomenutog azila za djecu, odnosno, sirotišta. Brižno su bilježile imena djece, podatke o roditeljima ako ih je bilo, mjesta odakle dolaze, uspjeh i ponašanje u školi te vjeroispovijest. Vrlo često su pokazivale suosjećanje s tom djecom budući d ih je mnoštvo dovedeno s ulice zbog skitnje ili prosjačenja. Također, mnoga su bila i nezakonita. Pokušale su ih odmaknuti od poroka djece tog doba poput opijanja, pušenja, krađe, psovanja, bluda. Kao i u svim ostalim njihovim institucijama, i ovdje možemo naći podatke o djeci iz različitih krajeva. Bilo ih je iz Zagreba, ali i njegove okolice. U sabiralištu je naglašen i rodni element pa tako nailazimo na zasebno sabiralište za žensku djecu. Ovdje su jednako detaljne evidencije. I djevojčice dolaze zbog skitnje, učiteljice ih uzimaju u sirotište iz straha od maloljetne prostitucije i sl. One su vrlo

[245] Branica, „Institucionalna skrb", 233.
[246] Isto, 238.
[247] Isto, 73.
[248] HŠM A 762 Udruga hrvatskih učiteljica

često nezakonita djeca, a isto tako često i bježe iz sirotišta pa ih učiteljice traže i vraćaju ili se pak vrlo mlade udaju, a tada učiteljice više nisu ništa mogle.[249]

Ipak, rad učiteljica iz sekcije „za našu djecu“ Udruge hrvatskih učiteljica na neki su način nastavile tridesetih godina, a i ranije, učiteljice okupljene u Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa. Kao što kaže naziv, one su radile isključivo unutar skloništa. Razlika između njih i ranijih kolegica jest što su učiteljice iz sekcije „za našu djecu“ samoinicijativno otvarale svoje sklonište, azil i dječji dom te ih financirale donacijama, dječjim danom i uz pomoć gradske i državne vlasti. S druge strane, učiteljice iz skloništa djelovale u novoj državi, Kraljevini Jugoslaviji, a tada dolazi i do promjena u socijalnoj skrbi za djecu grada. Tako se od kraja Prvog svjetskog rata počinju otvarati gradska skloništa za djecu čiji roditelji rade preko dana te ih sama gradska vlast financira. U takvim uvjetima rade učiteljice u skloništima.[250] Prvo gradsko sklonište otvoreno je 1918. godine na Svetom Duhu, a onda su uslijedila tijekom godina i ostala poput onog u Novoj Vesi, na Kaptolu, Krajiškoj ulici. Dvadesetih se otvaraju skloništa na Borongaju, Horvatima i Trešnjevci, a tridesetih u Supilovoj i Harambašićevoj ulici, na Jordanovcu i Novoj cesti.[251] Sva ova imena možemo naći u spisima Udruženja učiteljica gradskih dječjih skloništa u Zagrebu, a ova gradacija u broju skloništa može samo pokazati težak život djece i njihovih roditelja u različitim desetljećima međuraća.

Iako su bile osjetljive na potrebe i težak položaj djece zagrebačke periferije, učiteljice iz skloništa, ipak su imale kriterije po kojima su djeca primana u skloništa. Iz njih vidimo kako su skloništa bila namijenjena osnovnoškolskoj djeci i onoj malo mlađoj od 4 godine nadalje. Važno je bilo da se u skloništa nisu primala djeca mlađa od 4 godine života i to s objašnjenje kako su pedagoški i didaktički drugačija i zahtjevnija od onih malo starijih koji su u skloništu. Odnosno, učiteljice su uviđale kako im za tu dob treba dodatno znanje koje nisu smatrale da posjeduju. Također, uz dob važno je bilo i obiteljsko, odnosno, socijalno stanje djeteta koje je moglo postati polaznikom skloništa. Tako, prednost za skloništa imala su djeca bez roditelja koja su živjela sa skrbnicima ili rođacima, djeca koja su imala roditelje, ali su bili zaposleni tijekom cijelog dana pa bi dijete moralo biti samo kod kuće te djeca kod kojih je postojao zdravstveni rizik u obitelji, odnosno, majka je bila zaražena nekom bolešću i lako bi to prenijela na dijete. Kako bi utvrdile ove uvjete, učiteljice iz skloništa su uvele izvide.[252] Radno vrijeme obuhvaćalo je svaki dan od 7 ujutro do 18 sati poslijepodne. Broj se djece u skloništima smo

[249] HŠM A 762 Udruga hrvatskih učiteljica
[250] Branica, „Institucionalna skrb“, 157.
[251] Isto.
[252] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Spisi

povećavao. Kao i kod ranijih kolegica, boravak u skloništu se ponekad plaćao ako su roditelji radili. Ipak, najsiromašnijima je bio osiguran besplatan obrok i boravak u skloništu.[253] Posebna je bila važna hrana u skloništu te su učiteljice najviše brinule o tome. O tome nam svjedoči i zamolba poslana gradskom poglavarstvu da odobri veći obrok za djecu u skloništu i to ovisno o godišnjem dobu. Tako bi ljeti dobivali voće ili maslac, a zimi mlijeko.[254] Također, na prijedlog jedne od učiteljica uvodi se kontrola hrane za djecu u skloništima vodeći evidenciju o mirisu, okusu i kvaliteti te popularnosti hrane kod djece.[255]

Ono što u većini dokumenata obilježava humanitarni aspekt rada Udruženja učiteljica u skloništima jesu izvidi. Naime, učiteljice zagrebačkih dječjih skloništa imale su zadatak, uz sam rad u skloništima s djecom, vršiti i, takozvane, izvide dva puta godišnje u rujnu. Ovu praksu pokrenule su same učiteljice. Izvidi su se odnosili na pregledavanje domova u kojim žive djeca koja ulaze u sklništa ili su već tamo. Izvidi su bili sastavni dio primanja djece u sklonište. Na taj način učiteljice su dobile uvid u životne uvjete svojih štićenika i znale kako se postaviti prema njima. Kasnije su uz to uvele i roditeljske sastanke u iste svrhe. Zahvaljujući izvidima, saznajemo da se djeci iz skloništa dijelila i zimska pomoć u odjeći i obući sukladno materijalnom stanju kakvo su učiteljice uočile u izvidima domova svojih štićenika. Sve do 1937. godine učiteljice o ovim izvidima govore pozitivno te ih, dapače, smatraju vrlo korisnima za rad u skloništu, a samo Udruženje ih je iniciralo. Od godine 1937. počinju problemi s izvidima na koje će se konstantno žaliti. Tada se od učiteljica počelo očekivati i vršenje dodatnih izvida povezanih sa zimskom pomoći za djecu koja nisu polaznici njihovih skloništa. Naime, morale su provjeriti materijalno stanje i uvjete života djece koja su predložena za spomenutu pomoć, ali nisu imala nikakve veze sa skloništem. Ovo bismo mogli shvatiti na način da su gradske vlasti iskoristile već uhodanu djelatnost izvida učiteljica iz skloništa pa su je samo proširile kako im je odgovaralo. Iz brojnih molbi gradskom poglavarstvu koji se tiču izvida s ciljem da se oni smanje ili ukinu, saznajemo kako su učiteljice nailazile na mnoge neugodnosti prilikom spomenutih izvida. Vrlo često bile su žrtve agresivnih ispada roditelja, a svemu tome nisu pomogli ni uvjeti u samim stanovima. Učiteljice su podosta riskirale obavljajući ovu dužnost ako uzmemo u obzir da su u izvide morale ići u kasnim, večernjim satima i to ulicama diljem zagrebačke periferije u stanove koji su se nalazili u mračnim podrumima ili potkrovljima. Kako god, svjetla ili zraka nije bilo. Ovo možemo shvatiti teškim materijalnim stanjem djece iz skloništa i njihovih roditelja koji su i mogli biti kod kuće samo u

[253] Branica, „Institucionalna skrb“, 157.
[254] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Zapisnik 24.2.1940.
[255] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Zapisnik, 20.1.1940.

večernjim satima nakon teškog rada preko dana. Drugi argument kojim su se učiteljice služile kako bi smanjile izvide bila je ugroza zdravlja. Naime, u ophođenju perifernih stanova vidjele su opasnost od mnogih zaraza za svoje kolegice insinuirajući ako sama djeca i njihovi roditelji boluju od raznih bolesti te to dokazivale stvarnim čestim oboljenjima učiteljica. Naposljetku, najveći problem izvida, učiteljice su vidjele u nedostatku slobodnog vremena. Nabrajajući što sve moraju napraviti kako bi se pripremile za rad s djecom u skloništu poput pripreme materijala i gradiva, uključujući i dodatna predavanja i tečajeve kao vrste samousavršavanja o čemu je već bilo riječi, izvidi su im oduzimali i ono malo slobodnog vremena što im je ostalo uzimajući u obzir kako one nemaju klasične praznike i blagdane kada ne rade. Da su im izvidi bili najveći problem možemo vidjeti u činjenici kako se ovakve molbe za smanjenje izvida ili ukidanje istih za neku djecu ponavljaju iz godine u godinu. U jednoj su od njih i tražile da im se barem plati terenski rad u vidu spomenutih izvida ako se oni već ne mogu ukinuti.[256] Tijekom ovih višegodišnjih molbi vlast je bila nepopustljiva, a objašnjenje i razlog je vidljiv iz zapisa jedne zajedničke sjednice učiteljica Udruženja i gradske vlasti, odnosno, senatora. Naime, tamo objašnjavaju kako se učiteljice ne smiju žaliti na ovu praksu jer su prije svega socijalne radnice u njihovim očima, a tek onda učiteljice.[257] Ishodište ovakvog stava gradske vlasti mogli bismo pronaći u konstantnom problemu kada je u pitanju dobrotvorni rad udruga, a to je nedostatak stalno zaposlenog osoblja zbog čega se gradske vlasti počinju oslanjati na kvalificiranu radnu snagu koja već postoji. Učiteljice su to bile u čestim slučajevima.[258] Problem s izvidima bio je i taj što učiteljice za njega nisu bile plaćene. Dobivale su radne uniforme, o čemu je bilo riječi u ranijem poglavlju, li ne i plaću za prekovremeni rad.[259] Potencijalni dodatni izvor nezadovoljstva učiteljica ovom praksom i dokaz da je gradska vlast iskorištavala humanitaran rad učiteljica iz skloništa jest postojanje sestra pomoćnica koje su bile školovane upravo za vršenje izvida i to kod djece iz obitelji zaraženih tuberkulozom te njegovanje istih. Učiteljice su prolaze pedagošku i psihološku edukaciju, a ne zdravstvenu. Također, rad sestara pomoćnica sastojao se upravo od izvida kao primarne djelatnosti za koji su bile plaćene i koji su shvaćale kao dio svog profesionalnog identiteta.[260]

I ove su učiteljice pokazivale svoj humanitarni rad van samog skloništa. Iz arhivskih dokumenata iz Fonda Udruženja učiteljica gradskih dječjih skloništa saznajemo i da je grad

[256] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Spisi
[257] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Zapisnik, 13.11.1937.
[258] Prlenda, „Prvi oblici“, 328.
[259] Isto, 329.-330.
[260] Isto, 328.-330.

Zagreb planirao izgradnju dječjeg doma na moru i u tu svrhu otvorio Fond za izgradnju dječjeg oporavilišta na moru. Učiteljice iz gradskih dječjih skloništa uključile su se i u ovu akciju i to prodajom dječjih ručnih radova koje su same s njima radile u sklopu Kulturnog tjedna u Zagrebu. Odvojile su čak 2000 dinara iz svoje blagajne što je značajno budući da im blagajna nije bilo previše bogata. Kasnije su izdvojile još 4000 dinara.[261] Sve ovo ukazuje na veliku osjetljivost učiteljica iz skloništa na probleme i potrebe siromašne i bolesne djece grada Zagreba. Njihovu humanost i snalažljivost dokazuje i molba izvjesnom gospodinu Baumannu vezanom za tkanine kojom traže da im daruje ostatke vrpca, tkanine i svile, potpuno malene i bezvrijedne, kako bi one zaposlile djecu njima i tako ih iskoristile.[262] U te svrhe organizirale su i djecu iz skloništa da zajedno rade razne predmete koje će izložiti na izložbi u Zagrebačkom zboru i time opet pomoći Fond.[263]

Napuštena, gladna i siromašna djeca fenomen su svih vremena, a jedina je razlika u institucionalnoj i izvaninstitucionalnoj borbi s tim. Početkom 20. stoljeća velik dio brige za takvu djecu preuzimaju učiteljice. Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije sve do konca svog postojanja imala je zasebnu sekciju „za našu djecu“ s ciljem pomoći najmanji, a opet najugroženijima. U tu svrhu otvarale su svoje institucije poput dječje kolijevke, skloništa, azila za napuštenu djecu, a na vrhuncu svog djelovanja i dječji dom sa svim institucijama na jednom mjestu. Da im je rad bio društveno priznat, pokazuje i široka podrška građana koji su im darovali brojne iznose i tako im osiguravali sredstva. Pomoću, takozvanog, dječjeg dana učiteljice su financirale svoje institucije i nastojale djeci pružiti svu njegu, sve ono osnovno uključujući i obrazovanje te ih čuvati od napasti ulice. Kao dio programa bile su i ferijalne kolonije kao prevencija teških oboljenja i odmor školske djece na posjedima udaljenima od grada. Novom vlašću i državom, tridesetih godina, sam grad počinje otvarati dječja skloništa u kojima, ponovno, rade učiteljice, članice Udruženja učiteljica gradskih dječjih skloništa. I ove su učiteljice djeci nastojale pružati svu njegu koja im je bila potrebna, dodatne se usavršavale u tom smjeru, a svoje predanje pokazivale su i vršenjem izvida po kućama štićenika skloništa kako bi im mogle pomoći. Upravo ih izvidi kvalificiraju kao prve socijalne radnice na prostoru grada Zagreba, uz sestre pomoćnice, koje su taj posao radile u slobodno vrijeme i potpuno besplatno.

[261] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Spisi
[262] Isto.
[263] DAZ, Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Zapisnik 1.6.1937.

9. Zaključak

U vrijeme prve polovice 20. stoljeća u Zagrebu egzistira nekoliko različitih udruga učiteljica. Tako imamo Klub učiteljica koji djeluje pod pokroviteljstvom Hrvatskog pedagoško – književnog zbora iz 1900. Nadalje, iz njega se razvija Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije kao samostalna organizacija u sklopu koje djeluje posebno aktivna i prepoznatljiva sekcija „za našu djecu“. Potom nastaju Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa, Udruženje učiteljica domaćinskih škola za Savsku banovinu, Društvo hrvatskih katoličkih učiteljica, Marijina kongregacija učiteljica te Zajednica hrvatskih učiteljica i Matica hrvatskih učiteljica. Razlozi postojanja ovih udruga sežu u drugu polovicu 19. stoljeća, a djelatnosti su im u odnosu na ciljeve bile u jednoj mjeri slične, u jednoj različite.

Vrijeme povećanja broja učiteljica odnosi se na drugu polovicu 19. stoljeća. Povećanjem broja visokoobrazovanih žena na tržištu rada i društvu dovelo je do specifičnih problema. Jedan od njih bile su imale plaće i mirovine učiteljica što je smanjivalo kvalitetu života istih. Nadalje, nametnuti celibat zadirao je duboko u intimni i privatni život ovih žena. Stoga ne čudi potreba za različitim udruženjima učiteljica. Vrijeme Prvog svjetskog rata donijelo je promjene u slobodama i razinama odgovornosti žena pa se one sada obrazuju u većem postotku, rade i lakše udružuju.

Budući da po zakonicima iz druge polovice 19. stoljeća te onima iz Kraljevine Jugoslavije postoji propisano kako sva društva koja djeluju u državi moraju imati svoja pravila te ona moraju biti potvrđena kako bi društvo legalno egzistiralo i djelovalo, udruge učiteljica slijedile su te propise pa za sve imamo sačuvana pravila, a za nekolicinu i arhivske fondove. Usporednom analizom pravila sljedećih udruga učiteljica: Zajednice hrvatskih učiteljica, Matice hrvatskih učiteljica, Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije, sekcije „za našu djecu“ prethodne udruge, Udruženja učiteljica gradskih dječjih skloništa, Društva hrvatskih katoličkih učiteljica i Udruženja učiteljica domaćinskih škola, došli smo do nekoliko zaključaka.

Sve su udruge osnovane kako bi pomagale svojim članicama u struci, odnosno, učiteljicama. Starije udruge poput Zajednice hrvatskih učiteljica, Matice hrvatskih učiteljica, Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije i sekcije „za našu djecu“ naglašavaju i opće društveni element generalne pomoći ženama u obrazovanju. Također, ove udruge pokazuju i međusobni utjecaj i veliku fluidnost među članicama i ustaljenu formu pravila budući da ona jako sliče. Nadalje, sve su udruge razlikovale prave članice koje jedino imaju uvjet da moraju biti

učiteljice. Ostale vrste članstva primala su i muškarce. Također, glavno financiranje udruga bile su njihove članarine zbog čega je sve udruge imaju, a o vrsti članstva ovisi i visina članarine. Većina se udruga obvezala održavati razne oblike usavršavanja svojih članica poput predavanja, tečajeva i sličnog kako bi time poboljšala položaj i rad učiteljica. Sve su udruge imale jasnu hijerarhiju u kojoj ih predstavlja predsjednica, o svemu odlučuje upravni odbor, glavnu administraciju vodi tajnica, a blagajnu blagajnica. Udruge poput Udruženja učiteljica gradskih dječjih skloništa ili Udruženja učiteljica domaćinskih škola imaju i neovisni nadzorni odbor kako bi se spriječile moguće malverzacije i štete. Zanimljivo je kako su sve udruge razmišljale o svojoj ostavštini i odredile kome će ići njihova imovina. Starije udruge za to su zadužile neku srodnu udrugu s kojom su i surađivale, a mlađe su birale vlast.

Kada je u pitanju *case study* rađen na Udruzi učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije i Udruženju učiteljica gradskih dječjih skloništa, možemo zaključiti nekoliko stvari. Obje smo udruge sagledavali kroz prizmu profesionalnog, socijalnog i humanitarnog djelovanja i nalazili sličnosti, ali i razlike. One su većinski ovisile o vremenu djelovanja i glavnom cilju udruga. Prva i glavna razlika odnosi se na članstvo, odnosno, Udruga učiteljica okupljala je učiteljice svih krajeva Hrvatske i Slavonije, a Udruženje učiteljica iz skloništa samo one zagrebačke.

Što se tiče profesionalnog aspekta, obje su udruge veliku važnost davale sastancima jer se na njima sve odlučivalo; od dnevnih aktivnosti do dolaska novih i odlaska starih članova. Također, obje su održavale razne tečajeve i predavanja, ali s različitim ciljem. Tako, Udruga učiteljica organizira tečajeve iz svakodnevnog života poput šivanja ili predavanja o majčinstvu, higijeni ili pravu namijenjena široj javnosti i ženama generalno. To je u skladu s njihovim ciljem pomoći „obrazovanju ženskinja uopće“ i vremenom nastanka i vrhunca djelovanja budući da govorimo o prvom desetljeću 20. stoljeća kada žene ne mogu ni studirati na svim fakultetima. S druge strane, Udruženje učiteljica iz skloništa organiziralo je ciljana predavanja profesora iz psihologije ili pedagogije te razne tečajeve poput Montessori metode, dječje ritmike, izrade keramike i lutaka, kreativnog pisanja kod Vere Stein s jasnom namjerom da poboljša rad učiteljica u skloništima s djecom i proširi njihovu pedagošku i psihološku naobrazbu. Takve smjernice odgovaraju i duhu vremena jer upravo u međuraću kada obje djeluju možemo naići na pokušaje reforme škole i pedagogije s naglaskom na boljem obrazovanju školskih djelatnika iz područja pedagogije. Specifičnost Udruženja su i plave radne uniforme kojima su se doimale kao vrlo profesionalne gradske radnice sa strogom zadanim dužnostima. S druge strane, specifičnost Udruge učiteljica jest njen časopis *Domaće ognjište* koji je sadržavao mnoštvo tekstova o djeci, ženama, kućanstvu, ali i književnosti i putovanjima i time širio vidike ženama,

ali i davao priliku učiteljicama iz Udruge da se okušaju i književnom radu. Najveću razliku predstavlja financiranje. Udruga učiteljica ovisila je većinski o svojim aktivnostima pa je naplaćivala i predavanja za širu javnost i nastojala pridobiti što više pretplatnika na časopis, a važan su prihod bile i donacije. Udruženje učiteljica iz skloništa predstavljalo je klasične gradske zaposlenice i gradsku udrugu koja je o svemu financijski ovisila o gradu.

Socijalni aspekt pogotovo ovisi o vremenu nastanka. Tako, Udruga učiteljica surađuje sa tadašnjim hrvatskim književnicima i umjetnicima na čijim autorskim večerima sudjeluju i same učiteljice svojim tekstovima. Također, kako bi poboljšala uvjete života i rada učiteljica u prva dva desetljeća 20. stoljeća, apelira na otvaranje Doma i sanatorija za učiteljice s obzirom na to da takve institucije za učiteljice do tada ne postoje. Udruženje učiteljica gradskih skloništa svoj kulturni rad vezuje uz djecu s kojima zajedno radi predstave ili predstavlja dječje književnike poput Mate Lovraka. Njena je specifičnost ponuda kvalitetnog iskorištavanja slobodnog vremena za učiteljice nudeći im razne izlete i putovanja te popuste na karte. Svakako treba spomenuti kako se ovo Udruženje, a i Udruga u natruhama, nameću kao sindikalna organizacija za učiteljice pregovaranjem s gradskim vlastima oko duljine godišnjih odmora i zaposlenja mlađih učiteljica i time im nudila organiziranu pomoć i poboljšanje uvjeta rada što do tada nisu imale. Socijalni aspekt rada obiju udruga pokazuje i kako su udruge učiteljica morale surađivati s drugim sličnim udrugama kako bi opstale i međusobno si pomagale poput Pripomoćne i posmrtne zaklade ili Društva gradskih činovnika i namještenika neovisno o vremenu djelovanja.

Humanitarni aspekt djelovanja vrlo je očekivan s obzirom na reputaciju ženskih udruga kao primarno karitativna. Obje su udruge polagale najviše napora u rad sa zapuštenom i siromašnom djecom. Udruga učiteljica, odnosno, njena sekcija „za našu djecu“ otvarala je razne institucije poput sirotišta, azila, dječjeg doma za djecu koju su učiteljice nalazile na ulici i u lošim životnim uvjetima. Njihov je rad bio isključiva privatna inicijativa u kojoj su morale biti vrlo kreativne u sakupljanju sredstava pa su osmislile dječji dan – dan kada su imućni građani mogli darovati svoj prilog Udruzi i pomoći njenim malim štićenicima. Van samog grada, osnivale su i ferijalne kolonije kao odmarališta i oporavilišta djece u ljetnim mjesecima. S druge strane, Udruženje učiteljica iz skloništa djelovalo je unutar gradske institucije koja je financirala sve projekte i određivala radne zadatke učiteljicama. Naime, grad je nakon Prvog svjetskog rata počeo masovno osnivati dječja skloništa na periferiji grada gdje su djeca najteže živjela pa sada učiteljice koje rade sa siromašnom gradskom djecom postaju gradske zaposlenice. Pritom su i

one radile na dobrobiti djece što je vidljivo u praksi vršenja izvida stanova svojih štićenika s ciljem spašavanja djece iz bijede i bolesti.

Naposljetku, promatrane udruge učiteljica svojim su članicama nudile nova poznanstva, međusobnu pomoć, povezivanje i podršku s obzirom na to da su često bile u istim situacijama. Nadalje, širile su im vidike raznim putovanjima i predavanjima te pokazale svu humanost i veličinu učiteljskog poziva skrbeći cjelodnevno za najugroženije, a opet najmlađe, stanovnike Zagreba.

Na kraju, udruge učiteljica prve polovice 20. stoljeća u Zagrebu generalno nastajale su u različitim desetljećima, ali sa sličnim interesima i praksama. Sve su one nudile stručnu pomoć i usavršavanje učiteljicama u različitim oblicima i iz različitih razloga ovisno o vremenu. Ranije su udruge poput Kluba/Udruge učiteljica pomicale granice i radile na povećanju opće obrazovanosti žena i to ne samo u Zagrebu koji im je bio sjedište dok su one kasnije postale orijentirane na specifična pitanja učiteljica u skloništima, domaćinskim školama i slično u samom gradu poput Udruženja učiteljica gradskih dječjih skloništa ili Udruženja učiteljica domaćinskih škola. Posebnu skupinu činila je nekolicina udruga učiteljica s religijskim predznakom i ciljem katoličkog odgoja mladeži kao što je Društvo hrvatskih katoličkih učiteljica. Iako su neke od njih poput Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije preživjele Prvi svjetski rat koji je donio financijske probleme, svima se gubi trag početkom Drugog svjetskog rata.

10. Bibliografija

10.1. Izvori

Cuvaj, Antun. *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*. Sv.11. Zagreb: Kraljevska Hrvatsko – dalmatinska zemaljska vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu, 1913.

DAZG - 768 Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa

HDA – SBUO Pov II. 1543/1934 Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa

HDA – SBUO Pov II. 2677/1939 Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa

HDA – SBUO Pov II. 1074/1936 Udruženje učiteljica domaćinskih škola za Savsku banovinu

HDA – SBUO Pov II. 3315/1938 Udruženje učiteljica domaćinskih škola za Savsku banovinu

HDA – UOZV 13-4 24731/1904 Zajednica učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije i Matica hrvatskih učiteljica

HDA – UOZV SP 1290/1904 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije

HDA – UOZV SP 2304/1918 Društvo hrvatskih katoličkih učiteljica

HDA – UOZV SP 48892/1920 Udruga hrvatskih učiteljica

HDA – UOZV VIII-10 48892/1912 Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije sekcija „za našu djecu“

HŠM A 762 Udruga hrvatskih učiteljica

„Iz sjednice upravnog odbora Udruge“, *Domaće ognjište* knjiga 5 sveska 4 (1905).

“Iz sjednice upravnog odbora Udruge“, *Domaće ognjište* knjiga 5 sveska 5 (1905).

„Od svega po malo – Iz „Kluba učiteljica“, *Domaće ognjište* knjiga 3 svezak 4 (1902.).

„Od svega po malo“, *Domaće ognjište* knjiga 2 sveska 3 (1901).

“Od svega po malo“, *Domaće ognjište* knjiga 3 sveska 6 (1903).

„Od svega po malo“, *Domaće ognjište* knjiga 3 sveska 9 (1903).

„Prva glavna skupština „Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije“, *Domaće ognjište* knjiga 5 svezak 1 (1904).

„Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije“, *Domaće ognjište* knjiga 5 sveska 7 (1905).

„Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije – Skupština Kluba učiteljica“, *Domaće ognjište* knjiga 5 sveska 9 (1905).

10.2. Literatura

Anić, Rebeka. *Više od zadanog. Žene u Crkvi u Hrvatskoj u 20. stoljeću*. Split: Franjevački institut za kulturu mira, 2003.

Batina, Klementina. *Aspekti ženskog autorstva u ranoj hrvatskoj etnologiji i folkloristici*. Zagreb: HAZU, 2018.

Batinić, Štefka. *Kao Hlapi i Gita: siročad u Hrvatskoj krajem 19. i početkom 20. st.* Zagreb: Hrvatski školski muzej, 2013.

Batinić, Štefka, Sonja Gaćina Škalamera. *Učiteljice i učitelji u Hrvatskoj 1849.-2009.* Zagreb: Hrvatski školski muzej, 2010.

Benyovsky, Lucija. „Dobrotvorna gospojinska (ženska) društva u Hrvatskoj od osnivanja do Prvog svjetskog rata“. *Časopis za suvremenu povijest* 1 (1998): 73-93.

Branica, Vanja. „Institucionalna skrb za siromašnu i nezbrinutu djecu u gradu Zagrebu od 1900. do 1940.“. Doktorska disertacija. Sveučilište u Zagrebu, 2009.

Duby, Georges, Michelle Perrot, ur. *History of women in the West*. Sv.5. London, Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 1994.

Feldman, Andrea. „Prilog istraživanju historije ženskih organizacija – Udruženje univerzitetski obrazovnih žena“, *Žena* 2-3 (1986): 49-55.

Franković, Dragutin. *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Pedagoško – književni zbor, 1958.

Goldstein, Ivo, ur. *Povijest grada Zagreba*. Sv. 2. Zagreb: Novi liber, 2013.

Janjatović, Bosiljka. „Sindikalni pokret u Hrvatskoj u razdoblju 1933. – 1936. s obzirom na politiku KPJ“. *Časopis za suvremenu povijest* 1-2 (1969): 7-54.

Kolar Dimitrijević, Mira. *Povijest novca u Hrvatskoj od 1527. do 1941. g*. Zagreb: Hrvatska narodna banka, 2013.

Kolveshi, Željka, ur. *Otto Antonini: Zagreb i „Svijet/“Svijet“ i Zagreb dvadesetih*. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2018.

Korać, Vitomir. *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*. Sv.2. Zagreb: Radnička komora za Hrvatsku i Slavoniju, 1930.

Ograjšek Gorenjak, Ida. *Opasne iluzije. Rodni stereotipi u Kraljevini Jugoslaviji*. Zagreb: Srednja Europa, 2014.

----------. „Otvaranje ženskog liceja u Zagrebu“. *Povijest u nastavi* 8 (2006): 147-176.

----------. „Ženska strana zagrebačkog sveučilišta u međuraću“. U: *Desničini susreti* 2018.

Peić Čaldarović, Dubravka. „Osnovne karakteristike profesionalne djelatnosti žena u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova (1918.1941)“. *Časopis za suvremenu povijest* 3 (1997): 491-503.

----------. „Ženska profesionalna udruženja u Hrvatskoj 1918 – 1941 godine“.

Zagreb, 1996. Magistarski rad. Filozofski fakultet.

Piškor, Martina. „Gospojinski klubovi kao izraz društvenosti žena na početku 20. st. u gradu Zagrebu“. Diplomski rad. Hrvatsko katoličko sveučilište, 2018.

Pleše, Slavica. *Pravila društava, tematski vodič.* Predgovor Josip Kolanović. Zagreb: HDA, 2000.

Prlenda, Sandra. „Žene i prvi organizirani oblici socijalnog rada u Hrvatskoj“, *Revija za socijalnu politiku* 3-4 (2005), 319-332.

Puljiz, Vlado. „Socijalna politika i socijalne djelatnosti u Hrvatskoj u razdoblju 1900. do 1960.“. *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada* 13 (2006): 1-23.

Seitz, Marielle, Ursula Hallwachs. *Montessori ili Waldorf*. Zagreb: Educa 1997.

Strecha, Mario. *Katoličko hrvatstvo.* Zagreb: Barbat, 1997.

Šilović Karić, Danja. „Domaće ognjište – prvi ženski list u Hrvatskoj“. U: *Žene u Hrvatskoj*, ur. Andrea Feldman. Zagreb: Institut Ženska infoteka, 2004.

Šute, Ivica. „Filming of the Orient: the Deutsch-Maceljski family and their cruise over Eastern Mediterranean in 1930's“. *Review of Croatian History* 1 (2021): 309.-330.

----------. *Hrvatska povijest 1918. – 1941*. Zagreb: Leykm international, 2019.

Veličanstveni Vraniczanyjevi. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, Matica hrvatska, 2016.

Vukonić, Boris. *Povijest hrvatskog turizma*. Zagreb: Prometej, 2005.

Zagrebačka domaćinska škola. Zagreb: Kolo domaćica, s.a.

Župan, Dinko. *Mentalni korzet. Spolna politika obrazovanja žena u Banskoj Hrvatskoj (1868-1918).* Osijek, Slavonski Brod: Učiteljski fakultet Osijek, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2013.